

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXI

TARTALOM

1. Értekezések

SZASZKÓ ELEK: Egy hős várnagy és rokonsága – A Bákaiak..... 145

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje a kora újkorban – Abrudbányai családtörténetek..... 157

2. Kisebb cikkek

KOVÁCS ELEONÓRA: A betelepüléstől a nemesi címig. Egy fehérvári polgárcsalád története 169

LÓRINCZ RÓBERT: Tanár, feltaláló, gazdálkodó, törvénybíró. Kleiszner Rezső életrajza 183

3. Könyvismertetés

Novák Ádám: A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. (Ism. TRINGLI ISTVÁN) 190

Véghely Dezső visszaemlékezései. Szerk. Hudi József. (Ism. RÁCZ GYÖRGY) 191

TURUL

XCIV. évfolyam

2021. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

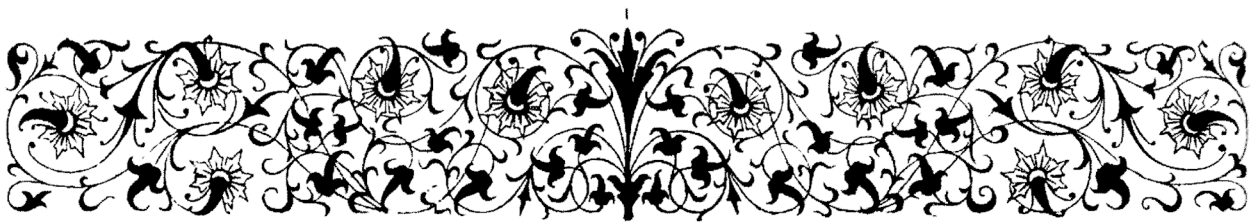

Nemzeti Kulturális Alap

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

SZASZKÓ ELEK Egy hős várnagy és rokonsága – A Bákaiaiak

A heroic castellan and his kin - The Bákaiai family in medieval Hungary

The paper discusses the history of the Bákaiai family from Szabolcs County during the 14-15th centuries. The first sources portray them as ones being the entrusted members of the local nobility (usually as royal men or as noble judges), however, some family members managed to establish a career as familiares in the service of prestigious baronial families (e.g. the Várdais, the Cudars, the Horvátis and John Maróti) as well. The highest office-holder was Gregory of Báka (the castellan of Haram) who participated in a successful hit-and-run raid to Bulgaria in the retinue of Nicolas Csáki, the ispán of Temes in 1400. Even though none of the Bákaiais could climb higher on the social ladder, mostly due to the political circumstances, the accounts from the mid-15th century evidently prove that the family and its members – whose genealogy could be extended in many ways – still played an active role in the local noble community during the late Middle Ages.

Az alábbi tanulmány egy Szabolcs megyei kismemesi származású család, a Bákaiaiak két évszázadon át nyomon követhető történetét és tevékenységét mutatja be. A cím Csáki Miklós temesi ispán (1395–1402) familiárisaként a délvidéken szolgáló Bákaiai Gergely harami várnagy (1400–1401) egyik kiemelkedő hadi érdemére utal, ám hozzá hasonlóan a család többi tagja is tevékeny alakítója volt elsősorban a helyi, de akár országos jelentőségű eseményeknek is. A Bákaiaiak pályafutására vonatkozóan három nagy családi levéltár – a Kállay,¹ a Vay,² a Zichy³ –, továbbá a területileg illetékes hiteleshelyek – különösen a leleszi konvent⁴ – iratanyagának okleveleiből tájékozódhatunk. A primer források mellett a középkori Szabolcs megye hatóságának működését feldolgozó forráskiadványok és monográfiák,⁵ illetve Németh Péter már publikált, valamint

készülő hely- és településtörténeti munkái⁶ is haszonnal forgathatók. Előbbiek a megyebeli tevékenységükre, utóbbiak pedig a kezükön lévő birtokokra vonatkozó adataival nyújtanak kiváló alapot a kutatáshoz. Leszármazásukra Engel Pál nagyszabású genealógiai munkája szolgál hasznos adatokkal.⁷ Jelen családtörténeti feldolgozás elsősorban a dél-alföldi megyékben megforduló és ott szolgálatot vállaló személyek azonosításához szeretne újabb adatokkal hozzájárulni,⁸ ugyanakkor – reményeink szerint – a tanulmány társadalomtörténeti szempontból, a kismemesi famíliák érvényesülési lehetőségei felől megközelítve is hasznosítható lesz.⁹

A Bákaiai család ősei és első ismert tagjai

A Bákaiai család történetének kezdete, első, név szerint ismert tagjainak forrásokban való megjelenése az Anjou-kor első évtizedeire esik. Bár a család késő Árpád-kori ősének kilétét homály fedi, elmondható, hogy két fia, Bákaiai András és

1 A Nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) I–II. Bp. 1943. (a továbbiakban: Kállay)

2 *Piti Ferenc*: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LII.) (a továbbiakban: Vay)

3 *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonekeő*. A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukcsics Pál. Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy)

4 *C. Tóth Norbert*: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta Anni sorozatának oklevelei – I. közlemény 1387–1399. Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez. Nyíregyháza 2005. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 47.) (a továbbiakban: Lelesz I.), *C. Tóth Norbert*: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta Anni sorozatának oklevelei – II. közlemény 1400–1410. Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár II. kötetéhez. Nyíregyháza 2006. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 48.) (a továbbiakban: Lelesz II.)

5 *Piti Ferenc*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386). Szeged–Nyíregyháza 2004. (A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 55.) (a továbbiakban: Szabolcs I.), illetve *C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye ható-

ságának oklevelei II. (1386–1526). Budapest–Nyíregyháza 2003. (A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 53.) (a továbbiakban: Szabolcs II.), *Uő.*: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza 2008.

6 *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 29–30., *Uő.*: Szabolcs megye települései a középkorban (kézirat).

7 *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia – Bákaiai cs. Szabolcs megye (digitális kiadás: Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD könyvtár IV. [Arcanum Digitéka] [Bp. 2003])

8 *Vö. Szaszko Elek*: The Viceban, the Noble Judges and the „Traitor”. The Biographies of the Oszlári and the Porazfalvi Families. In: *Banatica* 28. (2018) 419–451.

9 Legújabbban a korábbi szakirodalmat is összefoglalva *Kádas István*: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). Bp. 2020.

János, valamint gyermekeik már aktív szereplői voltak Szabolcs megye életének. András feltehetően azonos a Bá(t)kai Andrással, akinek további három kijelölt bírótársa jelenlétében Csicseri Jób fia Domonkosnak elégtételt kellett adnia a Komorói Loránd fia Sándornak okozott károkért 1308 körül.¹⁰ Annak ellenére, hogy három felnőtt kort megelőző fia is volt – László, aki 1323-ban eskütárs Gyurk fia Lukács részére,¹¹ Miklós, aki 1333-ban adta át bákai birtokrészeit unokatestvérei részére a váradi káptalan előtt,¹² végül pedig Pál, aki 1345-ben nádori emberként járt el Várdai János ügyében, míg egy évvel később kijelölt nádori ember volt¹³ – a 14. század második feléből nincs adatunk további leszármazottakra, így ez az ág a második generációt követően fiágon kihalt.

A fentiek ismeretében a család története voltaképpen Bákai János leszármazottjainak tevékenységéről szól. Bár magáról Jánosról, az ág őseről nevének említésén kívül mást nem tudunk, két fiáról, Péterről és főként Mihályról már annál többet. Mindkettejüknek a megye jelentette tevékenységük fő színterét: nemcsak a megyebeli köznemesek, de vagyonszámba, előkelőbb társaik is előszeretettel bízták meg őket peres ügyeik során az eljárásban való részvétellel. Bákai Péter első említését a már hivatkozott 1323. évi oklevélben találjuk, ekkor unokatestvérel együtt eskütárs Maráz birtok ügyében, 1325-ben pedig kiküldött bizonyos Prebardus mester Mihálylaka nevű birtokának iktatásakor.¹⁴ Egy közvetett 1332. évi utalást, illetve az alább részletezendő 1333. évi birtokrész átadást rögzítő adatot követően a 14. század második felében viszont már gyermekei, Bereck, illetve János vették át tőle a stafétát (érdekesség, hogy utóbbi, édesapja legutolsó okleveles említéséhez képest egy emberöltővel később bukkan csak fel a forrásokban [1360]). A két fiú azonban – miközben nagybátyjukhoz, Mihályhoz hasonlóan gyakran fordulnak elő különböző megyei vonatkozású ügyekben, például Bereck szolgabíróként – már a megyei kereteken túl is sikerrel érvényesültek.

Bákai Bereck és János pályafutása

A Bákaiak és a Várdai család között évtizedek óta fennálló kapcsolatnak köszönhetően Bereck és János a királyi udvarba bekerülő és ott szolgálatot vállaló Várdai Miklós (királynéi udvari familiáris – 1370),¹⁵ illetve Várdai Domonkos familiárisaiként maguk is felkerültek az aulába. Ennek köszönhetően már az 1360-as, de főként az 1370-es évektől ügyvédként képviselheték uraikat (illetve egy további szabolcsi illetékességű nemest) a különböző visegrádi székhelyű bírói fórumokon (lásd 1. táblázat). Mindez lehetővé tette számukra például azt is, hogy 1367-ben Bereck a királyi jelenlétben tegyen panaszt és kérjen vizsgálatot egyik ügyében, illetve

1371-ben szintén Visegrádon adja hozzájárulását a testvére, illetve a nagybátyja által kötött egyezséghez bizonyos Petri birtok ügyében.¹⁶ Ügyvédi tevékenységükből – a számos per (halasztás) közül – érdemes kiemelni az 1373. évből azt a két esetet, amikor Bákai János a felperes Várdai Domonkost, míg testvére az aktuális alpereseket képviselte, miközben korábban Bereck sem volt „független” a Várdaiaktól.¹⁷ Úgy tűnik azonban, hogy a Várdaiak szolgálata, a hozzájuk fűződő kapcsolat a részükről 1379-re véget ért¹⁸ – talán összefüggésben Várdai Domonkos abauji alispánságával (1376–78),¹⁹ ahová az adatok tanúsága szerint a Bákai testvérek nem követték urukat –, hiszen János 1380-ban már Várdai aktuális perbeli ellenfeleit, a Debrecenieket képviselte a királyi kúria, illetve a nádori ítélőszék előtt, míg 1383-ban és 1385-ben a már nem éppen fiatal, 60 év körüli Bereck a Kállóiak ügyvédjeként járt el Visegrádon. Sőt, 1383-ban többbedmagukkal panasztáltak fel, hogy Várdai Domonkos különféle jogtalanságokat követett el ellenük. (Az adatok forrását lásd az 1. táblázatban).

Az udvari jelenlét mellett János – ha éppen szabolcsi birtokán tartózkodott – ugyanúgy eljáró helyi ügyekben is tanúként, kiküldöttként, vagy épp ügyvédként, mint korábban édesapja, vagy testvére és rokonai. 1379-ben például májusban még Visegrádon, augusztusban már a Leleszi konvent előtt mutatható ki, 1382-ben pedig – az oklevelek tanúsága szerint – szeptember közepén egy időben volt jelen – vagy legalábbis kellett volna jelen lennie – a nádori ítélőszéken Visegrádon, ahol a Debreceniek ügyében került sor ismételt halasztásra, illetve a Zemplén megyei Lelesz és Bacskai birtokok közti határjárás során Bacskai Tamás részére kiküldött nádori emberként (véleményem szerint ténylegesen az utóbbi helyszínen tartózkodott).

János és Bereck egyaránt megélték Nagy Lajos király halálát, illetve Zsigmond király trónra kerülését. Utolsó említésük 1389-ből, illetve 1402-ből ismert, ügyvédvallásokban szerepelnek, illetve Bereck a szomszédos Gyulaházi családdal folytatott perben és megegyezésben is még aktívan közreműködött a századforduló környékén (lásd 1. táblázat). Az 1380-as, 1390-es évek viszályoktól terhes időszakában történő eligazodás, illetve az új korszak berendezkedéséhez való alkalmazkodás feladata azonban már inkább gyermekeikre, illetve nagybátyjuk, Mihály utódaira hárult.²⁰

Itt kell megemlítenünk, hogy az 1382-ben „váratlanul” felbukkanó, a királyi jelenlétben Cudar Péter volt szlavón bán nevében eljáró Bákai László²¹ származását is tisztázni tud-

10 Zichy I. 121., vö.: *Németh: Szabolcs megye* (kézirat)

11 Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–L. kötetek. Szerk. Kristó Gyula et. al. Bp.–Szeged, 1990–2020. (a továbbiakban AOKl.) VII. 464.

12 AOKl. XVII. 28.

13 1345: AOKl. XXIX. 466., 1346: AOKl. XXX. 283.

14 1323: AOKl. VII. 464., 1325: AOKl. IX. 98.

15 Engel P.: Archontológia i. m.

16 1367: Szabolcs I. 622., 623., Vay 255., 259.; 1371: HU-MNL-OL-DL 41847. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár] – Petri birtok előzményéhez lásd: 1364: AOKl. XLVIII. 980.

17 Zichy III. 497. (383. sz.), Zichy III. 498–499. (384. sz.)

18 A megállapítás csak Jánosra és Bereckre igaz, unokatestvérük, Mihály fia, Bálint ugyanis az 1381 októberében Váradon tartott bírói (nádori) közgyűlésen Várdai Domonkos mestert képviselte (*B. Halász Éva – Piti Ferenc: Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387. Bp.–Szeged 2019. 600. sz.*).

19 Engel P.: Archontológia i. m.

20 János testvére, Bereck középkori viszonylatban igen magas kort élt meg, 75–80 éves korában hunyhatott el. Gyermekei is már érett férfikorában születhettek, ugyanis mind a hat név szerint ismert fia az 1390-es évektől valnak tevékeny szereplőivé a család történetének.

21 1382: Kállay 1913. sz. és 1927. sz.

juk: édesapja ugyanis az eddig szóban forgó Báakai Jánossal azonosítható. A családfán való elhelyezését lehetővé tévő, az apa-fiú kapcsolatot fenntartó 1395. évben kelt forrásban László neve egyébként ismét a Cudar családdal kapcsolatban kerül elő, mint az általuk felsorolt, majd kihúzott kijelölt királyi emberek egyike.²² Az oklevél – illetve még egy másik, alább ismertetendő adat is – azt tanúsítja, hogy e László hosszabb időn át állt kapcsolatban a Cudarokkal, így az apja és a nagybátyja által megkezdett utat folytatva maga is elhagyta Szabolcs megyét, hogy szerencséjét egy bárói család környezetében találja meg. Mindez, amellet, hogy jól illeszkedik a Báakaiak eddig megismert pályafutásának alakulásába, a család helyi tekintélyét is tovább növelhette.

László kapcsolata a Cudar családdal talán már az 1370-as évek közepén is fennállhatott: egy 1375. évi adat tanúsága szerint ugyanis atyafiuk, Báakai Bálint bizonyos János és László (Péter fiai) királyi ajtónállómesterek familiárisaként tűnik fel egy birtok felkérése során.²³ A keresztnevek feltűnő hasonlósága, illetve részben a feltüntetett családi reláció alapján erős a gyanúnk, hogy a Péter fiaiként megnevezett méltóságviselők valójában Báakai Jánossal, illetve fiával, Lászlóval azonosíthatók, akik udvari kapcsolataik révén segítették rokonukat. Az oklevél kiadásának évében ugyanakkor – szemben annak tartalmával – Cudar Mihály (1374-77) töltötte be az ajtónállómesteri méltóságot.²⁴ Ez viszont – Lászlónak a Cudarokkal való (később adatolt) kapcsolatának ismeretében – éppen a vele való azonosítás felé billenti a mérleg nyelvét.

1. táblázat, Báakai Bereck és János tevékenysége

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1345	Bereck – kijelölt nádori ember	Várdai János (eltiltás)	AOkl. XXIX. 443.
1347	tanú	Anarcsi István fiai, Domonkos és László	AOkl. XXXI. 293. Szabolcs I. 400.
1348	kijelölt királyi ember	Lövői Tamás fiai részére (határjárás, iktatás)	AOkl. XXXII. 745.
1350	kijelölt nádori ember	Várdai János (vizsgálat)	AOkl. XXXIV. 560.
1352	kijelölt királyi ember	[...]	Vay 135.
1353	kiküldött nádori ember	Várdai János (vizsgálat)	Zichy II. 508. (382. sz.)
1353	kijelölt nádori ember	Várdai János (iktatás)	Zichy II. 500. (375. sz.)
1354	kijelölt királyi ember	Várdai János (vizsgálat)	AOkl. XXXVIII. 104., 231., 232., 282., 509.
1355	kijelölt nádori ember	Várdai János (határjárás, jelentés)	HU-MNL-OL-DL 98078.
1360	János (famulus és ügyvéd)	Várdai János (perhalasztás)	Zichy III. 177. (124. sz.)

22 1395: Lelesz I. 252. (41. sz.), vö.: Engel P.: Genealógia – Báakai (Szabolcs m.) Töredék, illetve a jelen tanulmány függelékében közölt családfát.

23 1375: Vay 331., 332.

24 Engel P.: Archontológia i. m.

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1363	Bereck – szolgabíró		Szabolcs I. 582., 583., 595.
1363	János – ügyvéd	Szöke Péter (perhalasztás Visegrádon)	AOkl. XLVII. 214., 505.
1363/64	János - kiküldött királyi ember	Jakab fia Fábián és Kisanarcsi Egyed (becsú elvégzése)	Vay 199., AOkl. XLVIII. 48.
1364	Bereck és János – kijelölt királyi emberek	hatalmaskodás kivizsgálása	AOkl. XLVIII. 97.
1364	Bereck – szolgabíró		Szabolcs I. 598.
1365	Bereck – ügyvéd	Orosi Simon fia Imre részére Szöke Péter (perhalasztás Visegrádon)	Kállay II. 1568. Zichy III. 280. (193. sz.), ² 283. (197. sz.)
1366	Bereck és János – kijelölt nádori emberek	Tuzséri Miklós (határjárás, iktatás)	AOkl. L. 47.
1367	Bereck - panaszos a királyi kúrián		Szabolcs I. 622., 623., Vay 255., 259.
1367	Bereck – ügyvéd	Várdai Miklós (perhalasztás)	Zichy III. 336. (234. sz.)
1370	János – kijelölt nádori ember	Várdai Miklós (határjárás)	Zichy III. 402. (287. sz.)
1371	Bereck – ügyvéd	Várdai Miklós (perhalasztás) Anarcsi Fábián és társai (perhalasztás)	Zichy III. 422. (309. sz.) Zichy III. 436. (326. sz.), 437. (327. sz.)
1372	János – ügyvéd	Várdai Miklós és Domonkos (perhalasztás)	Zichy III. 451. (342. sz.), 464. (352. sz.), 466. (354. sz.), 472. (361. sz.)
1373	Bereck és János – ügyvédek	Anarcsi Fábián és társai részére Bereck, Várdai Domonkos részére János (perhalasztás) Borsovai György részére Bereck, Várdai Domonkos részére János (perhalasztás)	Zichy III. 497. (383. sz.) Zichy III. 498-499. (384. sz.)
1373	János – ügyvéd	Várdai Domonkos (perhalasztás) Daróci István (perhalasztás Várdai ellen)	Zichy III. 500. (388. sz.), 508. (393. sz.), 519. (405. sz.) Zichy III. 509. (395. sz.)
1374	János – kiküldött királyi ember	Várdai Domonkos (vizsgálat)	Zichy III. 533-534. (408. sz.)
1374	János – kijelölt királyi ember	Várdai Domonkos (hatalmaskodás kivizsgálása)	Zichy III. 562. (420. sz.)
1374	János – ügyvéd	Várdai Domonkos (perhalasztás)	Zichy III. 574. (429. sz.), 575. (430. sz.)
1375	János – ügyvéd	Várdai Domonkos famulusa	Zichy III. 595. (442. sz.), 597. (444. sz.)

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1376	Bereck – ügyvéd	Szalóki Domonkos és Várdai Domonkos	Zichy III. 634. (477. sz.)
1378	János – ügyvéd	Várdai Domonkos (memorialis)	Zichy IV. 71. (65. sz.)
1378	János – kijelölt királyi ember	Zbugyai Miklós deák és Bákai Bálint (iktatás)	Vay 357.
1378	János – tanú	a Megyeri nemesek részére	HU-MNL-OL-DL 24910.
1379	János – ügyvéd	Debreceni Gergely, István és János (Várdai Domonkos ellen, oklevelek bemutatására határnap kitűzés)	Zichy IV. 102. (85. sz.)
1379	János – ügyvéd	Sényői Domonkos özvegye, Anna	Vay 379.
1380	János – ügyvéd	Debreceni Gergely és társai (perhalasztás)	Zichy IV. 167. (143. sz.)
1381	János – kihallgatott szomszéd	Döge birtokrész Várdai Domonkos részére történő iktatásakor	Zichy IV. 180. (152. sz.)
1382	János – ügyvéd	Debreceni Gergely és társai (perhalasztás)	Zichy IV. 238. (199. sz.), 239. (201. sz.)
1382	János – kiküldött nádori ember	Bacsikai Tamás (határjárás)	Vay 431.
1383	Bereck ^b és János	felperesek Várdai Domonkos ellenében	HU-MNL-OL-DL 96585.
1383	Bereck és János – fogott bírák	Berencsi Miklós és Kenézi Szaniszló közötti egyezség	HU-MNL-OL-DL 96590.
1383	Bereck – ügyvéd	Kállói János és Szaniszló	Kállay II. 1947., 1960.
1385	Bereck – ügyvéd	Kállói János (perhalasztás)	Kállay II. 1989., 2010.
1387	Bereck – ügyvéd	Kállói István	HU-MNL-OL-DL 52568.
1387	János – kijelölt királyi ember	Ajaki Miklós fia Bereck	Lelesz I. 243. (8. sz.)
1389	Bereck és János – ügyvéd	Tuzséri György (ügyvédvallás)	Lelesz I. 252. (41. sz.)
1390	Bereck és fiai panaszos		Lelesz I. 261. (75. sz.)
1390	Bereck – ügyvéd	Butkai István (ügyvédvallás)	Lelesz II. 328. (5. sz.)
1391 1392	Bereck – ügyvéd	Kállói István	HU-MNL-OL-DL 52750. HU-MNL-OL-DL 52756.
1392	Bereck – ügyvéd	Bottyáni Péter fia János (halasztás)	HU-MNL-OL-DL 96661.
1398	Bereck	egyezség Gyulaházi Andrással és Lászlóval	HU-MNL-OL-DL 96701.
1402	Bereck – ügyvéd	Bacsikai László fia János (bírság kifizetés)	HU-MNL-OL-DL 96730.

^a A Zichy okmánytárban *Emericus de Baka* átírás szerepel, amely adatot Engel Pál genealógiai munkájába is átvett. Az eredeti oklevélben azonban *Briccius de Baka* olvasható (HU-MNL-OL-DL 77351.).

^b Az oklevélben *Benedictus et Iohannis filii Petri de Baka* szerepel, ám a Benedek alak nyilvánvalóan téves.

Bákai Mihály pályafutása

Bákai Mihály a család második generációjának egyik legtöbbit adatolt tagja. 1333-ban szerepel először az oklevelekben, ekkor unokatestvérével, Miklóssal, illetve testvérével Péterrel együtt a váradi káptalan előtt jelentek meg, ahol Miklós – korábbi kötelezettségének eleget téve – átadta számukra Báka birtok egy részét. Két évvel később, 1335-ben egy vele szemben elkövetett hatalmaskodás kapcsán említik ismét,²⁵ majd innentől közel negyven éven keresztül követhető nyomon sokrétű megyebeli tevékenysége. Ebből nyolc alkalommal szolgabíróként is kimutatható (lásd 2. táblázat).

Az adatok tanúsága szerint Mihály inkább unokaöccsei, a fent említett Bereck és János kortársa volt, tíz évvel lehetett idősebb náluk, és Bereckhez hasonlóan magas kort élhetett meg (55-60 év körül). Vélhetően Mihályhoz köthető a Várdai családhoz fűződő, később familiaritásig jutó kapcsolat alapjainak lerakása, hiszen az 1330-as évek végétől húsz éven át változó megbízásokkal, de állandó szereplője a Várdai János mesterhez kapcsolódó ügyeknek (bár egyszer sem familiárisként). Földrajzi viszonylatban Mihályt és unokaöccseit jórészt szűkebb környezetük, Báka birtok közvetlen szomszédságába (pl.: Bagda- ma: Petneháza, [Kis]Várda, [Rétköz] Berencs, [Lövő]Petri), vagy épp egy napi járáson belülről szólították el megbízásaik (pl.: Hene – ma Nyírbogdány része, Tuzsér, Benk, [Tisza]Kanyár, Zsurk). Várdai János ugyanakkor esetenként Bereg megyei birtokai ügyében (pl.: [Bereg] Surány, Csaroda, [Bereg]Daróc) is megnevezte őket, mint lehetséges királyi/nádori emberek, ám ilyenkor általában más járt el az ügyben.

Mihály legelőször 1348-ban tűnik fel Szabolcs megye szolgabírái között, igaz, meglehetősen ellentmondásos körülmények között. Nagymartoni Pál országbíró ítéletlevele szerint ugyanis őt és három másik társát, valamint az alispánt is, azaz a teljes megyei tisztikart megbírságotlák, mert megtagadtak egy, az Erzsébet anyakirályné parancslevelében foglalt birtokosztály végrehajtását.²⁶ 1360-ban ugyancsak szolgabíróként volt érintett egy hatalmaskodási ügyben.²⁷ Ezek az esetek azonban bizonyára a kivételek közé tartoztak – előfordulhatott ugyanis, hogy a megyei hatóság a ki nem fizetett bírságok fejében lefoglalt egy birtokot/birtokrészt,²⁸ vagy, mint az idézett eset is mutatja, akár erőszakos úton igyekezett behajtani azt –, hiszen a többi ügy során Mihályt a „hagyományos” szolgabírói szerepkörökben látjuk viszont. Többek között 1351-ben, amikor Lajos király parancsára szolgabíró társával együtt őt jelölték ki a Balázs testvér, a leleszi Szent Kereszt monostor prépostjával szemben felhozott vádak kivizsgálására, amelyek szerint a prépost fizetségért és kedvezésből hamis okleveleket adott ki a konvent hiteles pecsétje alatt.²⁹ Ugyancsak ő volt hivatalban, amikor a megye hatósága levelesítő jegyzéket adott ki 1355-ben,³⁰ és tanulságos az az eset is,

25 1333: AOkI. XVII. 28., 1335: Szabolcs I. 205.(AOkI. XIX. 168.)

26 1348: AOkI. XXXII. 539. és 663.

27 Vay 194.

28 C. Tóth N.: Szabolcs megye i. m. 92.

29 Szabolcs I. 481., 483.

30 Szabolcs I. 499.

amikor 1368-ban betegségére hivatkozva maga helyett Mihály nevű fiát küldte el egy vitás ügy rendezésére.³¹

Idősebb Báakai Mihály vélhetően a megye hatóságának 1371 novemberi jelentésében, mint kiküldött szolgabíró szerepel utoljára az írott forrásokban. Amennyiben helyes az azonosításunk – hiszen a fentebb idézett oklevél alapján elképzelhető, hogy ez az adat akár a fiára is vonatkozhat³² –, Mihály mester idős kora ellenére is bírta a megyei nemesség bizalmát, és ezek szerint ő maga is érzett még magában erőt, hogy lóra üljön és Jékei Péter társaságában elvégezze a kért vizsgálatot a megye tisztai és bodrogi kerületeiben (districtus)³³ – már amennyiben tényleg személyesen szállt ki a helyszínekre.

2. táblázat Báakai Mihály tevékenysége

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1337	kiküldött királyi ember	Várdai János (vásártartás igazolás)	AOkl. XXI. nr. 462.
1337	kijelölt nádori ember	(Anarcsi) István fiai, Domonkos és László (határjárás, iktatás)	AOkl. XXI. nr. 49., 633.
1337	kijelölt királyi ember	Magyar Pál fia Domonkos (iktatás)	AOkl. XXI. nr. 640.
1338	kiküldött királyi ember	Kozma fia Henrik (birtokfelosztás, iktatás)	AOkl. XXII. 247.
1341	kijelölt királyi ember	Losonci István és Cigándi László (birtokbecslés)	AOkl. XXVI. 291.
1342	kijelölt királyi ember	Várdai János (idézés)	AOkl. XXVI. 70.
1343	kijelölt nádori ember	Várdai János (fogott bírák döntésének jelentése)	AOkl. XXVII. 613.
1344	kiküldött nádori ember	Várdai János (határjárás, iktatás)	AOkl. XXVIII. 290.
1345	kijelölt nádori ember	Várdai János (idézés)	AOkl. XXIX. 119.
1345	kijelölt királyi ember	Várdai János (vizsgálat)	AOkl. XXIX. 603.
1346	kijelölt nádori ember	Várdai János (idézés)	AOkl. XXX. 283.
1347	tanú	Anarcsi István fiai, Domonkos és László	AOkl. XXXI. 293. Szabolcs I. 400.
1348	szolgabíró		AOkl. XXXII. 539., 663., 752., 773.
1348	kijelölt nádori ember	Várdai János részére	AOkl. XXXII. 619.
1349	kijelölt nádori ember	Lázári Tamás fia János részére (iktatás)	AOkl. XXXIII. 283.
1349	szolgabíró	levelesítés	AOkl. XXXIII. 620.
1349	kijelölt nádori ember	Várdai János (határjárás, iktatás)	AOkl. XXXIII. 631., 711.
1350	kijelölt nádori ember	Várdai János (vizsgálat)	AOkl. XXXIV. 623., 633.
1351	szolgabíró		Szabolcs I. 483.

31 Szabolcs I. 630. és 631.

32 vö: C. Tóth N.: Szabolcs megye i. m. 102., ill. C. Tóth Norbert: Tolvajok és rablók 1393-ban Szabolcs megyében. Történelmi Szemle 61. (2019) 153. 49. j.

33 Szabolcs I. 639. és 640.

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1351	kijelölt nádori ember	Anarcsi István fiai (határjárás, iktatás)	Vay 131.
1352	kijelölt királyi ember	[...]	Vay 135.
1353	kiküldött nádori ember	Várdai János (idézés)	Zichy II. 498. (374. sz.),
1353	kiküldött nádori ember	Várdai János (iktatás, idézés)	Zichy II. 521. (394. sz.)
1354	kijelölt királyi ember	Várdai János (vizsgálat)	AOkl. XXXVIII. 104., 231., 232., 282.
1354	kijelölt királyi/nádori ember	Tuzséri Lukács részére (határjárás, jelentés)	AOkl. XXXVIII. 509.
1355	szolgabíró		Szabolcs I. 499.
1359-60 között	szolgabíró		Szabolcs I. 560.
1360	szolgabíró		Vay 194.
1361	szolgabíró		Szabolcs I. 573.
1366	kiküldött nádori ember	Tuzséri Miklós (határjárás, iktatás)	AOkl. L. 230.
1368	szolgabíró		Szabolcs I. 631.
1371	szolgabíró		Szabolcs I. 640.

Báakai Mihály gyermekei

Mihály ágán három fia vitte tovább a család történetét: a már említett ifjabb Mihály, valamint két testvére, Benedek és Bálint, közülük utóbbi tevékenységéről maradt fenn a legtöbb okleveles említés. Pályafutása 1375-től kezdve követhető nyomon: ekkor az ajtónállómesterként feltüntetett rokonai familiárisaként említi egy korábban idézett oklevél.³⁴ Ugyancsak ő volt a későbbi évek sikeres, még ha óriási mértékűnek azért nem is nevezhető birtokszerzéseinek (az egyik) fő letéteményese. Bátyja, ifjabb Mihály 1368 és 1392 között egy kivétellel csak helyi vonatkozású ügyekben bukkan elő,³⁵ Benedekre pedig jelen ismereteink szerint összesen hét adat vonatkozik, ebből hatszor mindig testvéreivel együtt említik, kivéve egy 1394. évi ügyvédvallást.³⁶ A források ugyanakkor némi képp csalóka képet festenek Bálint testvéreinek jelentőségéről.

Az addig mindösszesen Báka birtok egy részét, a rajta lévő Kis-, illetve Nagybáka falvak egyikében birtokló³⁷ család az 1370-es évek második felében lépett a – társadalmi státuszuknak egyébként megfelelő mértékű és jellegű – birtokszerzések útjára. Ismerve a Báakaiak másik ágáról származó családtagok udvari tevékenységét és jelenlétét, egyáltalán nem meglepő,

34 Lásd 23. jegyzet.

35 1368: Szabolcs I. 631., 1375: Vay 331. és Zichy III. 596. (443. sz.), 1377: Vay 349., 1387: Zsigmondkori oklevéltár I–XIII. Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Bp. 1951–2017. (a továbbiakban: ZsO) I. 284. (Baki előtaggal), 1389: Lelesz I. 252. (41. sz.), 1391: Zichy IV. 465. (378. sz.), 1392: ZsO I. 2441., 1407: ZsO II/2. 5803. 36 1375: Vay 331., 1377: Vay 349., 1380: Vay 387., 1392: ZsO I. 2441., 1394: HU-MNL-OL-DL 52848., 1395: HU-MNL-OL-DL 52912., 1407: ZsO II/2. 5803.

37 Németh P.: Szabolcs megye (kézirat) i. m.

hogy éppen ekkortól kezdenek megszorodni a család birtokszerzéseire, illetve birtokügyeire vonatkozó oklevelek. Az azonban érdekes tény, hogy szinte csak a Mihály-ág tagjai szerepelnek e szerzések kedvezményezettként. Ez elsőként 1375-ből adatható, amikor az uralkodó előtt előadván hű szolgálatait, Bákaai Bálint a maga és testvérei részére kérte fel a Szabolcs megyei Miklóstelke birtokot (a váradi káptalan nem egészen két hét múlva kelt jelentése szerint be is iktatták őket).³⁸ Két évvel később már a szomszédos Gyulaházi nemesekkel folytatott perük is ismert, ekkor Zbugyai Miklós deákot igyekeztek eltiltani a Gyulaháza mellett fekvő Kisköved nevű telek vagy föld eladásától, de a következő évben a nádor már parancsot adott a birtok felének iktatására Bákaai Bálintnak és testvéreinek.³⁹ 1380-ban kísérletet tettek Kenézi (máskor Berencsi) Szaniszló bákaai birtokrészének zálogjogon történő megszerzésére, amit viszont Szaniszló rokonai, Anarcsi (avagy Bacskai) János és Tamás sérelmeztek és tiltottak,⁴⁰ egy évtizeddel később azonban utóbbiak már Berencs birtok felét zálogosították el nyolc évre 200 aranyforint ellenében idősebb Mihály fiainak.⁴¹ Valamivel későbbi adat, de még szintén a birtokügyekhez tartozik, hogy 1410-ben Bálint a Gyulaháziak Pókotelke nevű lakatlan birtokát szerezte meg, mivel utóbbiak csak így tudták megadni azt az elégtételt, amelyre a fejtársaságot kimondó ítélet kötelezte őket.⁴²

A birtokszerzésekkel párhuzamosan a panaszok is megszorodtak velük szemben. 1377-ben például a marázi nemesek panaszolták fel a Bákaai Bálint által elkövetett hatalmaskodást, 1381-ben pedig ismét a Gyulaháziak jelentkeztek ellene jogtalan birtokfoglalás címen,⁴³ bár az adatok tanúsága szerint az erőszakos elégtételvételek, sérelmek kölcsönösök voltak.⁴⁴ Az 1390-es években Bálintnak a Várdaiakkal,⁴⁵ illetve Kállói Lökös fia Miklóssal⁴⁶ akadtak elintézni való ügyei, a századfordulót követően pedig a Magyfalvi és ismét a Gyulaházi családokkal.⁴⁷

A birtokügyek közül említést érdemel még az a per, amelyet még Bákaai Bereck, János és ifjabb Mihály indított a bákaai Boldogságos Szűz Mária-egyház kegyurasága ügyében a Báka másik felét birtokló Anarcsi család tagjai ellen 1380-ban a borsovai főesperesség Nyír kerületében lévő alesperesség papjainak és egyházi rektorainak tartott közgyűlésén. Az ügyben eljáró Knol Péter vikárius következő évben kiállított oklevele szerint Imre egri püspökkel és a káptalan vele ülésező tagjaival a különböző tanúvallomások és oklevelek alapján megállapították, hogy az alperes Anarcsiak birtokrészén lévő Szűz Mária-egyház felszentelése óta a Bákaiaiak részén álló bákaai Szűz Mária-egyházhoz, mint anyaegyházhoz tartozik, minden

egyházi szentséget onnan kap. Döntésük értelmében tehát a vitás birtokrész az egyházi szentségek felvétele tekintetében mindig is a felperesek Szűz Mária-egyházához tartozott és tartozik a jövőben is, ezért Anarcsi Tamás mesterre, fivéreire és örököseire örök hallgatást parancsol bákaai birtokrészük elkülönítése tárgyában, továbbá az egyházi szentségeket mostantól csakis a Bákaiaiak Szűz Mária-egyházának papja és rektora szolgáltathatja ki az alperesek részén lakó embereknek.⁴⁸

Ami a Mihály-ág tagjainak pályafutását illeti, az Anjou- és a Zsigmond-kor közötti átmeneti évek, azaz Mária királynő regnálása igen mozgalmas fejezetét jelentették a család történetének. Ebből az időszakból ismert ugyanis a három testvérnek egy másik bárói családhoz, a Horvátiakhoz való elköteleződése, amelynek keretében a fivérek részeseivé váltak az 1386. évi Horváti-féle lázadásnak. Erről először Zsigmond király 1387. novemberében kelt kegyelemlevele tanúskodik, amely szerint az uralkodó megbocsájtja Bákaai Mihálynak és Benedeknek a Horváti Pál volt zágrábi püspök szolgálatában elkövetett, sajnos részleteiben nem ismertett hűtlenségét.⁴⁹ Egy másik, az 1397. évi a temesvári országgyűlés idején, tíz év múlva kibocsátott királyi oklevélből azonban kiderül, hogy nemcsak ők, hanem fivérük, Bálint is tevékeny szerepet vállalt a Gara falu melletti, többek között Garai Miklós nádor halálával, valamint Erzsébet királyné és Mária királynő tiszul ejtésével, illetve a feltehetően a bosnyák uralkodó „lekenyerezésére és meggyőzésére” szánt értékes kincsek elvételével végződő küzdelemben.⁵⁰ Bizonyos Ráskai Vid fia László ugyanis a részvétel mellett Bákaai Péter fia János meggyilkolásával is megvádolta Bálintot, amelynek következményeként – mint kiderült, ideiglenesen – az uralkodó előbb elkobozta, majd Ráskainak adományozta a Bákaai család Mihály-ágát illető birtokrészeit. Végül azonban az uralkodó kegyelemben részesítette Bálintot és fivereit is, a Ráskainak tett adomány pedig érvénytelenítette.⁵¹

Az eset egy évtizeddel későbbi felbukkanása, továbbá Bálint korábban ismertett sikeres birtokszerzései, illetve, hogy az említett rokon, Bákaai János még 1389-ben is életben volt, némiképp kétségessé teszik a vele szemben felhozott vádak valóságtartalmát, ennél fogva azt is, hogy valóban részt vett volna az eseményekben. Kétségtelen azonban, hogy 1381 és 1389 között a Mihály-ág tagjaira vonatkozóan – jelen ismereteink szerint – nem található adatok, a források hallgatása pedig azzal is magyarázható, hogy Bálint és testvérei elhagyva Szabolcs megyét ténylegesen a Horvátiak szolgálatába álltak a Délvidéken, a hiátus pedig az ottani iratanyag pusztulása miatt keletkezett. A rebellis bárói család iránti elköteleződésük felé mutat, hogy egy 1391-ben kelt oklevél tanúsága szerint

38 1375: Vay 331., 332.

39 1377: Vay 349., 1378: Vay 357.

40 1380: Vay 387., 397.

41 1392: ZsO I. 2441.

42 1410: ZsO II/2. 7263.

43 1377: Vay 351., 1381: Vay 419.

44 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.)

45 1393: Zichy IV. 524. (422. sz.), 1394: Zichy IV. 533. (431. sz.)

46 1398: Lelesz I. 316. (252. sz.), 1400: ZsO II/1. 27. Később viszont a felek kiegyezhettek, mert Bákaai Bálint 1405-ben már ügyvédként képviselte Kállói Miklóst Visegrádon (HU-MNL-OL-DL 53243.).

47 1401: Lelesz II. 328. (38. sz.), 1406: Uo. 383. (166. sz.)

48 1381: Vay 405.

49 1387: ZsO I. 284. (az eredeti oklevél lappang, kiadása *Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. [a továbbiakban Fejér] Tomi X. Vol. 1. Buda, 1834. 336–337.). Azonos tartalommal, ám 1407. évi – feltehetően hibás keltezésű – kiadással lásd még Fejér X/4. 830–831. (az eredeti lappang, regesztája: ZsO II/2. 5803.).

50 Az események összefoglalását lásd *Süttő Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya I–II. Magyarország története Nagy Lajostól Zsigmondig*, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. Szeged 2003. 139–142.

51 1397: ZsO I. 5018.

ifjabb Mihály, valamint egy bizonyos Bákai László fia Lőrinc⁵² továbbra is a délvidéken tartózkodtak. Ekkor egy Bodrog megyei ügyben szerepeltek tanúként.⁵³ Bálintról ugyanakkor – jóllehet 1393 októberében a Szabolcs megyei Karászon tartott bírói (nádori) közgyűlésen (látszólag csak az) ügyvédjével képviseltette magát⁵⁴ – egy másik kiadványból tudható, hogy egyike volt az erre az alkalomra választott 12 esküdt ülnöknek.⁵⁵ Ezek szerint ekkorra elhagyta korábbi urait, így nem vett részt azok utolsó, 1394. évi végső puccskísérletében sem, amely végül (a boszniai Dobor várának sikeres ostromával) a Horvátiakkal való végeleges leszámolással zárult.⁵⁶ E forgatókönyv mellett szólhat, hogy Bálint és fivére, Benedek – ifjabb Mihályt 1392-öt követően már nem említik – immár csak helyi, szabolcsi vonatkozású ügyekben bukkanak fel: nemcsak a fentebb idézett birtokperek kapcsán, hanem Benedeket 1394 októberében többedmagával vallották ügyvédül, egy évvel később pedig kijelölt nádori ember volt.⁵⁷ Bákai Bálint a századfordulót követő években is aktív tagja a családnak:⁵⁸ utolsóként egy 1410 januárjában kelt oklevélben szerepel, ekkor egy birtokátruházás kapcsán említik László nevű fiával, illetve Mihály és Bertalan nevű unokáival együtt.⁵⁹

Bákai Gergely és Dávid pályafutása

Habár korábban Bákai János idősebb fia, László, valamint a Mihály-ág tagjai sem álltak messze a lehetőségtől, előbbinek a Cudarok kegyvesztettsége, utóbbiaknak pedig a Horvátiak bukása miatt nem sikerült az, hogy jelentős karriert fussanak be. Bákai Bereck hat fia közül azonban ketten is viszonylag magas pozíciókba küzdötték fel magukat, bizonyítva a család alkalmazkodó- és (politikai) túlélőképességét. Egyikük Bákai Gergely volt, aki Csáki Miklós temesi ispán oldalán 1400 decemberében részt vett egy sikeres, Bulgária területére vezetett hadjáratban, ahol hőstettével családja érdemeit és birtokvagyonát egyaránt gyarapította. Másikuk Gergely testvére, Dávid volt, aki az 1403. évi lázadást követő konszolidáció egyik oszlopként számon tartott Maróti János embereként töltötte be Bodrog megye alispáni tisztségét 1405-ben. A fordulatokban gazdag életutakról az alábbiakat tudhatjuk meg:

52 Bákai Lőrincnek jelen ismereteink szerint ez az egyetlen okleveles előfordulása. Feltűnése a Mária és Zsigmond ellenes erők oldalán esetleg magyarázható azzal, hogy édesapja korábban a nőuralom alatt kegyvesztetté és majdhogynem földönfutóvá tett Cudar családot szolgálta (a Cudar család bukására lásd *Süttő Sz.*: Anjou I. i. m. 36–45.).

53 1391: Zichy IV. 465. (378. sz.)

54 1393: Zichy IV. 524. (422. sz.)

55 C. Tóth N.: Tolvajok és rablók i. m. 153. – a HU-MNL-OL-DL 105551. szám alatti levelesítő jegyzék kiadását lásd uo. 162–164.

56 Engel P.: Archontológia i.m. Várnagyok és várbirtokosok - Dobor (Bosznia), *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp. 1984. 30., Az 1407. évre keltezett, a Bákaiakat a Horváti-féle lázadásban való részvétele miatt kegyelemben részesítő oklevél a szakirodalomban, mint az egyik utolsó ilyen vonatkozású irat szerepel (vö: *Süttő Sz.*: Anjou i. m. II. 472. [832. sz.], illetve a 833–835. szám alatti rekordokat).

57 1394: HU-MNL-OL-DL 52848., 1395: HU-MNL-OL-DL 52912.

58 1401: Lelesz II. 328. (38. sz.), 1405: HU-MNL-OL-DL 53243., 1406: Lelesz II. 383. (166. sz.)

59 1410: ZsO II/2. 7263.

Gergely valószínűleg már a harmincas évei vége felé járt, amikor érdemeit a fent említett katonai vállalkozásban gyarapította, ugyanis először egy 1383-ban kelt országbírói perhalasztó oklevél hátlapján olvashatjuk a nevét a felsorolt királyi emberek között.⁶⁰ A családi fészektől viszonylag távol fekvő Krassó megyébe ura familiárisaként került – feltehetően akkor állt annak szolgálatába, amikor Miklóst 1395-ben Bihar megye ispáni tisztségével ruházták fel – aki a harami várnagyságot (és egyúttal talán Krassó megye alispánságát) bízta rá.⁶¹ Az 1400 decemberében indított, legfeljebb másfél-két hetes katonai vállalkozásban Gergely – mindenestre – az előbbi minőségben vett részt.⁶² A hadjáratról Zsigmond király 1401 márciusában kelt adományleveléből tudhatjuk meg a legtöbbet, amelyben – felsorolván a Bákaiaknak az ország védelmében szerzett érdemeit – Gergelynek, továbbá Dávid, Mátyás és János nevű testvéreinek és unokatestvéreinek, Fábiánnak juttatta a Temes megyei, addig Temesvár várához tartozó Óke birtokot. Az oklevél elbeszélése szerint a bulgáriai Crivina kerületbe indított rajtaütés során a harami várnagynak és két emberének sikerült fogságba ejtenie *Bogavech* vajdát, a bolgár-török sereg kapitányát, majd a magas rangú foglyot február végén a másik temesi ispán, Marcali Miklós személyesen vezette Pozsonyba a király és az ott tartózkodó országnagyok színe elé.⁶³ Gergely, illetve testvérei és rokona érdemeinek előadására is itt kerülhetett sor, az adományt – Garai Miklós szlavón bán relációjára –, illetve az iktatást elrendelő parancslevelet azonban már útban Buda felé, (Mosonmagyar)Óváron állították ki, 1401. március 2-án.⁶⁴

Ismerve a Bákaiak birtokvagyonának „nagyságát”, nem lehet kétségünk afelől, hogy e birtokszerzést is megbecsülték, ugyanakkor talán nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy Bákai Gergely, mint aktív közreműködő és Csáki egyik vezető familiárisa, a hadjárat katonai és politikai jelentőségével is tisztában volt. Az 1400. év volt ugyanis az első olyan év a tragikus vereséggel végződő nikápolyi csatát követően, amikor a Magyar Királyság ismét támadólag lépett fel az Oszmán Birodalommal szemben. A temesi ispánok év végi katonai akciója mellett ugyanis még 1400 februárjában a királyi sereg Garai Miklós dalmát-horvát-szlavón bán, egyben a sereg kapitánya vezetésével Bosznia területére tört be,⁶⁵ tavasszal viszont a török főerők balkáni megjelenése miatt mozgósított az ország, az oszmán

60 1383: Kállay II. 1947.

61 Engel P.: Archontológia i. m.

62 A hadjárat előzményeire és időtartamára vonatkozóan lásd *Szaszkó Elek*: From Bestowal to Betrayal. The Military and Political Roles of Nicolas Csáki and Nicolas Marcali between 1399 and 1401. In: Politics and Society in Central and South-Eastern Europe. Life under the Shadow of the Ottoman Empire's Expansion. Vol. II. Ed. Zsuzsanna Kopeczny. Cluj-Napoca, 2021. 70–74.

63 Marcali pozsonyi tartózkodására lásd ZsO II/1. 904. és 906., itineráriumat és a Pozsonyban tartózkodó országnagyok neveit lásd *Szaszkó E.*: From Bestowal to Betrayal i. m. 72. 20. j., 78–79.

64 Az adománylevél 1401: ZsO II/1. 914. (kiadása *Szaszkó E.*: From Bestowal to Betrayal i. m. 80.), az iktatóparancs és az aradi káptalan jelentése: 1401: ZsO II/1. 915. és 933. (kiadása *Pesty Frigyes*: Oklevelek Temes megye és Temesvár város történetéhez IV/1. 1183–1430. Szerk. Ortway Tivadar. Pozsony, 1896. 314–316. [187. sz.]

65 A hadjáratot említi *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok 39. (1905) 451. További adatok: ZsO II/1. 29., 72., 77., 88., 90., 96.

támadás azonban végül elmaradt.⁶⁶ A Magyar Királyság katonai aktivitása, az offenzív fellépés, a viszonylagos sikerek, továbbá a felismerés, hogy I. Bajezid szultán (1389–1402) az európai hadszíntér helyett a keleti terjeszkedés irányába fordult,⁶⁷ mind-mind felerősíthették annak a bárói csoportnak a hangját – élükön a török betöréseknek leginkább kitett országrész vezetőivel, Csáki és Marcali Miklós temesi ispánokkal –, akik az ellenséggel szembeni aktív, támadó politika felújítását képviselték.⁶⁸ Csak hogy a nikápolyi csatából épp hogy élve elmenekülő és nagy nehézségek árán hazajutó Zsigmond király figyelmét 1399 nyaratól láthatóan már a cseh trón megszerzése kötötte le,⁶⁹ a déli határvidékre nehezedő oszmán katonai nyomás csökkenésével – ehhez értékes adalék, hogy pont ekkor „fújták le” a déli végekre készül királyi hadjáratot⁷⁰ – pedig lehetősége is nyílt arra, hogy a Magyar Királyság erőforrásait immár erre a frontra koncentrálja. Mindez újabb ponttal gyarapította az uralkodó politikai gyakorlatával szemben megjelenő és 1392 óta egyre inkább halmozódó sérelmek sorát, amely elégedetlenség végül 1401. áprilisában Kanizsai János esztergomi érsek, valamint Bebek Detre nádor vezetésével nyílt felségáruláshoz, Zsigmond király leváltásának kísérletéhez vezetett.⁷¹

Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy bár látszólag minden adott volt ahhoz, hogy a Bákai család szekere újabb lendületet kapjon (tiszttség, katonai érdem, birtokadomány), a korábbiakhoz hasonlóan végül a Csáki Miklósához fűződő kapcsolatot sem tudták teljes mértékben kiaknázni. Másfél hónappal az adománylevél kiállítását követően Gergely ura – bizonyára egyáltalán nem függetlenül a bulgáriai hadjárattól és annak eredményétől – társával, Marcali Miklóssal együtt a Zsigmond ellen lázadó és az uralkodót fogságba ejtő csoport oldalára állt,⁷² vélhetően magával rántva familiárisát és annak esetleges ambícióit is. Bár az 1401–1403 közötti időszakból nincsenek ismereteink Gergely tevékenységére vonatkozóan, illetve Csáki Miklós is az elsők között részesült kegyelemben 1403 őszén, érdekes, hogy az eseményeket követően – habár testvérei és rokonai, kis túlzással, állandó szereplői a 15. század első felében kelt családi vonatkozású okleveleknek – egy bizonyos Gergely majd csak jó 40 év múltán bukkan fel ismét az írott forrásokban, aki – az adatok tanúsága szerint – visszatért Szabolcs megyébe és a Várdai család szolgálatába állt (lásd alább).

1401–1403 azért sem okozott végleges törést a család életében mert Gergely testvére, Dávid éppen a konszolidáció első éveiben töltötte be Bodrog megye alispáni tiszttségét Maróti János embereként. Az elszört adatokból csak nagy vonalakban

tudjuk felvázolni Dávid pályafutását, így arra vonatkozóan, hogy miként került Maróti szolgálatába, nincsenek ismereteink (bár, mint láttuk, a 14. század végén egyes Bákai családtagoknak már voltak délvidéki kapcsolatai). Bereck fia Dávid okleveles említései – testvéreihez hasonlóan – a 14. század végétől adathozhatóak, amikor édesapja 1390-ben három másik gyermekével együtt (ifjabb Bereck, Gergely és Péter) őt is bevonta a Gyulaházi nemesek ellenében vitt perébe.⁷³ Ezt követően az 1401. évi adománylevél említi, de nemcsak mint kedvezményezett, hanem a temesi ispánok, Csáki és Marcali Miklós jelentése szerint olyan embert, aki testvéreivel (Gergely, Mátyás és János), valamint unokatestvérével (Fábián) együtt jelentős érdemeket szerzett a végvidékek védelmében. E szerint ifjú korától katonai pályán mozgott.

Dávid ilyen előzményeket követően talált valamiképp utat a Csáki Miklósához hasonlóan kiváló katona, ám Zsigmond hűségén mindvégig megmaradó Maróti János macsósi bán szolgálatához. Ennek keretében töltötte be 1405-ben Bodrog megye alispáni tiszttségét, amelyben ugyan mindössze csak egy rövid, egy hónapos időszakban adathozható, ám ez egybe esik a megyei hatóság működésének újraindulásával. Miként az országban mindenütt, a megelőző évek polgárháborús időszaka alatt Bodrogban is szünetelt a hatóság működése,⁷⁴ 1405. január 21-én azonban a megye névadó településén két év „kényszerszünet” után ismét összeült a sedria. A Bákai Dávid alispánságát adató egy hónapos időszakból 11 kiadvány maradt korunkra, ezek mindegyike a felperes Bátmonostori Töttös László és az alperes bátai apát közötti per kapcsán keletkezett, miszerint az apát úr egyik szeremlei jobbágyát Töttös László kajándi jobbágyai tolvajlással vádolták (16 ló elvételével), akit a miskei vásáron elfogtak ugyan, de Szeremlére engedtek, majd a királyi parancsra eljáró megyei hatóság felszólítása, bírságolása és eljárása ellenére sem az illetékes szeremlei bírótól, sem magától az apáttól nem kaptak elégtételt. A megyei ítélőszékek előtt vitt hasonló tucaügyek százaitól annyiban különbözik ez az eset, hogy a hatóság 1405. február 21-én kelt oklevele szerint a bátai apát a bírságként kiszabott három márka behajtására kiküldött szolgabírónak azt mondta, hogy „ő a megye (al)ispánját nem fogadja el ispánjának, őt nem tiszteli!”, egy héttel később, február 28-án pedig azt foglalták írásba, hogy az apát úr arra hivatkozva tagadta meg az együttműködést, hogy „az alispánt semmire sem tartja, és hogy neki csak a megyei nemeség fölött van hatalma, fölötté nincsen!”⁷⁵ Nem tudni, hogy ez a kirohanás csak annak szólt, hogy az alispán ne lépje túl a hatáskörét, azaz világi személy ne bíraskodjon egyházi személy

66 1400. ápr. 18.: ZsO I. 6232. (= HU-MNL-OL-DL 56511.). Katonai vonatkozásban idézi és elemzi C. Tóth N.: Szabolcs megye i. m. 135.

67 Szakály Ferenc: Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. Acta Orientalia 33. (1979) 75.

68 Szaszko E.: From Bestowal to Betrayal i. m. 76–77.

69 Mályusz Elemér: Zsigmond király központosítási törekvései Magyarországon. In: *Uő.*: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 182–183.

70 Engel Pál: Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete. In: *Uő.*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 252.

71 Mályusz E.: Zsigmond 49–50., C. Tóth Norbert: Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437. Bp. 2009. (Magyarország története 6.) 40.

72 Szaszko E.: From Bestowal to Betrayal i. m. 74–78.

73 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.)

74 Az 1440–1444 között szünetelő bíróságok analógiája alapján (vö.: C. Tóth N.: Szabolcs megye i. m. 10–11.).

75 1405: Zichy V. 384. (325. sz.), HU-MNL-OL-DL 78611., Zichy VI. 36–37. (26. sz.), HU-MNL-OL-DL 78615., Zichy V. 385. (327. sz.), Zichy V. 387. (330. sz.), „idem dominus abbas respondit in hunc modum, ut comes dicti comitatus seu provincie, non esset comes suus nec ipsum pro cornite teneret nec honoraret” Zichy V. 388. (331. sz.), HU-MNL-OL-DL 78621., „ex parte dicti furis scilicet Emrici, abbas de Bata nullam iusticiam fecisset, dicendo, quod vicecomitem de Bodrogh non honorasset, pro nihilo reputasset, quia non haberet super ipsum aliquam potestatem, sed societatem nobilibus dicti comitatus teneret” Zichy V. 388–389. (332. sz.)

fölött, vagy esetleg a Bákaiak ellentmondásos közelmúltbeli szerepe és politikai állásfoglalása is közrejátszott ebben. Tény azonban, hogy 1405. májusában Bakonyi Miklós személyében már új alispánja volt a megyének.⁷⁶

A Bákai család délvidéki érdekelttségéhez adalék, hogy Dávid mester, nem sokkal a leváltását követően megpróbálta megszerezni bizonyos Szőlősi László névadó birtokának egy részét, amit utóbbi természetesen tilalmazott.⁷⁷ Az eset érdekessége, hogy az érintett fél történetesen az alispán egykori szolgabírótársa, Szőlősi Sebestyén rokona (esetleg testvére) volt. A jelek szerint Dávid később is aktív szereplője maradt Bodrog megye életének – legalábbis messzire nem távolodott el attól –, mert 1411 januárjában immár sikeresen kérte fel a hűtlenséggel vádolt Ivánfali Pál itteni részirtokát.⁷⁸

Bár történetesen éppen az ivánfalvi szerzemény Bákai Dávid utolsó ismert említése, egy másik vonatkozásban érdemes még elidőznünk nála. Az alispánságát datáló megyei kiadványok közül ugyanis egyes okleveleken épen maradtak a hatóság tagjainak pecsétjei, így a Bákai család, de legalábbis a Dávid által használt pecsétkép is kivehető, rekonstruálható. A sötét viaszba nyomott, kb. 1,5-2 cm átmérőjű gyűrűpecsétben egy pajzs található, benne egy keresztet tartó kar, mellette balról hatágú csillag, jobbról holdsarló. Körirata nincs, a gyöngysor mintás kereten belül az égtájaknak megfelelő irányban négy holdsarló található (lásd az 1. képet).

1. kép – Bákai Dávid pecsétje (HU-MNL-OL-DL 78610.)

Kitekintés: a két utolsó generáció tagjai, további lehetőségek a kutatásban

A Bákai család története a 15. század hátralévő részében – különösen a századforduló évtizedeihez képest – kevésbé mondható mozgalmasnak és eseménydúsnak. Ebben az időszakban a Bákaiak aktivitása és pályafutása ugyanis (nagyjából) ugyanazt az utat járta be, mint ami az első generáció tagjaira volt jellemző a 14. század első felében. Némileg előrevetítve, ez egyrészt a tisztségviselés minőségében beálló változást jelentette

⁷⁶ Engel P.: Archontológia i. m.

⁷⁷ 1405: A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241–1526. Bp. 1906. 255. (199. sz.)

⁷⁸ 1411: ZsO III. 101.

– az ismert családtagok közül egyedül majd (Bereck vagy Fábián fia?)⁷⁹ Mátyás 1449. évi Szabolcs megyei szolgabíróságára van adatunk, a többiek nem viseltek tisztséget –, másrészt pedig azt, hogy a család tevékenységének színtere és jellege is visszatért a megyei keretek közé. Ennek tükrében célszerűnek látszik, hogy a család 15-16. századi történetének rövid ismertetése ne személyenként, hanem 1) „A familiaritás és egyéb szolgálatok”, illetve 2) a „Kiegészítések a leszármazási táblához: a családfa kibővítése, a töredékek elhelyezése”⁸⁰ tematikus egységek köré csoportosítva valósuljon meg.

1) Familiaritás és egyéb szolgálatok tekintetében a Bákaiak 15. század közepén élő tagjai közül László fia Mihály több alkalommal szerepel Szabolcs megyei ügyekben kijelölt királyi/királyné/nádori emberként, vagy épp tanúként.⁸¹ Bákai Mátyás 1449-ben szolgabíróként járt el társával a Várdaiak panaszát kivizsgálandó.⁸² Unokaöccse, Imre fia István a Csáki család szolgálatában tűnik fel az 1440-es évek közepén, majd 1450-ben a Gúti Ország család részére kijelölt királyi ember egy iktatás során, továbbá említik a Bákával szomszédos nemesek ügyében és egyéb eljárásokban is.⁸³ Neve – rokonaival, Bertalan és Gergellyel együtt – szerepel a Szabolcs megye nemeseit összeíró, Várdai Miklós ispánsága idején kelt jegyzékben is.⁸⁴

Bákai Gergelyről évtizedeken át hallgatnak a források, mígnem az 1440-es évek közepétől ismét felbukkan az oklevelekben egy ezt a keresztnevet viselő személy, aki ekkor a Várdaiak vezető familiárisaként tevékenykedett: 1446-ban Várdai Miklós végrendeletében egy fekete mellényt hagy rá, majd egy iktatásnál szomszédosként volt jelen. 1449-ben Várdai Aladár nevében járt el a leleszi konvent előtt, 1451-ben pedig urai birtokosztályánál ő volt a kiküldött királyi ember. Végül, 1452-ben a Várdai család ügyvédvállásában szereplő személyek között sorolták fel.⁸⁵ Bár tevékenysége tovább nem adatolt, úgy tűnik, hogy az 1460-as évek elején is életben volt, mint azt a megye nemeseit összeíró jegyzék is tanúsítja.⁸⁶ Jóllehet középkori viszonylatban is hosszú életek jellemezték egy-egy családtagot, nem biztos, hogy ő és a 15. század legelején a bulgáriai Crivina kerületbe vezetett hadjáratban részt vevő Gergely személye azonos. Nem zárható ki ugyanis, hogy – amennyiben két külön személyről beszélünk – közöttük apa-fiú kapcsolat állt fenn, ezt azonban egyelőre nem tudjuk okleveles adattal alátámasztani.

⁷⁹ A bizonytalanság oka, hogy a szolgabíróként szereplő Mátyás felmenőjét nem nevezik meg.

⁸⁰ A családtörténet ezen időszakának részleteit a Vay és a Lónyay családok levéltárainak szisztematikus feldolgozásával egy későbbi tanulmányban szeretném bemutatni.

⁸¹ 1424: ZsO XI. 1357., 1431: Zichy VIII. 248., 1438: Zichy VIII. 641., 1439: Szabolcs II. 464., 465. 1444: Uo. 469.

⁸² 1449: Szabolcs II. 494.

⁸³ 1445: HU-MNL-OL-DL 65038., 1449: HU-MNL-OL-DL 64359., 1450: HU-MNL-OL-DL 68065., 1451: Szabolcs II. 511., 1453: Uo. 526., 1454: Uo. 534., 1458: Zichy X. 33. (24. sz.), 1461: Zichy X. 174. (139. sz.), 1462: Szabolcs II. 577.

⁸⁴ é.n.: Zichy X. 470., 472. (322. sz.)

⁸⁵ 1444: Szabolcs II. 469., 1446: Zichy IX. 105. (102. sz.), uo. 121. (114. sz.), 1449: uo. 222. (170. sz.), 1451: uo. 308. (231. sz.), 1452: uo. 313. (236. sz.)

⁸⁶ É.n.: Zichy X. 472. (322. sz.)

2) Kiegészítések a leszármazási táblához, a családfa kibővítése, a töredékek elhelyezése. Engel Pál nagyszabású munkájában a 15. század első év(tized)eivel – lényegében az 1401. évi adománylevél adatainak felhasználásával – ér véget a Báikai családra vonatkozó genealógiai adatok sora. Ugyanakkor további oklevelek – elsősorban a Vay család levéltárának, illetve a leleszi konvent Acta Anni sorozatának, a Zsigmondkori oklevéltár első két kötetében nem publikált anyagának – bevonásával lehetővé vált, hogy a korábbi generációk egyes tagjainak „életidejét” adatokkal alátámasztva meghosszabbítsuk. E mellett az Engel munkájában még töredékként feltüntetett személyek is elhelyezhetővé váltak a családfán, ezáltal folytonossá téve az egyenes ági leszármazási táblát a 15. század végéig.

Egy 1390. évi oklevél⁸⁷ és a korábban már idézett 1401. évi adománylevél adatainak összevetéséből például megállapítható, hogy idősebb Bereck hat fia közül ketten – a Fábián nevű unokatestvérével gyilkossági ügybe keveredő, ám végül kegyelmet kapó ifjabb Bereck,⁸⁸ illetve a keresztségben a nagyapja nevét elnyerő Péter – már nem éltek meg a 15. század első éveit. Ugyancsak erre az ágra vonatkozó megfigyelés, hogy az 1401-ben kedvezményezett négy Bereckfi közül végül csak a legfiatalabbnak, Jánosnak született felnőtt kort megélt gyermeke, mégpedig az Engel Pál munkájában töredékként feltüntetett Imre személyében. Ez az Imre viszonylag gyakori szereplője a 15. század első felének (lásd 3. táblázat), amelyből kiemelkedik az 1427. év eleji Havasalföldre vezetett hadjáratban, Kusalyi Jakcs Mihály székelyispán (1427–1438)⁸⁹ familiárisaként való részvétele.⁹⁰ Leszármazásához és édesapja kilétének megállapításához több, az 1420-as évek második felében kelt oklevél hívható segítségül, sőt, egy 1425. évi oklevélből egy másik „Engel töredéket”, bizonyos Istvánt is el tudunk helyezni a családfán, aki – Miklós, Benedek és László nevű testvéreivel együtt – ennek az Imrének volt a fia.⁹¹

3. táblázat Báikai Imre tevékenysége

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1413	tanú	Kállóiak	ZsO IV. 1058.
1414	officiális	Csáki Miklós és György szántói officíalisa	ZsO IV. 2767.
1415	kijelölt királyi ember	Lövői család részére	ZsO V. 247.
1421	kijelölt királyi ember	Kállói	ZsO VIII. 407.
1423		egy perben sokadmagával együtt tiltakoznak a nevében	ZsO X. 308.
1423	kiküldött királyi ember	Apagyi család részére	ZsO X. 1064.
1425		Cserére lép a Sényőiekkel (három jobbágytelek)	ZsO XII. 209.
1425	kijelölt királyi ember	Kállói Lökös Miklós részére	ZsO XII. 464.

87 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.)

88 1390: ZsO I. 1780.

89 Engel P.: Archontológia i.m.

90 1427: ZsO XIV. 325.

91 1425: ZsO XII. 209.

Év	Minőség	Kinek a részére?	Forrás
1427	részvétel a havasalföldi hadjáratban	Kusalyi Jakcs Mihály székelyispán familiárisa	ZsO XIV. 325.
1447		Eltiltja Gyulaházi Albertet gyulaházi birtokrészének eladásától.	Szabolcs II. 482.

A család másik, ún. Mihály-ága, ha újabb fiági taggal nem is bővíthető, de a már korábban publikált családtagok éveinek száma tovább „gyarapítható”, valamint a feleségek – pontosabban Báikai Bálint unokái esetében már csak az özvegyek –, illetve az unokák közül Mihály leánygyermekének és férjeik neveivel gazdagítható a családfa. Itt érdemes idéznünk a Mihály-ág „továbbviteléért” egyedül felelős Bálint fia László 1417-ben írásba foglalt esetét, amely szerint negyedfokú rokonságuk ellenére „vérfertőző” házasságot kötött egy bizonyos Ágota nevű asszonnyal, mely frigyet el is hálták, sőt gyermek is született belőle. Végül meghatározott feltételekkel feloldozást kaptak, közös gyermekük pedig törvényesnek nyilvánított.⁹² Sajnos azonban sem Ágota családnevét, sem a gyermek nevét nem foglalták írásba, azt viszont tudjuk, hogy 1410-ben Lászlónak már volt két, akkor még vélhetően kiskorú fia: Mihály és Bertalan. Mindketten megélték a 15. század derekát, tehát 1417-ben is életben voltak, így a feloldozó oklevélben említett kisgyermek – aki azonban többször már nem fordul elő a forrásokban, így vélhetően nem érte meg a felnőtt kort sem – feltehetően a féltestvérük, Ágota pedig a mostohaanyjuk lehetett.

Az egyenes ági leszármazási táblán biztosan elhelyezhető személyeket követően további három Báikai nemest kell megemlítenünk, először bizonyos Báikai András, akit három alkalommal, 1479-ben, 1505-ben és végül 1520-ban adatolnak az oklevelek.⁹³ Édesapját és felmenőit egyelőre nem tudjuk beazonosítani. Esetében a keresztnév sem segít, mert ugyan találunk másik András a családfán, de ő még az Anjou-kor hajnalán élt, és nem mellesleg ez az ág már a 14. század közepére kihalt fiágon. Másrészt, bár akadnak visszatérő keresztnévek a család névadási gyakorlatában (pl.: János, Benedek, László, Mihály), talán az utóbbit leszámítva egyiket sem használta kizárólagosan egy-egy ág. Az egyetlen, mégis bizonytalan genealógiai fogódzó vele kapcsolatban az 1479. évi adat, ugyanis ekkor egy másik Báikaival, bizonyos Jánossal együtt említik, mint alperes, akikkel szemben Ruszkai Dobó Domonkos özvegye és fia emeltek panaszt egy öt évvel korábban elkövetett hatalmaskodás miatt. Ez alapján András kétsteg-telenül a Szabolcs megyei Báikai család tagjának kell tekintenünk, a bizonytalanságot az okozza, hogy ugyan találunk János nevű tagot a családfán – 1401-ben említik először, idősebb Bereck fia volt és még kétszer fordul elő az oklevelekben –, de ő, illetve az 1479-ben megnevezett, és az oklevél tanúsága szerint 1474 körül még aktív János nem feltétlenül feleltethetők meg egymásnak (habár, és itt ismét utalhatunk a

92 1417: ZsO VI. 1001.

93 1479: Ruszkai Dobó Domonkos özvegye és fia panaszolták, hogy öt évvel ezelőtt Báikai János és András az Ung megyei Zahar birtokokunk hatalmaskodtak (Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299–1526. Nyíregyháza, 2006. 227. sz.). 1505: HU-MNL-OL-DL 86728., 1520: HU-MNL-OL-DL 67204.

családot jellemző magas életkorra, teljességgel kizárni ezt az eshetőséget sem lehet). Így annak egyértelmű megállapítása, hogy András a család ezen ágához tartozott-e, – azaz, hogy esetleg Báakai Gergely, vagy Dávid, netán Mátyás gyermeke lett volna – jelenleg nem lehetséges.

Andráson kívül még két Báakai nevet kell megemlítenünk. Egy kora újkori forrás, az 1549. évi rovásadójegyzék szerint bizonyos Báakai Imre és Mátyás, Szabolcs megyei nemesek báakai birtokrészén összesen öt adózó jobbágyportát, kettő szegénysége miatt adókedvezményes jobbágyot és egy 'Egyéb' kategóriába eső személyt írtak össze.⁹⁴ A családon belül gyakran előforduló keresztnemek és a birtoktörténeti adatok alapján nagy valószínűséggel elmondható, hogy Imre és Mátyás szintén az általunk vizsgált Báakai család tagjai voltak. Egyelőre azonban – Andráshoz hasonlóan – az ő esetükben sem tudjuk az egyenes ági leszármazást rekonstruálni

Összegzés: a család jelentősége

A Báakaiak történetét az 1320-as évektől a 16. század közepéig tudjuk nyomon követni, s a „hagyományostól” eltérő módon e bő két évszázad során elsősorban nem a szomszédokkal, rokonokkal folytatott hosszas birtokpercek során ismerhetjük meg a család tagjait. Bár kétségtelen, hogy ilyen jellegű adatok is rendelkezésre állnak róluk, az Anjou-kori források túlnyomó része inkább szűkebb környezetük, a megye életében

végzett változatos, többek között szolgabírói tevékenységüket őrizték meg, így a korszakban leginkább életüknek ebbe a szegmensébe nyerhetünk betekintést. Később azonban, az 1360-as évektől, majd a 15. század elején, amikor egyes családtagok egy-egy jelentős főúr kíséretében bukkannak fel (Várdai, Cudar) familiárisként – a királyi udvarban, vagy épp az ország különböző pontjain –, nemcsak térben, de a szolgálat minőségében is jelentős változást könyvelhettek el.

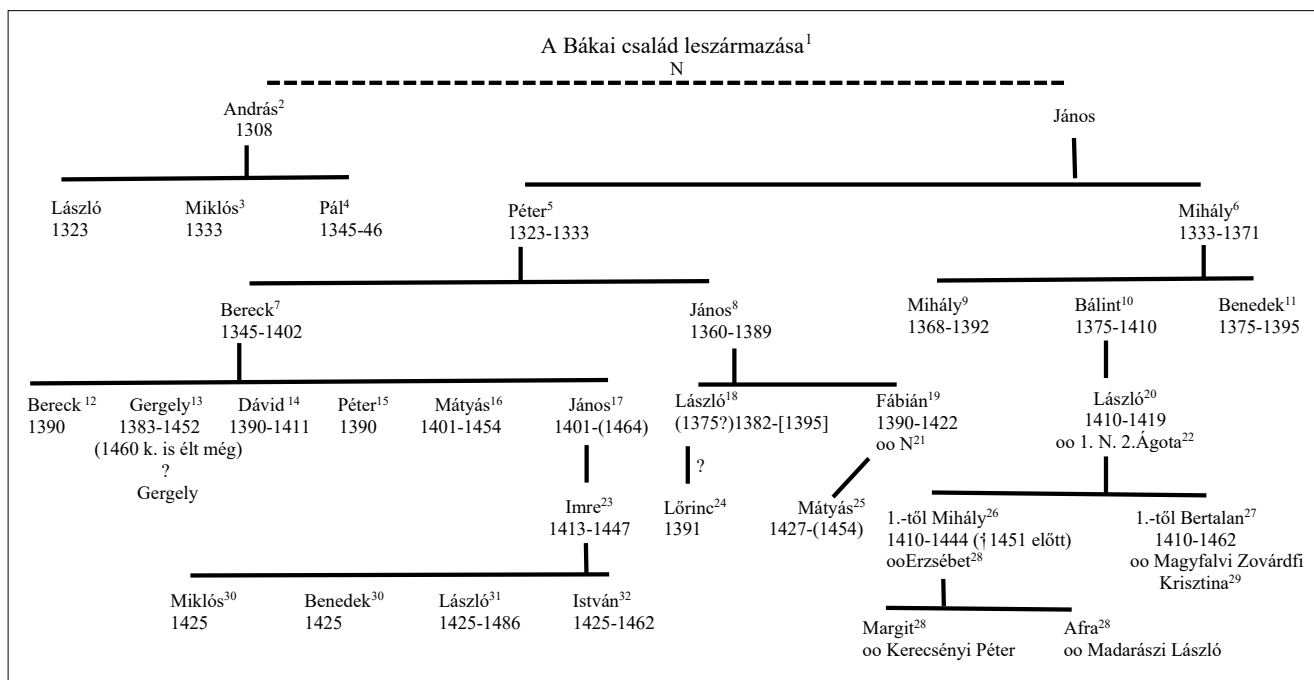
A Báakaiak által befutott életutak jól illeszkednek a megyei kis- és középnemesek a szakirodalomban eddig „jogtudó értelmiségként”, illetve a familiaritás keretein belül bemutatott példái sorába⁹⁵. Státuszuk emelkedésével országos jelentőségű események kapcsán is kimutathatóak, mint Báakai Mihály gyermekei esetében, akik az 1386. évi Horváti-féle lázadásban is érintettek voltak, Báakai Gergely pedig egy olyan katonai vállalkozásban vett részt 1400 decemberében, amely jelentős hatást gyakorolt az 1401. évi belpolitikai eseményekre is. Végül azonban – leginkább uraik adott politikai helyzetben hozott nem megfelelő döntései miatt – a családnak nem sikerült az „áttörés”. Bár egy-két birtokrésszel eredményesen gazdagították a családi birtokállományt, számottevő változás nem állt be a Báakaiak vagyoni, illetve társadalmi helyzetében. A családtagokra vonatkozó 15. századi adatok egy kivétellel (Báakai Imre) újból „csak” a megyei szintéren említik őket, ám ott továbbra is bírták mind az előkelő familiák, így a Csákiak és a Várdaiak, mind pedig a helyi nemesi közösség bizalmát, amit többek között egyikük (Báakai Mátyás) szolgabíróisága is példáz.

94 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Bp. 1990. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok 16.) 704.

95 Vö: *Engel Pál*: Nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp. 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) 114–115., *Fügedi Erik*: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Bp. 1999. 164–165., 170–173., *Kádas I.*: A megye emberei. i. m. 221–229., 232–244., 249–255.

FÜGGELÉK

A BÁKAIK LESZÁRMAZÁSI TÁBLÁJA

¹ Engel P.: Genealógia. Bákai (Szabolcs m.) ² 1308: Zichy I. 121. ³ 1333: AOkI. XVII. 28. ⁴ 1346: AOkI. XXX. 283. ⁵ 1333: AOkI. XVII. 28. ⁶ 1333: AOkI. XVII. 28., 1371: Szabolcs I. 640. ⁷ 1390: Lelesz I. 261. (75.sz.), 1402: MNL OL DL 96730. ⁸ 1383: MNL OL DL 96590., 1389: Lelesz I. 252. (41. sz.) ⁹ 1368: Szabolcs I. 631., 1392: ZsO I. 2441. ¹⁰ 1375: Vay 331., 1410: ZsO II/2. 7263. ¹¹ 1375: Vay 331., 1395: MNL OL DL 52912. ¹² 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.), ZsO I. 1780. ¹³ 1383: Kállay II. 1947., 1444: Szabolcs II. 469., 1452: Zichy IX. 313. (1460 körül [é.n.]: Zichy X. 472.) Elképzelhető, hogy a 15. század közepi adatok azonos nevű fiára vonatkozhatnak. ¹⁴ 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.), 1411: ZsO III. 101. ¹⁵ 1390: Lelesz I. 261. (75. sz.) ¹⁶ 1401: ZsO II/1. 914., (1451-ben bizonyos Máté szerepel a forrásban, ám ez vélhetően elírás: Szabolcs II. 511.), 1454: Szabolcs II. 534. ¹⁷ 1401: ZsO II/1. 914., 1464: Szabolcs II. 593. ¹⁸ (1375: Vay 331.). 1382: Engel P.: Genealógia, Bákai (Szabolcs m.) – töredék, 1395: Lelesz I. 252. (41. sz.) ¹⁹ 1390: ZsO I. 1780., 1422: ZsO IX. 1103. ²⁰ 1410: ZsO II/2. 7263., 1419: ZsO VII. 341. ²¹ 1414: ZsO IV. 2199. ²² 1417: ZsO VI. nr. 1001. ²³ 1413: ZsO IV. 1058., 1447: Szabolcs II. 482. ²⁴ 1391: Zichy IV. 465. ²⁵ 1427: ZsO XIV. 56., Uo. 325. Elképzelhető, hogy 1454: Szabolcs II. 534. rá vonatkozik. ²⁶ 1410: ZsO II/2. 7263., 1444: Szabolcs II. 469. ²⁷ 1410: ZsO II/2. 7263., 1462: Szabolcs II. 577. ²⁸ 1451: Szabolcs II. 511., 1473: MNL OL DL 17482. (név nélkül, Mihály özvegyeként) ²⁹ 1477: MNL OL DL 38393. ³⁰ 1425: ZsO XII. 209. ³¹ 1425: ZsO XII. 209., 1486: Zichy XI. 439. ³² 1425: ZsO XII. 209., 1462: Szabolcs II. 577.

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA
Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje a kora újkorban
– Abrudbányai családtörténetek*

The economic elite of a Transylvanian mining town in the early modern era - Family stories from Abrudbánya

This article inquires the social opportunities of precious mining which has played a very important role in the princely revenues. There are so many impoverished noble families who resettled in the most significant mining-town of Metaliferi Mountains: Abrudbánya, they wanted to improve their social and financial status with the help of precious mining, in the most of the cases these families could reach their aims. The participants of these families had so many entrepreneurial skills, among others Pál Fodor who was an ancestor of family Fodor. In the 17th century this family was the most influential in this mining region. Because of persisting in his work his uncle could be related by marriage with the illustrious family (Szörös ore Rau) by Cluj. The Transylvanian history's continual changes can be verified by the marriage between the rich Fodor inheritress and Benjámín Sebessi who "refuged" in Abrudbánya. Kinsfolk of family Fodor claimed in relationship with him that he was „plane vacuum et nihil habentem”, he was so poor, when he was arrived in the mining town, and he at the expense of these relatives would be rich.

A kolozsvári Kemény József gyűjteményben található egy ismeretlen szerzőtől származó kézirat, amely valószínűleg a 18. század végéről származó magyar nyelvű leírás Abrudbánya városáról és az ott folyó bányászatról.¹ A szövegben hat bányászhegyről esik szó, az egyik ezek közül a *Fodor Igren*, ami a nevét a hegy gyomrában fekvő bányákat birtokló és művelő családról kapta.² A nevezett hegy egy, az erdélyi bányaváros kora újkori történetét nagymértékben meghatározó nemesi család nevét viselte, amelynek tagjai a 16. század végétől egészen a 18. század közepéig Abrudbánya vezető familiáinak egyikét alkották. A család ősnéke (*stirps*) rákosi Fodor Pál deákot tartották, aki 1607-ben szerzett nemességet, és hosszú évekig fejedelmi aranybeváltóként működött.³ Az alábbi képen látható családfát az egyik leszármazottja, Bolyai Mária megbízásából készítették a 18. század közepén.

Jóllehet a szerző számára különösen érdekes és értékes a Fodor ős sok éves kutatómunka révén összeállított pályaképe, a külső szemlélő joggal teheti fel a kérdést, mi az egyedi rákosi Fodor Pál deák karrierjében? Valójában semmi. A korban

megszokott előmenetellel van dolgunk, hiszen a valószínűleg jobbágyszármazással bíró Fodor Pál literátusi műveltsége⁴ révén nemességet szerzett,⁵ jól házasodott,⁶ majd birtokokat gyűjtött, befektetett az érchegységbeli bányákba, és élete végén jelentős vagyont hagyott a családjára.⁷ A korabeli kincstári igazgatásából ismerünk ehhez hasonló, sőt sokkal fényesebb karriereket is (itt elsősorban utalnék kortársára, kéméndi Váradi Jánosra, valamint II. Rákóczi György fejedelmi prefektusára, bolgárfalvi Sebessi Miklósrá). Fodor Pál, noha sikeresnek volt mondható, regionális szereplő maradt, és bár gazdasági tevékenysége révén szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkezett, ez nem volt elegendő arra, hogy többek között központi kincstári igazgatásban is szerepet tudjon vállalni. Ami mégis érdekessé teszi, és kiemeli a hasonló pályát befutott kortársai közül, azt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy vállalkozó kedv. Péter Katalin tette fel egyik tanulmányában azt a fontos kérdést, hogy egy alacsony származással bíró, vállalkozó kedvű ember hova tudott ekkoriban kitörni? Egy út állt

* A tanulmány az ELKH BTK Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült, megírását az NKFI FK 124684. számú fiatal kutatói projekt támogatta.

1 Román Akadémia könyvtárának kolozsvári fiókja (Kolozsvár, a továbbiakban: RA Kvt), Kemény József gyűjtemény, Ms. KJ 280–283. fol. 1–72.

2 Uo. fol. 26–28.

3 HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-E., illetve 347.-E. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Erdélyi kincstári levéltár, Erdélyi Fiscalis levéltár.]

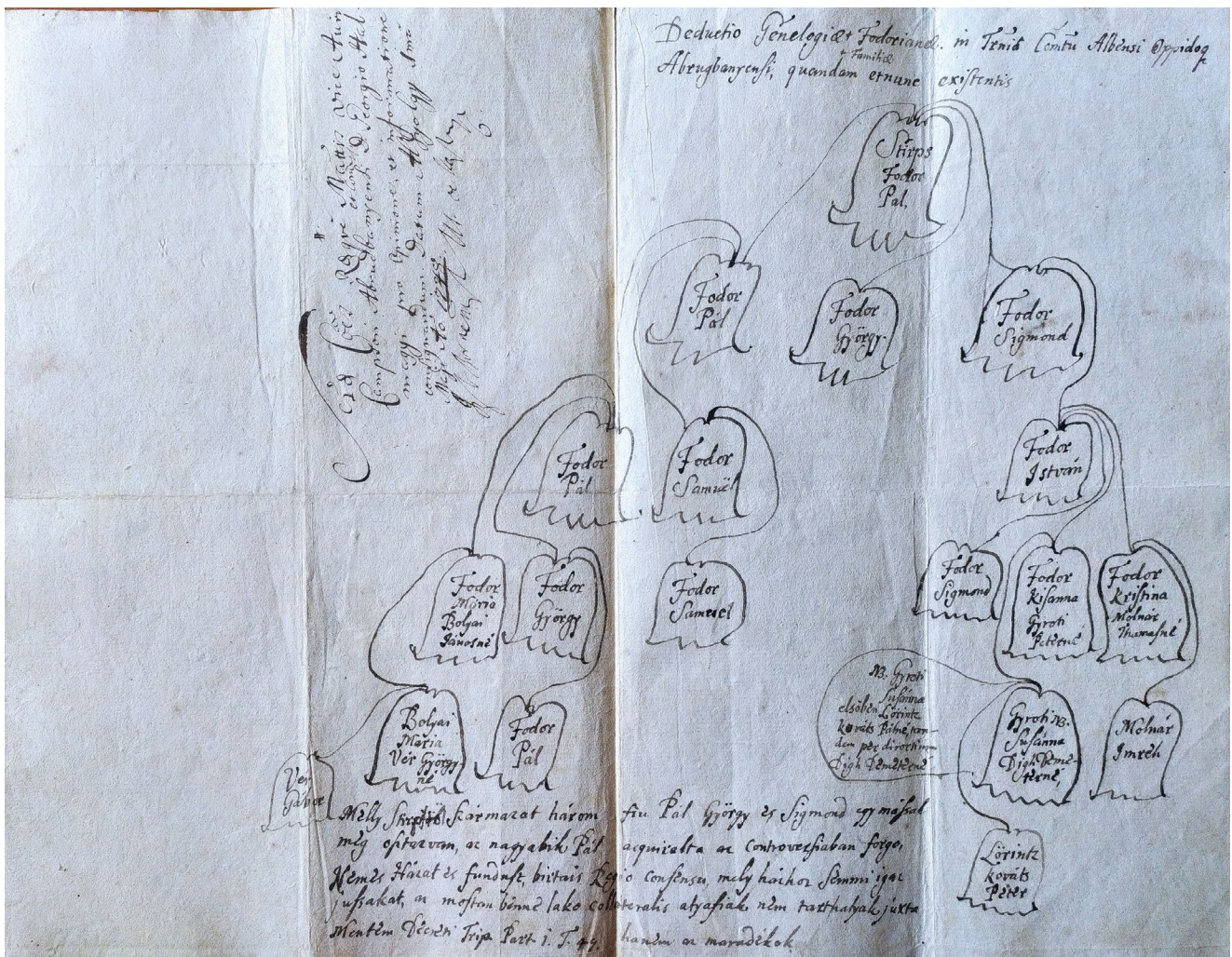
4 *Kubinyi András*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest múltjából 12. (1957) 33.

5 HU-MNL-OL-F 21-F-2/1. [Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Armales]

6 Betlen Annát, egy gyulafehérvári vezető család leányát vette feleségül. A Betlen családra lásd *Gálfi Emőke*: Gyulafehérvár falakon kívüli főtere és a városvezetői réteg a 16. század végén. *Történelmi Szemle* 60. (2018) 15.

7 Az ő végrendelete nem maradt fenn, de feleségéé igen, valamint az örökös nélkül meghalt György fia után maradt javak összeírását is ismerjük.

1. kép - A Fodor család leszármazási táblája (1748)⁸

előtte, ez pedig a nemességbe való bejutás volt.⁹ Honnan lehet tudni, hogy Fodor Pál vállalkozó kedvvel megáldott ember volt? Egy olyan területen akarta kamatoztatni valószínűleg gyakorlati úton¹⁰ megszerzett tudását, amelynek műveléséhez a szakértelmen túl elszántság is szükségeltetett. A korabeli ércbányászat, noha felettebb jövedelmező lehetett,¹¹ sok nehézséget tartogatott, és nem utolsósorban megfelelő anyagi háttérrel igényelt. Utóbbival hősünk valószínűleg nem rendelkezett, de a deákságba való tartozás nemcsak a műveltség bizonyos fokú elsajátítását jelentette, hanem feltételezett egy bizonyos kapcsolati hálót is. Fodor Pál a kapcsolatai révén jutott

el Abrudbányára, hogy szép fokozatosan kiépítse vállalkozását, és lefektesse családjának későbbi boldogulásának alapjait. Arra nézve sajnos csak sejtéseink vannak, hogy pontosan milyen típusú képzettséggel bírt, annyi bizonyos, hogy helyettes aranybevéltői tevékenységéért cserébe nemesítette meg Rákóczi Zsigmond 1607-ben.¹² Ha mindenképpen szeretnénk besorolni a korabeli deákság valamelyik csoportjába, akkor életpályájára leginkább a gazdasági értelmiség típusjegyei illelnek.¹³ Visszakanyarodva az összeköttetéseihez, a közte és későbbi lakhelye közötti kapocs várfalvi Kósa Máttyás deák lehetett, akivel egy helyről származtak. Fodor Pál 1607-ben kiadott armálison rákosiként van említve,¹⁴ ami valószínűleg az aranyosszéki Várfalvával szomszédos, szinte vele egybeépült Aranyosrákosként azonosítható.¹⁵ Ez a vidék híres volt az aranymosásról (elsősorban az Aranyos folyó mellett

8 HU-MNL-OL-F 234-V.-347.-E.

9 Péter Katalin: Jobbágycsaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyság korában (16–17. század). Századok 137. (2003) 576.

10 Máttyás-Rausch Petra: Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629). Századok 154. (2020) 8.

11 Georgius Agricola több pontban védte meg az ércbányászatot kritizálókkal szemben. Többek között kiemelte, hogy a bányászat sok embert emelt már fel, és teremtett jelentős vagyonokat, noha a bevétel nem volt állandó és kiszámítható, de ha volt, akkor busásabbnak ígérkezett bármilyen másnemű bevételnél. Georgius Agricola: Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról (De re metallica Libri XII.). Bp. 1985. 39–40.

12 HU-MNL-OL-F 21-F-2/1.

13 Vö. Jakó Zsigmond: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei. In: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest 1976. 23–24.

14 HU-MNL-OL-F 21-F-2/1.

15 Orbán Balázs: A Székelyföld (válogatás). Bp. 1982. 336.

művelték ezt a tevékenységet), és a felszíni, másnéven porondbányászatról.¹⁶ Az itt megszerzett tudást tudták a továbbiakban Abrudbányán is hasznosítani.

Önmagában véve a vállalkozó kedvvel megáldott Fodor Pál és későbbi üzlettársa, várfalvi Kósa Mátyás deák élete sem lenne igazán elegendő arra, hogy egy hosszabb lélegzetvételű tanulmány szülessen belőle. Karrierjük, családjuk sorsának alakulása és kapcsolati hálójuk alapján azonban már a kutatás számára is fontos kérdések válaszolhatók meg. Milyen kapcsolatban állt egymással a vertikális társadalmi mobilitás – egy bányaváros gazdasági elitjének formálódása – és a város létét meghatározó bányászat? A képzettség és a bányászatból származó haszon csak a család felemelkedésének kezdetén volt fontos mobilizáló erő, vagy a későbbiekben is jelentősen alakította a kérdéses családok életét? Elegendő volt-e arra a bányászat, hogy egy családot több generáción keresztül a korábban megszerzett pozícióban megtartsa? Milyen családok határozták meg a korabeli Abrudbánya arculatát? Honnan jöttek, és miért pont onnan? Megannyi érdekes kérdés, amelyekre a továbbiakban megpróbálunk válaszolni a fennmaradt források segítségével.

Mielőtt bemutatnánk a vizsgálat alapját képező családok történetét, a feltett kérdésekkel kapcsolatban felállított előzetes munkahipotéziseket vázoljuk fel. Az első a korabeli Abrudbánya gazdasági elitjéhez kötődik. Magát a munkahipotézist két részre is bonthatjuk, az első kisebb egység magával a gazdasági elit fogalmával foglalkozik. Abrudbánya gazdasági elitjébe azokat a családokat számíthatjuk bele, amelyek tagjai a város legfontosabbnak számító gazdasági tevékenységében, a bányászatban voltak érdekeltek, vagyonuk nagyrészt ebből származott és megélhetésüket is javarészt ennek köszönhették. Egy 1648. évi püspöki vizitáció jegyzőkönyvében a bányászat mellett a *külső kereskedést* nevezték meg a mezővárosi polgárok fő „foglalkozásaként”.¹⁷ Utóbbiról szinte alig tudunk valamit, a korszakból fennmaradt harmincadnaplók tanúsága szerint leginkább az abrudbányai nemesek vettek részt a belföldi erdélyi kereskedelemben.¹⁸ A második kisebb egység pedig a gazdasági elit változásait érinti. Eszerint Abrudbányán legkésőbb a 17. század elején a helyi bányászatot irányító társadalmi csoportban „örösváltás” történt. A korábban vezető szerepet játszó, legtöbbször helyi származású családok mellé felzárkóztak a kívülről jött családok, akik között volt kisnemes (More/Móré testvérek), olyan is, aki már itt lett nemessé (Fodor Pál), illetve ide számíthatjuk a várfalvi Kósákat is, akik kissé kakukktojásnak tekinthetők, ahogy az alábbiakban szó esik majd róla. A helyi származásúak jogállásukra nézve ugyancsak vegyes csoportot

alkottak. Találunk olyan családot (Maczkó-Paczkó), amely a fejedelmi időszak egészében befolyásos személyek sorát adták Abrudbányán, de csak II. Rákóczi György idején szereztek nemesi kiváltságokat (talán addig nem volt rá szükségük).¹⁹ Az örösváltást levezénylő családok életvitele nem sokban különbözhetett a helyi lakosokétól, sőt lehet, hogy nem is érte el azt a szintet. Ehhez kapcsolható a második munkahipotézis, miszerint a bányászatnak komoly társadalommobilizáló szerepe volt, több családnak a generációkon átívelő boldogulását segítette elő (jó példa erre More László, akinek a lánya már az előkelő, kolozsvári illetőségű Rau vagy másnéven Szörös családba házasodott be). A harmadik hipotézis az újonnan érkező családok származási helyét vizsgálja. A betelepülő családok nagy része olyan vidékről érkezett Abrudbányára, ahol ugyancsak nagy hagyománya volt a bányászatnak (Hunyad és Zaránd vármegyék, Aranyosszék). Az utolsó hipotézis pedig a korabeli városvezetéssel kapcsolatos, eszerint a mindenkori gazdasági elit, aki birtokolta a bányák és a hozzátartozó javak nagyobb részét, nagyjából lefedte a mindenkori politikai elitet, azaz a városvezetést.²⁰

Várfalvi Kósák és abrudbányai Kósák

Vizsgálódásunkat az előbb „kakukktojásként” emlegetett Kósa családdal kezdjük, előre bocsájtva, hogy a bemutatásra kerülő családok történetét és kapcsolati hálóját nem lehet teljesen szétválasztani, egyes tagjaik ugyanis szoros kapcsolatban álltak egymással, magánéleti és gazdasági téren egyaránt. A fejezetcímben nem véletlenül szerepel két azonos nevű család, a jelenleg rendelkezésre álló források alapján ugyanis – és ez a tény indokolja a Kósa család „kakukktojás” besorolását is – szinte lehetetlen eldönteni, hogy egy vagy két külön famíliáról van-e szó. A dilemma kiindulópontját jelentő Kósa Mátyást, pontosabban Várfalvi Mátyás deákot egy 1585. évi oklevél említi először, ebben az évben erősítette meg Puzlok Mihály²¹ abrudbányai esküdttel közösen a város kiváltságait.²² Ettől kezdve szinte minden, a városhoz kapcsolódó iratban, szerződésben feltűnik, 1589-ben az új abrudbányai határjárás felvételekor városi bíró volt, és az 1585. évi forráshoz hasonlóan, Várfalvi Mátyásként szerepelt a neve. A jegyzőkönyv alapján feltételezhető, hogy már ekkor vagyonos ember lehetett, így nem véletlen, hogy a további években is befolyásos

16 Oláh Miklós: Hungária – Athila. Bp. 2000. 50. A már idézett 18. századi leírás szerint a porondbányászat során kézzel hajtható őrlőmalmokban őrlték meg a kitermelt ércet, majd a folyókból, patakokból összegyűjtött víz segítségével átmosták. RA Kvt Ms KJ 280–283. fol. 15–16.

17 Püspöki vizitáció Abrudbányán 1648. július 27-én. (Egyháztörténelmi adatok CLXVIII.) Keresztény Magvető 44. (1908) 36.

18 Válaszúti Ferenc például a 17. század közepén többször vámolta sőt a kolozsvári harmincadon, amit utána Magyarországra vitt tovább. Pap Ferenc: Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637). Bukarest–Kolozsvár 2000. 470., 487., 502.

19 HU-MNL-OL-F 1-29.-205. [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Erdélyi Fejedelmi kancellária, Libri regii]

20 Ez a megállapítás szinte magától értetődőnek tűnhet, azonban nem minden bányavárosban volt így. Erre kiváló példa Nagybánya társadalmi és gazdasági szerkezete, itt ugyanis a közéleti és gazdasági karrier már a 16. század végén elvált egymástól. *Mátyás-Rausch Petra*: Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és erdélyi bányavidék arany-, ezüst-, és higanybányászata (1571–1613). Bp. 2017. 60–65.

21 Puzlok Mihály az egyik legrangosabb abrudbányai család tagja volt, aki a 16. század végén jelentős birtokokkal rendelkezett a térségben. HU-MNL-OL-P 2269-32., 35. [Magánlevéltárak, Személyi fondok, K. Papp Miklós hagyatéka]

22 HU-MNL-OL-F 1-3.- (308–309). Magyar nyelvű regesztája: Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei (1581–1602). (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.). Közreadja Fejér Tamás et al. Kolozsvár 2005. 668. sz.

szerepet vitt a bányavárosban.²³ A valódi rejtély azonban ezt követően kezdődik, 1598-ban ugyanis Báthory Zsigmond újra nemesítette Kósa Mátvás deákot és örökösait, aki ekkor egy igen furcsának tűnő „tisztséget” viselt (*exactor certarum restantium nostrarum inter montanistas*), amit magyarra úgy lehet lefordítani, hogy a bányászoknál lévő, a fejedelemnek járó elmaradások számvevője.²⁴ Feltételezhető, hogy Mátvás deák 1598 előtt egyszer már elnyerte a nemességet, majd valamiért nemesi státuszát bizonyítania kellett, ezért a fejedelem újra kiadta az armálist, abrudbányai házának teljes exemptiójával egyetemben. A korabeli forrásokban Várfalvi Mátvás deákkal párhuzamosan feltűnik Kósa Mátvás deák neve is, és a szövegek összehasonlítása után egyre nagyobb a gyanú, hogy egy és ugyanazon személyről van szó.²⁵ Feltevésünket alátámasztja, hogy egy 1601-ben kelt szerződés latin bevezetésében várfalvi Kósa Mátvás deák szerepel, míg a magyar nyelvű bevallásban már abrudbányai Kósa Mátvás deákként.²⁶

Itt egyszerűen be is lehetne fejezni a Kósa Mátvás személyét illető kutatást, de egy pályakép megrajzolása nem képzelhető el a családi háttér feltérképezése nélkül. Orbán Balázs Aranyosszék jellemzésénél bemutatta a térségben birtokos, közéleti szerepet is vállaló nemesi családokat, köztük a háromszéki származású várfalvi Kósa családot.²⁷ Adatai szerint a várfalvi Kósák előkelő, vagyonos nemesek voltak, ifjabb Kósa János 1597 és 1601 között unitárius püspökként működött, az ő fia volt Mátvás deák,²⁸ aki megtartotta ősei hitét, hiszen 1598-ban egy ezüst kelyhet adományozott a várfalvi unitárius templomnak.²⁹ Hősünknek két lánya volt, Zsófia és Margit, köztük és mostohaanyjuk – a kolozsvári származású Kalácsütő Erzsébet – között atyjuk halála után, 1625-ben hosszadalmas per kezdődött.³⁰ Orbán Balázs adatait a fennmaradt forrásokkal összevetve kiderül, hogy azok teljesen pontosak. Ránk maradt többek között várfalvi Kósa Mátvás végrendelete, amelyet 1621-ben írt, feltvén lányai abrudbányai örökségét, ebben az évben indított ugyanis ellene pert abrudbányai More László.³¹ A végrendeletre a későbbiekben még visszatérünk, itt csupán azt emeljük ki, hogy Kósa Mátvás két lánygyermekét említ (Margitot és Zsófiát),

23 1594-ben például megint városi esküdt, a városi belső tanács tagja. HU-MNL-OL-P 2269-32.

24 HU-MNL-OL-F 21-K-43/a.

25 HU-MNL-OL-F 17-A-9., illetve 19. [Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Cista Comitatum Cista Albensis]

26 HU-MNL-OL-F 15-16.-(13r-14v.) [Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Protocolla, libri regii et stylonaria]

27 1619-ben Egri György deák, abrudbányai esküdt külön kiemelte a tanúvallomásaiban, hogy a várfalvi Kósák Aranyosszékéből jöttek, és ott is vannak birtokaik. HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T. Secundo.

28 Orbán Balázs adatai részben megegyeznek a Nagy Iván genealógiai munkájában szereplő információkkal, igaz utóbbiban Mátvás deák neve helyett Máté szerepel. Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedérendi táblákkal. 6. kötet. Pest 1860. 378.

29 *Demeter Vadnár János*: Az erdélyi Várfalva és unitárius temploma. Honismeret 16. (1988) 5. sz. 41.

30 *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmesereti szempontból. Pest 1868. V. kötet. 17. fejezet. Online: <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/202.html> (letöltés dátuma: 2020. december 12.).

31 HU-MNL-OL-F 1-13.-(56-57.)

valamint második feleségét, kolozsvári Kalácsütő Erzsébetet. Az Orbán Balázs alkotta kép, amelyet megerősít a végrendelet, ugyanakkor nem igazán illik össze azzal a pályaképpel, ami az abrudbányai Mátvás deákot jellemezte. Óhatatlanul vissza kell térnünk a már idézett bevalláshoz, amelyben várfalvi Kósa Mátvás deák és abrudbányai Kósa Mátvás deák is említik a szóban forgó személy(ek)e)t. Ez valójában egy megállapodás, amelyet Mátvás deák kötött abrudbányai Válaszúti Istvánnal, akinek édesanyjával – szól a szöveg – egy vér volt, az atyafiságra való tekintettel átadott Válaszútinak bizonyos abrudbányai javakat.³² A források értelmezését követően két lehetséges út áll előttünk, elképzelhető, hogy két szinte azonos nevű Kósa Mátvás élt ugyanazon időben és helyen, és a fenti bevallásban szereplő névalak kizárólag elírás, várfalvi Kósa Mátvás nem összetévesztendő abrudbányai Kósa Mátvással. A másik eshetőség, hogy egy személyről van szó, de ebben az esetben a következő kérdés merül fel: hogyan lehetne az 1598-ban nemességet újra elnyerő Kósa Mátvás egy főkirálybíró unokája, és egy unitárius püspök fia? Várfalvi Kósa Mátvás későbbi jogi pályája is elbizonytalaníthat minket, a fejedelmi tábla ülnöki pozíciójáig jut el, ezt a tisztséget 1604-től kezdve egészen haláláig, amely valamikor 1621. október 21. és 1624. október 6. között következett be, viselte.³³ 1614-ben Bethlen Gábornak a magyar királyhoz küldött követségében is szerepel a neve, ő helyettesítette volna Borsos Tamást, ha utóbbinak nem szolgálna jól az egészsége.³⁴ A jogi pályán való elhelyezkedés és az előkelő származás természetesen nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy valaki a bányászatban is szerencsét próbáljon, és abból jelentős vagyonra tegyen szert, amely a további emelkedésben segíti.³⁵ Rendelkezésünkre áll azonban egy több részből álló forrásanyag, amely alkalmasnak bizonyulhat mindkét feltételezés alátámasztására. 1781-ben Debrecen város tanácsa előtt tanúvallomásokat vettek fel a Désen lakó ifjabb Kósa András ügyében. A tanúkat arról kérdezték, ismerik-e az abrudbányai származású Kósa Andrást vagy néhai atyját, és tudnak-e arról, hogy utóbbi nemes volt-e, látták esetleg a család nemesi oklevelét. A tanúk egyhangzóan azt vallották, hogy Kósa András Abrudbányáról költözött Désre, nemesi családba született, és többen

32 HU-MNL-OL-F 15-16.-(13r-14v). Válaszúti István családja a régi lakosok közé számított, a 16. század végén már nemesek voltak.

33 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898. (a továbbiakban: EOE) V. 265. Az 1604. évi januári országgyűlésen választották meg *assessor*nak. A datáláshoz a végrendeletben, illetve az annak megerősítésében szereplő dátumokat használtam fel.

34 EOE VII. 182.

35 Itt röviden utalnék a Sarmasághi családra. Sarmasághi Miklós a 16. század végén többször is volt Abrudbányán bíró, leányára, Ilonára hagyta vagyonát. Ilona hozzámént Girothi Jánoshoz, aki ugyancsak Abrudbányán volt birtokos, fiai a 17. században abrudbányai lakosok voltak. HU-MNL-OL-F 234-V.-56.I. Sarmasághi Ilona 1604-ben rendelkezett abrudbányai javairól, megbízottjaként Kádár Mihály kolozsvári polgár lépett fel az abrudbányai városvezetés előtt, amelynek Kósa Mátvás természetesen tagja volt. HU-MNL-OL-F 15. XV. Prot. fol. 40r. Az abrudbányai Sarmasághi és a fejedelmi tanácsúr Sarmasághy Zsigmond családja között kizárólag névrokonság állhatott fenn. Lásd *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszűlésének korszakában (1556–1588). Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. 139.

látták a kérdéses armálist is.³⁶ A továbbiakból kiderül, hogy nem ez volt az első, Kósa család nemességét érintő vizsgálat, 1647-ben ugyanis Kósa Gergely kérésére I. Rákóczi György biztosokat küldött ki Abrudbányára, hogy kikérdezzék a lakosokat a Kósa család eredetéről. A tanúk vallomásaiból kiderül, hogy Kósa Gergely nagyapja Kósa Mátyás volt, ő nyerte el a nemességet, a Fodor család tagjai közül többen is (Fodor György, Pál) látták személyesen a függőpecséttel ellátott oklevelet.³⁷ Módos, gazdag családnak írták le őket a tanúk, akik több házzal is rendelkeztek a városban. Témánk szempontjából azért lényegesek ezek a tanúvallomások, mert kiderül belőlük, hogy Kósa Mátyásnak volt egy Gergely nevű fia. A problémát az jelenti, hogy várfalvi Kósa Mátyás 1621-ben íródott végrendeletében nem tesz említést fiúgyermekéről, kizárólag két lányáról esik szó a szövegben. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, akkor azt a következtetést lehet levonni, hogy egy időben két Kósa Mátyás élt Abrudbányán, egy székely családból való Kósa Mátyás, aki később ítélőtáblai ülnök lett, illetve abrudbányai Kósa Mátyás, aki nemességet szerzett, és fiára, Gergelyre hagyta javait. A tanúvallomások azonban nem zárják ki annak a lehetőségét sem, hogy egy Kósa Mátyás élt ekkoriban a bányavárosban, 1621-ben ugyanis nem azért írt végrendeletet, mert beteg volt, hanem mert féltette az örökségét, így elképzelhető, hogy élete utolsó éveiben második felesége megajándékozta egy fiúgyermekkel.

A pontos személyazonosság eldöntésére nincs perdöntő bizonyíték a kezünkben, mégis úgy véljük, hogy nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy és ugyanazon személyről van szó, aki valamilyen okból kénytelen volt elhagyni Aranyosszéket, és édesanyja szülőhelyén, Abrudbányán talált menedékre. Itt a bányászat segítségével olyan pozícióra tett szert, amelynek segítségével újra elindulhatott a társadalmi emelkedés rögzös útján, újra szerzett armálist, és vissza tudott térni, mint birtokos, Várfalvára is. Természetesen az sem zárható ki teljesen, hogy a két Mátyás deák valójában apa és fia volt – hiszen Orbán Balázs sem volt tévedhetetlen –, miáltal jobban érthetővé válna, miért abrudbányai származású az ifjabbik Mátyás deák édesanyja. Csak reménykedünk benne, hogy jövőben a kezünkbe akad egy olyan forrás, amely végleg megoldja ezt a dilemmát.

Igen fontos kérdés, hogy Mátyás deák miként jelent meg a korabeli Abrudbánya gazdasági életében. Az 1589-ben felvett határjárási jegyzőkönyvben többek között az abrudbányai, abrudfalvai és a bucsimi határban határon említenek Kósa birtokokat, de azon kívül nem tudunk meg többet a szövegből, mint hogy a kérdéses területeken épületek álltak, valamint zúzdák is voltak a család birtokában.³⁸ Kósa Mátyás

36 HU-MNL-OL-F 21-K-43/b. Az egyik tanú elmondta, hogy véletlenül parasztnak nevezte idősebb Kósa Andrást, és ebből nagy galiba lett, ezért biztosan tudja állítani, hogy nemesi családról van szó. HU-MNL-OL-F 21-K-43/f.

37 Az ügy minden bizonnyal nem oldódott meg, mert Gergely fia, András életében újabb vizsgálatot rendeltek el, 1670-ben újra kikérdezték Abrudbánya lakosságát a Kósa család viselt dolgairól. A tanúvallomásokból kiderül, hogy Kósa András fiatal korában elhagyta a várost, Váradra ment, és ott is házasodott meg. Lásd Uo.

38 HU-MNL-OL-F 234-V.346.-E.

unokaöccsével, Válaszúti Istvánnal 1601-ben egyezett meg abrudbányai javairól. A megállapodásból kiderül, hogy a Kósa Mátyás által bírt javak nagyobbik része úgynevezett porondbánya volt, ezek Abrudbánya és a környező falvak határában feküdtek, valamint az ezekhez kapcsolódó zúzdák (korabeli nevükön stompok), épületek, legelők és kaszálók. A területi elosztás se változott sokat az 1589-es határjárás óta, új birtokként említették a körpenyesi határban fekvő bányát.³⁹ Az elsősorban bányákra és az azokhoz tartozó épületekre, eszközökre épülő birtokszerkezet tipikus volt a térségben, a bányák működését általában egy-egy szántó, legelő biztosította, a birtokos pedig legalább egy házat vagy házhelyet birtokolt a városban. Mezőgazdálkodásra is alkalmas földbirtokok a térség adottságaiból adódóan nem alakulhattak ki, a befolyásosabb abrudbányai családok egy-egy részbirtokkal bírtak a várost környező falvakban, és utóbbiak is elsősorban a magánkézen lévő bányákat szolgálták ki. Nehezen lehet követni, hogy Kósa Mátyás milyen módon bővítette birtokait az évek folyamán, de egy 1684-ből származó tanúvallomásból az tűnik ki, hogy a deák több jószágot valószínűleg nem törvényes úton szerzett meg, egy árván maradt fiú (a későbbiekben bemutatásra kerülő More László) hivatalos gyámjaként tudta rájuk tenni a kezét, majd eladni azokat a nagyobb haszon reményében unokaöccsének, Válaszúti Istvánnak.⁴⁰

A tizenöt éves háború eseményei komoly károkat okoztak az Erdélyi-érchegységbeni bányászatnak,⁴¹ ezalól Kósa Mátyás sem volt kivétel, és igaz nehézkesen, de végül túl tudott jutni a recesszió. Ezt bizonyítja, hogy Báthory Gábor idején már Fodor Pál deákkal közösen komolyabb birtokadományt is sikerült kieszközölnie, 1612-ben újra beiktatták Körpenyes falu teljes birtokába, valamint bizonyos abrudbányai és abrudfalvai birtokokba.⁴² Már korábban felfigyeltem arra a jelenségre, hogy Kósa Mátyás egy idő után próbált „megszabadulni” a bányáitól, valamint egyéb üzleti érdekeltségeitől. Ide illik a Válaszútival való egyezség is, valamint az a tény, hogy üzlettársa, Fodor Pál fokozatosan átvette tőle a legtöbb bányászati érdekeltségét. Úgy véltem, hogy döntései mögött az állt, hogy Kósa Mátyás időközben megöregedett, és halála előtt el akarta rendezni ügyeit. Kire másra hagyhatta volna üzleti érdekeltségeit, mint egy megbízható társra? Most már valószínűbbnek tartom, hogy nemcsak ez állt a háttérben. Ha visszagondolunk arra, mi módon tehetett szert több abrudbányai birtokra is, nyilvánvalóvá válik, hogy nem véletlenül akart tőlük szabadulni. Óhatatlanul kellett ugyanis azzal számolnia, hogy a kiskorú More László egyszer felnő, és vissza akarja szerezni családja jogos tulajdonát, ezzel pedig a jobban jártas Kósa Mátyás hosszadalmas pereskedésnek nézhetett volna elébe. More László az első lépéseket 1619-ben tette meg,⁴³ és biztosan nem véletlen, hogy nemsokkal a fejedelmi vizsgálat előtt erősítette meg Kósa Mátyás Bethlen Gáborral

39 HU-MNL-OL-F 15-16.-(13r-14v).

40 HU-MNL-OL-F 234.-IX.-57.-T. Primo.

41 Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. Ed. Andrei Veress. V. București 1932. 272–274. (Nr. 187.).

42 HU-MNL-OL-F 15-20.-(143v-147v)

43 HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T. Secundo.

az elődje által adott donációt.⁴⁴ Ugyanebből kifolyólag készítette el végrendeletét is 1621-ben, így kívánta biztosítani felesége és lányai jövőjét, azzal azonban nem számolt, hogy lányai halála után perre viszik a dolgot, mert úgy vélték, hogy apjuk jogtalanul kivételezett mostohaanyjukkal, Kalácssütő Erzsébettel.⁴⁵

A végrendelet bemutatása előtt kell pár szót ejtenünk Kósa Mátyás feleségeiről, hiszen társadalmi helyzetét, karrierjének alakulását házassági szokásain, stratégiáin keresztül is remekül lehet jellemezni. Első felesége az Enyed városából származó Lakatos Borbála volt.⁴⁶ A gyulafehérvári uradalom második legfontosabb városában⁴⁷ lakó Lakatos családról nem sokat tudunk, azon kívül, hogy nemesek voltak, és Lakatos Borbálának volt egy húga, aki Bágyoni Pál deákhoz ment hozzá.⁴⁸ A mezőváros fejlettségéből azonban arra következtethetünk, hogy nem szegény famíliába házasodott Kósa Mátyás.⁴⁹ Arról sajnos hallgatnak a források, pontosan mikor halt meg Lakatos Borbála, de Kósa Mátyás sokat citált végrendeletéből kiderül, hogy 1607-ben nősült újra, de ez az oklevél a házasság dátumán kívül sokminden mást is elárul második feleségéről és a hozzá fűződő viszonyáról. Kósa Mátyás társadalmi és hivatali emelkedését jól mutatja, hogy második felesége, Kalácssütő Erzsébet már egy rangos kolozsvári polgárcsaládból származott,⁵⁰ és családi javaiból jelentékeny összegekkel támogatta többek között férje vállalkozását is. A deák saját elmondása szerint felesége 1000 forint értékű aranyrudat bocsátott a rendelkezésére, a rákosi és abrudbányai örökségét együtt építették újra. Ugyancsak a felesége hozományából tudta az egykori kolozsvári polgármesternek, Gellyén Imrének⁵¹ kifizetni egy régi adósságát (200 forint), közösen – valójában az asszony pénzéből – vettek meg több

házat Várfalván, építettek új zúzdákat, malmokat Abrudbányán és környékén.⁵² Módszertani szempontból sem elhanyagolható az a kérdés, hogy egy adott személy – jelen esetünkben Kósa Mátyás – életútjának sikerességét, érdekérvényesítési képességeit mennyiben lehet jellemezni az általa bírt javakon, leszármazottai karrier- és kapcsolatépítési stratégiáin, eredményein keresztül. Ha az előbbi vesszük szemügyre, egy jelentékeny vagyon áll előttünk, Aranyosszéken több településen is bírt nemesi udvarházat, a Rákos patak mentén gabonaórló malmot üzemeltetett, a legtöbb abrudbányai bányában volt részesedése (ha nem is közvetlenül), mellette lévő zúzómalomokat épített, ezenkívül több érchegység-beli településen (például Körpenyes) rendelkezett egész vagy részbirtokkal. Társadalmi helyzetét, presztízsét a végrendeletében felsorolt arany és ezüst használati tárgyak, ékszerek is bizonyítják.⁵³ Mindezt erősen árnyalhatja az a tény, hogy a javak nagy részét már második házassága révén tudta megszerezni, így a Kósa vagyon önmagában nem elegendő arra, hogy Kósa Mátyás boldogulásáról – és rajta keresztül természetesen a bányászat társadalmi mobilizációjában betöltött szerepéről – reális vagy legalábbis ahhoz közelítő mérleget vonjunk, elismerve azt a megkerülhetetlen érvet, hogy a második házasság nyélbe ütése is az előrelépés bizonyítéka.

Családja sorsának alakulása arról tanúskodik, hogy ha örökösei – itt elsősorban két lányára gondolok – nagymértékű társadalmi előrelépést nem is tudtak felmutatni, de az apjuk által kivívott pozíciót meg tudták tartani, hiszen több szempontból is „céhen belül” házasodtak. Mindkét Kósa lány két házasságot kötött, és elsőre mindketten egy-egy székely származású nemesemberhez mentek nőül, Margit Thuri Ferenc császári gyalogkapitányhoz,⁵⁴ míg Zsófia köpeczi András Mátyáshoz.⁵⁵ Az is valószínűsíthető, hogy mindkettőjük második házassága már nem volt annyira előnyös, mint az első, ez pedig összefügghetett azzal, hogy apjuk – saját bevallása szerint – a tizenöt éves háború alatt elszegényedett, és második házassága révén tudott újra talpra állni. Margit második férje abrudbányai Kádas István volt, aki noha több városi tisztséget is viselt szülővárosában,⁵⁶ de egyebet nem igen tudunk róla, mert a korabeli birtokösszeírásokban és tanúvallomásokban nem fordul elő a neve,⁵⁷ egyedül a kolozsvári harmincadnaplók vihetnek közelebb életkörülményei megismeréséhez. A Bethlen- és a korai Rákóczi-korban ugyanis többször vármolt el szappant, amelyet minden alkalommal Nagybányára

44 Uo.

45 Valószínűleg ő is érezte, hogy lányai nem fognak belenyugodni döntésébe, hiszen végrendelete végén leírta, ne háborúzzanak egymással, és tartásuk tisztelőben a nevét. Kiemelte, hogy lányait tisztességgel kiházásította, felnevelte, és mindig segítette. A két fél közötti megbékélés talán elérhető lett volna, de Kalácssütő Erzsébet Kósa Mátyás halála után hozzáment sárdi Székely Andrásához, Bethlen Gábor udvari familiárisához, aki 1624-ben donációt nyert a fejedelemtől felesége minden birtokára. Ezt pedig a Kósa lányok nem hagyták annyiban és perre vitték a dolgot. Lásd HU-MNL-OL-F 1-13.- (56-57.), illetve HU-MNL-OL-F 2-X.-104. [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Protocolla]

46 HU-MNL-OL-F 2-X.-104.

47 A témára lásd bővebben *Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében. In: Cluj-Kolozsvár-Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană. Szerk. Lupescu Makó Mária. Kolozsvár 2018. 335.

48 Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). Közreadja Gálfi Emőke. Kolozsvár 2016. 161. sz. Ebben az iratban tiltakozik Lakatos Katalin az ellen, hogy az ő atyai örökségére férje donációt eszközölt ki a fejedelemtől.

49 Kósa Mátyás egyébként a fent említett Lakatos-birtokot (Örmingye, Zaránd megye) valamilyen úton-módon megszerezte sógorától, majd 1619-ben – nem tudni milyen okból – lemondott róla minden ellenszolgáltatás nélkül kolozsvári Bornemisza Tamás javára. HU-MNL-OL-F 15-20.- (143v-147v.), illetve HU-MNL-OL-F 5-1.-3.-23. [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Cista diversorum comitatum]

50 A Kolozsmonostori Konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei I. (Erdélyi Történelmi Adatok X.1.) Közreadja Bogdándi Zsolt. Kolozsvár 2018. 343. sz.

51 Kalácssütő Erzsébet Gellyén Imre sógornője volt, testvére, Katalin volt a kolozsvári bíró felesége. Lásd Uo.

52 HU-MNL-OL-F 1-13.- (56-57.)

53 Uo.

54 Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei i. m. 36. sz. Kósa Margitnak ebből a házasságából származott egy fia, akit nagyapja a végrendeletében Gyurkónak hívott. Kósa Mátyás arról rendelkezett, hogy a fiú atyja örökségeit mind megkapja, ahhoz nevelőapjának nincsen semmi jussa. HU-MNL-OL-F 1-13.- (56-57.).

55 HU-MNL-OL-F 2.-VI.- (162-163.) Az 1648-ban elvégzett püspöki vizitáció jegyzőkönyvében a nemesek között szerepel a neve. Lásd Püspöki vizitáció i. m. 36. Fia, ifjabb Kádas István is Abrudbányán élt, 1684-ben tanúskodott a Sebessi Benjámint ügyében indított eljárásban. HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T.

56 HU-MNL-OL-F 2-VII.-58.

57 A fia vagyoni helyzetéről is csak annyit tudunk, hogy 1661-ben eladott egy rétet Fodor Pálnak. Lásd HU-MNL-OL-F 234-V.-56.-I. Secundo.

szállított tovább.⁵⁸ Sajnos arról hallgatnak a források, kinek a termékét szállította, esetleg maga is foglalkozott szappankészítéssel, vagy másnak az áruját szállította, utóbbi esetben kizárólag kereskedéssel foglalkozott volna. Az valószínűsíthető, hogy helyben készített szappannal kereskedett, hiszen a szappan egyik alapanyagának számított faggyú lényeges szerepet töltött be a bányászatban is.⁵⁹ A „céhen belüli” házasság leginkább Zsófia első frigyére illik rá, Budai Tamás ugyanis egy olyan előkelő kolozsvári családból származott,⁶⁰ amely ha közvetett módon is, de generációk óta jelen volt Abrudbánya gazdasági életében.⁶¹ Budai Tamás édesapja, idősebb Budai Tamás Kolozsvár bírása volt, míg édesanyja, az ugyancsak kolozsvári Váczy Katalin, akinek a testvére, Váczy Benedek többek között ingatlanokkal is rendelkezett Abrudbányán, valamint közös bányája volt Zsófia apjával, Kósa Mátyással.⁶² Az abrudbányai házat Váczy Benedektől Báthory Zsigmond egy ki nem fizetett adósság fejében elkobozta, és a későbbi tanácsúrnak, Sarmasághy Zsigmondnak adományozta. Végül Váczy Benedek húgának sikerült visszaváltania a családi ingatlant 500 forintért. Fiának és menyének pedig többször kölcsönadott, így az aranyosszéki Rákoson található házukat is fel tudták építeni, valamint Abrudbányán újabb zúzdákat tudtak létesíteni.⁶³ Zsófia második férjéről nem sokat tudunk, Orbán Balázs leírásában Endes Mátyásként emlegette, de további adatokat nem közölt róla. Annyi bizonyos, hogy Gyulafehérváron bírt egy házat a Szász utcában, ahol 1627-ben megegyezett feleségével annak birtokairól. A forrás alapján valószínűsíthető, hogy eddigre a mostohaanyjuk ellen indított perük lezáródhatott, a megállapodásban ugyanis szerepelnek az aranyosszéki birtokok, noha azokat Kósa Mátyás az özvegyére hagyta. A házastársak arról is rendelkeztek, hogy az abrudbányai – pontosabban verespataki – Korna völgyben fekvő örökséget Rákosi Menyhért – alias Musztafa – deákra hagyják sok fáradozásáért cserébe.⁶⁴ Zsófia ezek után nem sokkal meghalhatott, mert 1630-ban már sógora, Kádas István tiltotta el Budai Tamástól született gyermekeit, Annát és Ferencet attól, hogy a Fehér vármegyében található Kósa-örökségről rendelkezzenek.⁶⁵

A váltani tudás képessége a kora újkor évszázadaiban élt emberek egyik legfontosabb tulajdonsága volt,⁶⁶ sokan en-

nek köszönhették a túlélést, valamint családjuk felemelkedését. Kósa Mátyás az utóbbiak közé tartozott, akárcsak az alábbiakban bemutatásra kerülő More család tagjai, akik ideje korán felismerték az abrudbányai bányászatban rejlő lehetőségeket és megpróbálták élni is velük.

Hunyad és Zaránd vármegye: a More-Sebessi rokonság

A More család több szálon is kötődik a Kósa családhoz, főképp azért, mert Kósa Mátyás volt More László és Boldizsár gyámja. Házassági szokásokban ugyancsak hasonló a két család története, mert a More család is kapcsolatba került egy előkelő kolozsvári polgárcsaláddal, mégpedig a Rau vagy más néven Szörös famíliával. Ezenfelül ők is az őrségváltó gazdasági elitbe tartoztak, akik házasság révén próbálták megvetni lábukat a térségben. Ahhoz, hogy az alábbiakban bemutatandó, meglehetősen szövevényes rokoni kapcsolatokat és birtokviszonyokat kellőképpen megérthessük, szükségesnek látszik egy családfa felvázolása, utóbbi segítette egyébként a 18. században az iratmásolást végző tisztviselők munkáját is.⁶⁷

Sebessi Benjámin és felesége 1684-ben járult a fejedelmi kancellária elé, hogy erősítsék meg őket abrudbányai birtokaikban. Ennek okán a fejedelem vizsgálatot rendelt el, a küldöttek meghallgatták a városban lakó mezővárosi polgárokat, nemeseket és a környéken lakó családtagokat is. A tanúvallomások felbecsülhetetlen értékkel bírnak, valamelyest ugyanis pótolják az évszázadok során elpusztult, elkallódott városi levéltárat, családi iratokat, megismerhetjük belőlük a korabeli Abrudbányát behálózó családi-gazdasági kapcsolatokat.

A More család Hunyad vármegyében volt birtokos,⁶⁸ a felpestesi ágból való More Zsigmond, noha második felesége abrudbányai volt,⁶⁹ valószínűleg nem költözött a bányavárosba, legalábbis erre enged következtetni az az 1594-ből származó megállapodás, amelyet sógorával, Bradi Jánossal kötött, a szöveg ugyanis úgy hivatkozik rá, mint Felpestesen élő nemesre.⁷⁰ Ha a köztük lévő rokoni szálakat szeretnénk felgöngyöltetni, vissza kell térnünk a családfa legtetején található Vajda Mártonhoz és az Apafi-kori tanúvallomásokhoz. Vas Erzsébet, néhai Vas Boldizsár abrudbányai prédikátor lányának vallo-mása szinte népmesei fordulattal indul, mondandóját ugyanis azzal kezdte, hogy régen, majdnem száz évvel ezelőtt élt Abrudbányán egy nagyon gazdag nemes, Vajda Márton, akinek három lánya született.⁷¹ Az első szülött lányát, Angalított vette feleségül More Zsigmond, míg a másik két lányát Váczy Benedekhez, és a Zaránd vármegyei nemesi családból

58 *Pap F.*: Kolozsvári harmincadjegyzékek i. m. 529., illetve *Pakó László*: Kolozsvári harmincadjegyzék 1631-ből. Erdélyi Múzeum 77. (2015) 174.

59 *Vö. Magyar Néprajzi Lexikon.* Főszerk. Ortutay Gyula. IV. Bp. 1981. 557.
60 *Óse, Váczy Péter* a 16. század közepén a leggazdagabb kolozsvári polgárok egyike volt, évekig vezette a szebeni bányakamarát is. *Mátyás-Rausch P.*: Ércbányászat i. m. 258–260.

61 *Vö. Binder Pál*: A középkori erdélyi városok patríciussága. Erdélyi Múzeum 57. (1995) 142.

62 *Mátyás-Rausch P.*: Ércbányászat i. m. 233.

63 HU-MNL-OL-F 17-CA-B-5.

64 HU-MNL-OL-F 2-VI-(162–163.) Itt valószínűleg a perben nyújtott segítségére gondolhattak. Kalácsstűtő Erzsébet ugyancsak 1627-ben adta oda egyik Kolozs megyei részirtokát Bornemisza István deáknak, a fejedelmi ítéletábla írnokának segítségéért és a kölcsönadott pénzért cserébe. HU-MNL-OL-F 1-18-(26–28.)

65 HU-MNL-OL-F 2-VII-58. A Budai árvákra nagyanyjuk, Váczy Katalin még 1629-ben hagyott örökül egy abrudbányai házat, zúzdát, valamint a szüleik által Rákoson épített házat. HU-MNL-OL-F 17-CA-A-5.

66 *G. Etényi Nóra*: Lorántffy Zsuzsanna politikai és kulturális szerepe. Theologiai Szemle 45. (2002) 23.

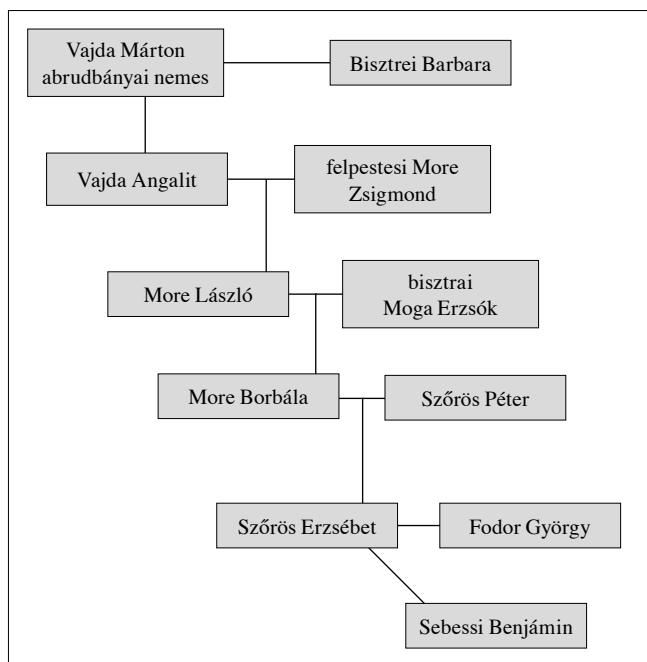
67 HU-MNL-OL-F 234-I.-35.-I.

68 More Péter és unokatestvérei Poklisa, Kernyesd, Galac és Várhely településeken birtokoltak porciókat. HU-MNL-OL-R 64-2.-126.-b. [1526 utáni gyűjtemény, Irattípus szerinti gyűjtemények, Hazai címereslevelek és nemesi iratok]

69 Első felesége Szentgyörgyi Zsuzsanna volt. Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599). (Erdélyi Történelmi Adatok VIII.1.) Közreadja Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár 2006. 395. sz.

70 RO-RNL-Km-Tgy-193. [Román Nemzeti Levéltár, Kolozs Megyei Igazgatósága, Törzsgyűjtemény]

71 HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T. Primo.

2. ábra – A More család származási táblája (1758)⁷²

származó Bradi Jánoshoz adta hozzá. Vas Erzsébet azt is elmondta a fejedelem embereinek, hogy Vajda Márton mindhárom lányával jelentős örökséget – földbirtokokat, bányákat, zúzdákat, malmokat – hagyott vejeire. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy Vajda Márton, aki II. János idején a kolozsvári bányakamarát vezette,⁷³ miért két, valószínűleg szerény vagyonnal rendelkező nemes választott lányai férjéül, noha társadalmi rangja és vagyona révén előkelőbb házasságokat is nyélbe üthetett volna.⁷⁴ Valószínű, hogy az általa bírt javak és tisztségek elnyerését a bányászati tevékenységének köszönhetette, az elért társadalmi pozíciót értelemszerűen meg kívánta őrizni leszármazottjai számára is, erre pedig lányos apaként kizárólag vejein keresztül volt lehetősége. A kolozsvári bányakamara vezetőjeként ismernie kellett a vidéki aranybevéltőket, köztük Bradi János rokonát, Tamást.⁷⁵ Azzal, hogy lányai a bányászathoz köthető férfiak feleségei lettek, akik közül az egyik kolozsvári származású, jómódú bányatulajdonos volt,⁷⁶ a másik kettő pedig szerény vagyonnal rendelkező kishemes, akiknek érdeke volt apósuk örökségének megőrzése, biztosította örökösök boldogulását. More Zsigmond és Bradi János számára ugyancsak előnyös volt a házasságkötés, hiszen a fejedelemi központhoz közelebb kerülve lehetőségük adódott hivatali, „szociális” előre lépésre is.

72 Uo. A tanúvallomások alapján készítettem el a családfát.

73 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. 131. sz.

74 Vajda Márton a nemesi családok körében elterjedt házassági stratégiát választotta, amikor a frigy nem társadalmi vagy politikai ugródeszkaként szolgált, hanem azt a cél szolgálta, hogy az adott személy a saját szintjén kössön előnyös házasságot. Lásd. *Horn I.: A hatalom pillérei* i. m. 131–132.

75 Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei i. m. 61. sz.

76 Valószínűleg nemes is lehetett Váczy Benedek, 1589-ben ugyanis nem kellett Szent György-napi adót fizetnie nemesi udvarháza után sem. HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-E-L.

A bányászatban rejlő mobilizációs, társadalmi érdekérvényesítési lehetőségek dacára sem volt magától értetődő a folyamatos siker. Ezt bizonyítja a Vajda nemzetség – More László hívta így családját az egyik tanú szerint – további sorsának alakulása is. Vajda Márton valamikor 1589 előtt meghalt – legalábbis ebben az évben már az özvegye bizonyítja adómentességét az adószedőknek –,⁷⁷ vejei pedig 1593-ban osztályt tettek. A megállapodás szövege nem maradt ránk,⁷⁸ kizárólag egy évvel későbbi kötelezvényből szerezhetünk róla tudomást. Eszerint az előző évi osztozkodáskor Szikszay Imre gyulafehérvári udvarbíró, valamint Vásárhelyi Bálint fejedelmi számvevő száz forintot ítél meg Bradi Jánosnak és feleségének, Vajda Zsófiának azon javakért cserébe, amelyeket átengedtek More Zsigmondnak és feleségének. A szóban forgó összeget sógora 1594 őszén kifizette, így a köztük lévő vita megszűnt.⁷⁹ Valószínű, hogy Bradi János a területi távolság miatt mondhatott le a családi javakról. Vajda Márton örökségét az első időkben Váczy Benedek gondozta, hiszen More Zsigmondra is felpesti lakosként hivatkozik a már említett 1594-ben kiadott kötelezvény, fiai – László és Boldizsár – valószínűleg atyjuk halála után kerültek Abrudbányára.

Az apósuk által bírt bányákat, zúzdákat, malmokat közösen birtokolták, legalábbis erre enged következtetni egy 1595-ben kelt szerződés. Sárdi Rabb Ferenc azért járult a gyulafehérvári káptalan levélkeresői elé, mert még édesapja, néhai Rabb – a forrásokban Rapként is említik –⁸⁰ Péter kölcsönadott az abrudbányai bányászoknak mintegy 120 forintot, erre a kezességet Váczy Benedek vállalta. A kölcsön első részlete 36 forint lett volna, de sem az abrudbányai bányászközösség, sem Váczy Benedek nem tudta megadni, így utóbbi kénytelen volt a körpenyesi határban lévő, sógorával, More Zsigmonddal közösen birtokolt gabonaörlő malom rá eső részét átadni Rabb Ferencnek. Utóbbinak valószínűleg a pénz sokkal jobban kellett volna, mint egy a lakhelyétől távol eső malom fele, ezért megegyezett More Zsigmonddal, hogy utóbbi átvállalja az adósságot a malom tulajdonjogáért cserébe. Zsigmond azonban nem jól számított, mert hiába fizette ki az adósság egy részét nyers aranyban, a fennmaradó összeget nem tudta törlesztetni, és ez halála után nagy bajba sodorta az árváit.⁸¹ Nem sokkal a fenti szerződés megkötése után More Zsigmond meghalt, a Kósa Mátyás újranevesítéséről szóló, 1598-ban kiadott oklevélben ugyanis már More László és Boldizsár abrudbányai házáról esik szó. Ezt támasztják alá az Apafi-korban felvett tanúvallomások is, amelyekben rendre előkerül, hogy a More fivérek korán lettek árvák, és gyámjuk Kósa Mátyás lett. Az ügyben egyedül támogatást nyújtó tanúvallomások olvasva egy igen szövevényes történet bontakozik ki a szemünk előtt, a tanúk egy része szerint ugyanis Kósa Mátyás hamisan birtokolta a More árvákat illető javakat, míg mások – köztük volt Mátyás deák egyik unokája, Kádas István is – azt

77 HU-MNL-OL-F 234-V.346.-E-L.

78 Valószínűleg a kérdéses osztozkodáshoz köthető az a szerződés, amelynek jogosságát az abrudbányai városvezetés kifogásolta, ezért a fejedelemhez fordult jogorvoslatért. Lásd HU-MNL-OL-F 17-CA-A-9.

79 RNL-Km-Tgy-193.

80 HU-MNL-OL-F 1-4.-116.

81 HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T. Quinto.

állították, hogy fejedelmi donáció révén jutott a birtokokhoz, mivel azokat a fiskus korábban lefoglalta ki nem fizetett tartozások miatt. És ezen a ponton ér össze a körpenyesi gabonaőrlo malom esete a gonosz mostoha narratívával. More Zsigmondtól valószínűleg a korábban átvállalt, de ki nem fizetett adósság miatt vették el a brudbányai javait, és adták tovább Kósa Mátyásnak – talán ő kezkeskedett a hiteltartozás kiegyenlítéséért – 700 forintért cserébe, azaz a deák csupán zálogba kapta, így nem volt joga azokat tovább adományozni unokaöccsének, Válaszúti Istvánnak.⁸² Ez a történet csapódott le úgy a későbbi nemzedékek emlékezetében, hogy Kósa Mátyás gyámságát kihasználva kifosztotta a More fivéreket, és valószínűleg ez volt az ütőkártya More László kezében is, amikor elérve a felnőtt kort, perre vitte az ügyet.

A kérdéses javakról sajnálatos módon nem maradt fenn részletes jegyzék, így csak egy megközelítőleg teljes birtoklistát tudunk összeállítani azon birtokokról, amelyeket More Lászlónak sikerült hosszas pereskedés után visszaszereznie. Biztos, hogy Abrudbányán legalább egy nemesi udvarházat birtokolt,⁸³ Körpenyes határában volt egy gabonaőrlo malma, valamint havasi legelője, Verespatakon több bányája,⁸⁴ Abrudfalva határában kaszálója, legelője, füves kertje, szántója.⁸⁵ Nagyanyja, Vajda Mártonné után a biztrai birtokok is rá maradtak.⁸⁶

Ahogy a korábbiakban említettük, Kósa Mátyás számára a tizenöt éves háború évei komoly nehézségeket tartogattak, és kizárólag második felesége segítségével sikerült újra lábra állnia, míg egykori gyámja számára ez az időszak a társadalmi emelkedést hozta el. 1615-ben Bethlen Gábor a Fehér vármegyei Borosbocsárdon teljes házhelyet és egy udvarházat adományozott teljes exemptióval egyetemben abrudbányai More Lászlónak, aki akkoriban a fejedelem udvari familiárisa volt (*aulae nostrae familiaris*).⁸⁷ Az adományozás indoklásában az szerepelt, hogy More László több háborúban is híven szolgált a fejedelmet és elődjait, így érdemessé vált az adományra. Mint a legtöbb, a fejedelmi udvarban szolgálatot teljesítő kisenemes, More László számára is az udvar a karrierépítés helyszíne volt,⁸⁸ ahol valószínűleg végigjárta a lépcsőfokokat, volt inas, bejáró (udvari ifjú), végül familiárisra lépett elő. Katonai karrierje sem lehetett véletlen, hiszen apjáról is feljegyezték, hogy szolgált katonaként Báthory István uralkodása alatt.⁸⁹ Az azonban már kétséges, hogy kinek a segítségével jutott be az udvarba, esetleg atyja révén, vagy inkább a fejedelmi ítélőtáblai ülnökségig jutó gyámja révén? Kellően informatív források hiányában ezt a kérdést nem lehet teljes bizonyossággal

eldönteni, és az sem egyértelmű, hogy a családja gazdasági tevékenysége segítette vagy éppen hátráltatta ebben.

Karrierjét sok pályatársához hasonlóan felhasználhatta birtokszerzésre, erről tanúskodik egy osztálylevelé töredéke is,⁹⁰ valamint megnövekedett befolyását arra, hogy a korábban elvesztett birtokait visszaszerezze. Magáról a per lefolyásáról nem sokat tudunk, az 1684-ben felvett vallomások egyikében csupán annyi szerepel a kérdést illetően, hogy More hosszú évekig perelte Válaszúti Istvánt a vármegye előtt, majd végül a két fél 1634-ben egyezett meg a fejedelem emberei – többek között Deli Farkas fejedelmi prefektus – előtt.⁹¹ Ugyancsak erre a perre utalhat Kósa Mátyás 1621-ben íródott végrendeletében, és minden bizonnyal összefügg azzal a vizsgálattal, amelyet 1619-ben folytattak More László kérésére Abrudbányán.⁹² Adamossi Tamás korábbi abrudbányai bírósági hűzárhoz hívták össze a tanúkat, akiknek a More és a Vajda család jogállásáról kellett tanúvallomást tenniük. A tanúk egyöntetűen állították, hogy mindkét nevezett család nemesi kiváltságokkal rendelkezett, abban azonban már nem volt egység a válszadók között, hogy a városban és a környékén fekvő birtokaik után fizettek-e adót, viselték-e a közös terheket a többi városlakóval egyetemben.⁹³ Azt nem tudjuk, hogy a két család jogi helyzete és az általuk bírt javak jogállása mennyiben volt fontos a birtokok visszaszerzésért folytatott küzdelemben, csak az biztos, hogy More László gyámtyja halála után annak unokaöccsét, Válaszúti Istvánt citálta a vármegye széke elé, de a pereskedés elmérgesedhetett, az 1634-ben kötött megállapodásban ugyanis szerepelt, hogy a felek fegyverrel is egymásnak támadtak, valószínűleg ezért kellett a fejedelmi kormányzatnak közbe beavatkoznia.⁹⁴ A szerződés értelmében More László köteles volt 700 forintot fizetni két részletben a Vajda-örökségért, Válaszútinak pedig a pénz átvétele után kötelessége volt átadni a szóban forgó javakat. Záradékként hozzáfűzték, hogy ha More nem teljesíti a pénzügyi követelést, akkor Válaszúti István nem tartozik neki semmiféle kártérítéssel, és a Vajda-örökség a kezében maradhat.⁹⁵ A kezére került birtokokat próbálta fejleszteni, rendbe tenni, hiszen nagypapa birtokain több épület elpusztult, ő mindegyiket újjáépítette, sőt egy nagy kőházat is emeltetett Abrudbányán.⁹⁶ Anyagi gyarapodását bizonyítja az is, hogy kezességet tudott vállalni, ahogy ez Bojti Veres Gáspárral 1636-ban kötött megállapodásából kiderül. Eszerint több gyulafehérvári ülnök (*assessor*) tartozott Bojti Veresnek, a kölcsönért pedig More vállalt kezességet. A hitelt – ahogy általában lenni szokott – az adósok nem tudták visszafizetni, ezért More László

82 Uo. Primo.

83 HU-MNL-OL-F 2-X.-60.

84 Erdélyi Magyar Szótörténeti Társ. Közzéteszi Szabó T. Attila. X. Bp.–Kolozsvár 2000. 69–70.

85 HU-MNL-OL-F 234-IX.57.-T. Primo.

86 Uo.

87 Jeney-Tóth Annamária: „...Urunk udvarnépe”. Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. Debrecen, 2012. 43–44., illetve HU-MNL-OL-F 1-11.-(42–43.)

88 Jeney-Tóth A.: Urunk udvarnépe i. m. 44.

89 HU-MNL-OL-F 234-IX.-57.-T. Secundo.

90 Erdélyi Magyar Szótörténeti Társ. i. m. X. 69–70.

91 HU-MNL-OL-F 2-X.-60., illetve HU-MNL-OL-F 234-IX.57.-T. Tertio.

92 HU-MNL-OL-F 234. IX.-57.-T. Secundo.

93 Uo.

94 A kérdéses perhez egy érdekes adalék, hogy Válaszúti István apját, idősebb Istvánt Báthory Gábor 1611-ben teljes vagyonelekobzással és fővesztéssel sújtotta – utóbbit nem biztos, hogy végre is hajtották –, és javait felosztotta Csehi András főpohárnok és Sárdi János kancelláriai írnok között. Lásd Magyar Tudományos Akadémia (Budapest, = MTA), Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (= Kt), Veress Endre hagyaték Ms. 481. 88.

95 HU-MNL-OL-F 2-X.-60.

96 HU-MNL-OL-F 234-IX.57.-T. Primo.

kötelessége volt kifizetni a 23 forintot kitevő adósságot, ha mindezt nem tenné meg, Bojti Gáspár lefoglalhatja borosbocsárdi birtokát a házával együtt.⁹⁷ More László valószínűleg „kettős” életet élhetett, hiszen jelentős szerepe volt a helyi bányászat irányításában,⁹⁸ de emellett voltak elsősorban mezőgazdálkodási tevékenységre alkalmas földterületei is. A kettő arányait nem ismerjük, de valószínűsíthetjük, hogy előbbiből származott a több haszon.

A More család fokozatos társadalmi emelkedését és a helyi gazdasági elitbe való besimulását mutatja More László udvari familiárisi pozícióján túl a familia házassági stratégiája is. László még a szomszédos Bisztráról választott feleséget magának, akárcsak nagyapja, de Borbála nevű lányát már egy előkelő kolozsvári polgárhoz, Rau vagy másként Szörös Péterhez tudta hozzáadni, aki tevékenyen részt vett a város gazdasági, kulturális és vallási életében is,⁹⁹ I. Rákóczi György pedig érdemeiért cserébe 1647-ben a nemesek közé emelte testvérel, Jánossal együtt.¹⁰⁰ Szörös Péter Abrudbányára települését bizonyítja az is,¹⁰¹ hogy lánya – Szörös Borbála – szintén helyben ment férjhez, de nem akárhíhez, hiszen a térség legbefolyásosabb bányászattal foglalkozó családjába, a Fodor familiába házasodott be.

Fodor család

Az alábbiakban bemutatásra kerülő család ősatyja, Fodor Pál életútjának hosszadalmas rekonstrukciója során került elő sok olyan adat, amelyek révén megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy a korabeli abrudbányai gazdasági ellittel érdemes foglalkozni. Jóllehet eltérő származással bírt, mint a Kósa és a More család felmenői, de mindkét familiával kapcsolatban állt, unokája – Fodor György – pedig pont More László unokáját vette feleségül. Fodor Pál sok tisztséget viselt életében, ezek a vidéki kincstári-bányászati igazgatáshoz (fejedelmi aranybevéltő, verespataki bányamester),¹⁰² valamint az abrudbányai városvezetéshez (esküdt, bíró) köthetők.

97 HU-MNL-OL-F 3-T.-85. [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Centuriae]

98 Tóth Márton besztercebányai bányász 1641-ben örökös földesurának ismerte el More Lászlót és örököseit, mondván, Erdélyben csak úgy tud nyugodtan élni, ha jobbágysorba adja magát. HU-MNL-OL-F 2-VIII.-75.

99 Az 1648-ban végzett püspöki vizitáció jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a korábban bérbeadott korcsmáltatási jogot Szörös Péter váltotta ki az abrudbányai unitárius egyház számára. Ezért cserébe kizárólag az ő beleegyezése után lehetett a városi prédikátort kinevezni, hivatalába beiktatni. Püspöki vizsgálat i. m. 34–36.

100 Az armális elején szereplő indoklásban utalás történik nagyapjuk, Szörös Mátyás tetteire is, aki már Giorgio Basta alatt híven szolgálta fejedelme és városa érdekeit. Lásd HU-MNL-OL-P 2282-15.-t.-2., [Nyárádi Gábor hagyatéka], illetve HU-MNL-OL-F 1-26.-58. Címerükről értekeznek: *Sándor Imre: A Szeőreós család polgári és nemesi címere*. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem és Régiséggyűjteményéből 8. (1917) 204–214.

101 Nagyapja, Szörös Mátyás neve rendszeresen felbukkan a korabeli kolozsvári harmincadnaplókból, több alkalommal töltötte be a harmincados tisztségét. Péter már kizárólag egyszer szerepel, amikor Bécsből hozott árut. *Pap F.: Kolozsvári harmincadjegyzékek* i. m. 134., 509., 528.

102 Utóbbi tisztségéről kizárólag egy rövid regeszta tájékoztat, mert a Fiscalis Levéltárban lévő eredeti irat sajnálatos módon elpusztult. Lásd

Fodor Pál gazdasági értelmiségiként¹⁰³ került be a nemesség soraiba, és rendkívül érdekes kérdés, hogy leszármazottjai mire használták az általa hagyott örökséget. Folytatták-e a gazdasági értelmiségi, vagy egyéb értelmiségi utat? Vagy besimultak a vidéki jobb módú nemesség soraiba? A választ már a család bemutatása előtt meg tudjuk adni, hiszen egyértelműen az utóbbi történt. Fiai és unokái sem folytatták elődjük munkáját, nem lettek többek között aranybevéltők, nem vállaltak kincstári állást. Ez egyébként nem volt egyedi jelenség ebben a korszakban: több olyan, magas pozíciót betöltő kincstári tisztviselőről tudunk, akinek a leszármazottjai nem léptek hivatali pályára, ilyen volt például kéméni Várad János fia, Ferenc.¹⁰⁴ Megfelelő adatok hiányában igazán nehéz arról értekezni, hogy a korabeli kincstári hivatalok – legyenek azok központiak vagy vidékiek – miért rendelkeztek olyan kicsi megtartó erővel, beszélhetünk-e egyáltalán ezekben az esetekben pályaelhagyásról. A tanulmány eredetileg kitűzött céljától igencsak elkanyarodnánk, ha arra is megpróbálnánk választ keresni, meg lehetett-e élni egyáltalán egy hivatali állásból Erdélyben. A korabeli gazdasági értelmiségi hálózat – mert kétségtelenül beszélhetünk egy kincstári, illetve gazdasági kormányzat közép- és felsőszintjét átfogó, egymást ismerő, segítő, rokoni kapcsolatokat ápoló csoportról – működésének megértéséhez elsősorban a tagokat motiváló célokat kell felgöngyöltetni.¹⁰⁵ Ha Fodor Pál esetéből indulunk ki, nem nehéz az általa kitűzött célt meghatározni, a nagy valószínűség szerint tapasztalati úton megszerzett ismereteit elsősorban társadalmi emelkedésre, vertikális mobilizációra használta. Meg kívánt kapaszkodni a jobb módú nemesség soraiban, és ez sikerült is neki. Utódaiban már nem volt akkora vállalkozói kedv, a korábban megszerzett kapcsolati, gazdasági hálót arra használták fel, hogy tovább erősítsék a térségben elért pozíciójukat, és kiaknázzák nemesi előjogaik biztosította kiváltságos helyzetüket annak érdekében, hogy tovább növeljék a bányászatból származó profitjukat.¹⁰⁶ Természetesen felmerülhet az a lehetőség is, hogy Fodor Pál három fiában¹⁰⁷ – Pálban, Györgyben és Zsigmondban – is megvolt az atyjukban lévő vállalkozói kedv, és a körülmények hozták úgy, hogy más pályán induljanak el, mint idősebb Pál deák. Ilyen körülmény lehetett többek között egy hatalomváltás is, esetünkben Bethlen Gábor halála és I. Rákóczi György hatalomra jutása. Idősebb Fodor Pál halálát korábban egy 1633. októberi iktatási parancshoz kötöttem, ekkor már ugyanis

HU-MNL-OL-F 234-IX.61.-A.

103 Jakó Zsigmond szerint a sikeres bányavállalkozás feltételezte az írást és a sokoldalú, világias ismereteket is, az utóbbinak az előbbiben döntő fontossága volt. *Jakó Zsigmond: A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben*. In: *Írás, könyv, értelmiség* i. m. 34.

104 *Mátyás-Rausch P.: Társadalmi mobilitás* i. m. 14–22.

105 *Vö. Jakó Zs.: A laikus írásbeliség* i. m. 33.

106 A 17. század második feléből több vizsgálati jegyzőkönyv is fennmaradt a témával kapcsolatban, állandó volt a feszültség a Fodor család és Abrudbánya vezetése között. Lásd többek között HU-MNL-OL-F 234-V.346.-F., illetve HU-MNL-OL-F 234-IX.57.-C.

107 A forrásokban néhol Fodor István – tévesen – Fodor Pál fiaként van feltüntetve, jóllehet ő Zsigmond fia, így Pál deák unokája. HU-MNL-OL-F 4-Alba-4.-1-3.- (1304–1309). [Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Cista comitatum]

Adamossi Tamás városi bíró viselte a fejedelmi aranybevéltői hivatalt.¹⁰⁸ Korántsem kizárható azonban, hogy Pál deák még mindig élt, csak már nem volt aranybevéltő, mert a fejedelem leváltotta.¹⁰⁹ I. Rákóczi György ugyanis pont ezekben az években látott hozzá a korábbi bányauradalmak átalakításához,¹¹⁰ ebbe a képbe illik bele az is, hogy Pál deáktól több, még a Báthory-korban szerzett javat elvett,¹¹¹ az aranybevéltői pozíciót is átalakította, esetleg megszüntette, a későbbi években ugyanis nem tűnik fel egyszer sem a forrásokban. Ahogy apjuk, úgy a három fiú karrierjének alakulását is befolyásolhatta az új fejedelem elődjétől eltérő politikája. Bármi is volt az ok, a három fiú egyike sem viselt „államigazgatási” hivatalt, kizárólag Abrudbánya vezetésében vettek részt.¹¹²

Fodor Pál életútját összehasonlítva hasonló társadalmi helyzetből indulók karrierjével (itt elsősorban a korai Apafikor egyik ítélőmesterére, Kendi Jánosra utalnék), óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a kései Bethlen-korban, de leginkább a Rákóczi-korban mennyire tekinthető a vertikális társadalmi mobilizáció szempontjából „zsákutcának” a kincstári hivatalviselés.¹¹³ Fodor Pál hosszú éveken keresztül működött fejedelmi aranybevéltőként – folyamatos hivatalviseléséből arra következtethetünk, hogy az aranybevéltői hivatal szakhivatalnak számíthatott-, ennek révén társadalmi megbecsülést, vagyont,¹¹⁴ előnyös házasságot (a gyulafehérvári rangos polgárcsaládból származó Betlen Annát vette feleségül),¹¹⁵ kiváló társadalmi kapcsolatokra tett szert.¹¹⁶ Egy ilyen életút után, ahogy egyébként Kendi János elsősorban jogi pályája esetében meg is történt,¹¹⁷ joggal várhatnánk, hogy bekerült a központi igazgatásba, ez pedig további társadalmi előrelépést jelentett volna saját maga és családja számára is. Azonban nem így történt. A pályaválasztáson túl – például nem jogi pályára lépett (lásd várfalvi Kósa Máttyás) – a pártfogó,¹¹⁸ illetve a központban hivatalt viselő rokon (például More László) hiánya vezethetett oda, hogy „csupán” helyi vezető maradt, és nem tudott olyan magasra törni, mint pár évtizeddel később Kendi János.

108 HU-MNL-OL-F 3-F-3.

109 Erre enged következtetni az a tény is, hogy 1632-ben a fejedelmi aranybevéltői hivatalt Filstich Lőrinc viselte. HU-MNL-OL-F 17-CA-F-2.

110 Többek között HU-MNL-OL-F 3-U--7.

111 Idősebb Fodor Pál 1630 májusában járult a gyulafehérvári káptalan elé, hogy tiltakozzon, mert a fejedelem jogtalanul vette el tőle a muszkai birtokot, amelyet ő még Szöllősy Máté deáktól váltott meg. HU-MNL-OL-F 2-VII.-68.

112 HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-H.

113 Vö. *Dáné Veronka*: A Rákócziak cubiculariusai. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I. Szerk. Bogdándi Zsolt. Kolozsvár–Bp. 2020. 37.

114 Kisebb nagyobb kölcsönöket juttatott udvari familiárisoknak, hivatalnokoknak. Többek között HU-MNL-OL-F 2-VI.-(19–21.)

115 *Gálfi E.*: Gyulafehérvár falakon kívüli főtere i. m. 15.

116 A korabeli világi értelmiség színe-javát ismerte, például Fejérdi Márton, Barkai Ambrust és Debreczeni Tamást, a gyulafehérvári hiteleshely levélkeresőit, utóbbi gyermekeinek gyámja is volt. *Sunkó Attila*: Debreceni János életpályája. Fons 9. (2002) 337., HU-MNL-OL-F 3-I.89.

117 Itt kizárólag a Kendi János által hátrahagyott végrendeletre utalnék. Erdélyi Testamentumok V. Kora újkori marosvásárhelyi végrendeletek (1586–1689). Sajtó alá rendezte Rüszt-Fogarasi Enikő. Marosvásárhely 2014. 113–117. (Nr. 24).

118 Vö. *Máttyás-Rausch P.*: Társadalmi mobilitás i. m. 6–8., 15.

Fiai megélhetését elsősorban a rájuk hagyott nemesfém- illetve higanybányák biztosították, csak kisebb részben támaszkodtak a mezőgazdasági terményeket előállító birtokokra.¹¹⁹ Az a későbbi tanúvallomásokból kiderül, hogy Pál, György és Zsigmond apjuk halála után osztályt tettek, a legidősebb fiúé – Pálé – lett az abrudbányai nemesi udvarház minden tartozékával,¹²⁰ a magyarigeni birtokok és nemesi kúria további sorsa ismeretlen,¹²¹ akárcsak a gyulafehérvári városfalakon belüli házé,¹²² a bányákat és a hozzájuk tartozó zúzdákat, illetve egyéb épületeket pedig a kor szokása szerint közösen birtokolták.¹²³ A felsorolt javakon kívül a Partiumban is rendelkeztek néminemű földterülettel, de ezek pontos helyét nem tudjuk meghatározni.¹²⁴ Jóllehet apjuk hivatali karrierje egy ponton véget ért, esetleg megfeneklett, a hivatalviseléssel járó előnyöket fiai élvezték, hiszen többek között rangos és stratégiai szempontból „logikus” házasságokat tudtak kötni. A középső fiú, György beházasodott a More-Szőrös famíliába, így egyrészt várományosa lett a More vagyon egy részének – Szőrös Péter és More Borbála házasságából ugyanis kizárólag négy lány érte meg a felnőtt kort –, másrészt pedig közvetlen kapcsolatba került a korabeli kolozsvári polgárság színe-javával. A Fodor György és sógorai között született szerződésekből kiderül, hogy Szőrös Péter több vasat is tartott a tűzbe, lányai közül kettőt – Katalint és Annát – ugyanis kolozsvári polgárokhoz adta hozzá, így biztosítva családjá pozícióját Abrudbányán és a kincses városban egyaránt. 1667-ben Fodor György kolozsvári Rákosi Boldizsárral, a bevallás szerint Szőrös Anna férjével¹²⁵ egyezett meg az utóbbi felesége után maradt abrudbányai javakat illetően. Rákosi Boldizsár lemondott sógora javára a néhai feleségét illető több verespataki zúzdáról és annak tartozékairól, azzal a feltétellel, hogy ha Fodor György meghal, felesége örökölje a javakat, ha pedig örökös nélkül hunyna el, Rákosi Boldizsár örökösait illettik a zúzdák.¹²⁶ A megállapodásban megemlítették Szőrös Katalint és férjét is, az ugyancsak kolozsvári Ferenczi Antalt.¹²⁷ Fodor György másik sógorával egy év múlva,

119 A vagyoni összetételt jól mutatja a középső fiú, György javairól 1664-ben készült összeírás. Lásd HU-MNL-OL-F 4-Alba-5.-3.-(1073–1076.), illetve Betlen Anna 1642-ben íródott végrendelete: HU-MNL-OL-F 3I-47.

120 Ez a nemesi udvarház eredetileg Váczy Benedek tulajdonában állt, a 17. század elején vette meg Fodor Pál, és később exemptiót is kapott rá. Az eredeti okirat nem maradt fenn, kizárólag a rövid összefoglalója, amelyet a 18. század elején kései leszármazottja, Fodor Sámuel nyújtott be az erdélyi Guberniumhoz. HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-E-L.

121 *Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690). (Erdélyi Tudományos Füzetek 283.) Kolozsvár 2015. 104.

122 HU-MNL-OL-F 2-III.-(293–296.)

123 HU-MNL-OL-F 15.-15.- (fol. 433.), illetve HU-MNL-OL-F 4-Alba-5.3.-10.

124 Fodor Pál fia – azaz Pál deák unokája –, akit ifjabb Pálként említenek a források, 1648-ban tiltakozott a gyulafehérvári káptalan előtt, mert két nagybátyja, György és Zsigmond, kiharaszolva kiszolgáltatott helyzetét, tudatlanságát, őt hátrányos helyzetbe hozó szerződéseket kötöttek a családi vagyonnal kapcsolatban. HU-MNL-OL-F 2-XII.-29.

125 A későbbi, 18. század eleji vallomások szerint idősebb Rákosi Boldizsár felesége nem Anna, hanem Borbála volt, Anna pedig Illyefalvi Sámuel felesége lett. HU-MNL-OL-F 234-I.35.-I.

126 HU-MNL-OL-F 17-CA-F-17.

127 Családjának háza a kolozsvári főtéren állt. Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei i. m. 591. sz.

1668-ban egyezett meg, a megállapodás szerint Ferenczi Antal 110 forintért eladta Fodor Györgynek az ugyancsak verespataki zúzdáit, amelyek Fodor György és a többi Szőrös lány tulajdonában lévő stompok mellett álltak. Az eladott javakhoz tartozott több kaszáló, rét és legelő is. A záradék itt is hasonló volt, mint a korábbi szerződés esetében, Szőrös Katalin magszakadása esetén a Rákosi családé lesznek a kérdéses javak.¹²⁸ A megállapodásokból világosan látszik, hogy Fodor György tudatosan bővítette a ráhagyott örökséget, és igen ügyesen használta ki azt a tényt, hogy Kolozsvár messze feküdt Abrudbányától, így kolozsvári illetőségű sógorainak inkább terhet, mint hasznot jelentettek abrudbányai javaik.

Jóllehet Fodor György és Szőrös Erzsébet házasságából nem született gyermek, sőt Szőrös Erzsébet Sebessi Benjáminnak sem szült örökösöt, a More család öröksége, amelynek felvásárlására Fodor György a 17. század második felében kísérletet tett, mégis a család kezébe került, a néhai Pál dédunokája, ifjabb Fodor Sámuel ugyanis megörökölte. A Fodor György által kötött szerződések záradékai a későbbiekben érvénybe léptek, mert nemcsak Szőrös Erzsébet, hanem Szőrös Katalin ága is kihalt, így a birtokokat a Rákosi-örökösök kapták meg. Fodor Sámuel édesanyja pedig nem volt más, mint Rákosi Ilona, idősebb Rákosi Boldizsár lánya, így kerülhetett az utolsó Fodor kezére az egykori Vajda-örökség nagyobbik

része.¹²⁹ Fodor Pál deák dédunokája 1735 és 1738 között halt meg,¹³⁰ és ahogy a tanulmány elején közölt családfából kiderül, vele együtt kihalt az abrudbányai, vagy másként magyarigeni Fodor család is. Ifjabb Sámuel halála után elindult az örökség feletti pereskedés, de ez már egy másik történet.¹³¹

*

A fentiekben bemutatott családok valószínűleg „menekültek” valahonnan, egy jobb, gazdagabb élet reményében telepedtek le az Erdélyi-Érchegység hegyei között. A bányászathoz köthető vagyon és bevétel segítette őket hozzá a társadalmi emelkedéshez, de önmagában nem volt elegendő mobilizáló erő, megfelelő pártfogó vagy rokon segítsége nélkül ugyanis a kincstári hivatalviselés valójában zsákutcának bizonyult, ahogy ezt Fodor Pál karrierje is bizonyítja. Az erdélyi történelem állandó változását kiválóan érzékelteti, hogy az évtizedek óta befolyásos Fodor családba tartozó Fodor Györgynét is egy „menekült”, bolgárfalvi Sebessi Benjámin, az egykori fejedelmi prefektus, gyalogsági kapitány Sebessi Miklós unokája vette el. Utóbbiról állították a 18. század elején a Fodor atyafiak, hogy *...plane vacuum et nihil habentem*,¹³² ő is újra akarta kezdeni életét egy kiváló lehetőségekkel kecsegtető vidéken, és ezáltal tovább vinni ősei hagyatékát.¹³³

128 HU-MNL-OL-F 17-CA-F-8.

129 HU-MNL-OL-F 234-I.35.-I.

130 HU-MNL-OL-F 234-I.-34.-C.

131 HU-MNL-OL-F 234-V.-347.-E.

132 HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-K. Egy dátum nélküli, de minden bizonnyal Apafi-korabeli összeírásból kiderül, hogy Sebessi Benjámin valóban kizárólag a felesége révén birtokolt javakat Abrudbányán és a környező településeken. Lásd HU-MNL-OL-F 4-Alba-5.-1-3.-(996-999.)

133 Sebessi Benjámin sógornőjének panaszeleveléből tudjuk, hogy nővére minden vagyonát második férjére hagyta. Végül túlélte férjét, de a Sebessi atyafiság kiforgatta minden vagyonából, így szegényen és elhagyottan kellett meghalnia. HU-MNL-OL-F 234-V.-346.-K.

KOVÁCS ELEONÓRA
A betelepüléstől a nemesi címig
Egy fehérvári polgárcsalád története

From settlement to the title of nobility. The story of a family of citizens of Fehérvár

This study uses family records preserved in the Székesfehérvár City Archives to tell the story of the Say family, a bourgeois family that immigrated from Germany in the 18th century and became Hungarian through well thought-out marriage relations. After the initial occupations as craftsmen and merchants, the next generation of the Say family began to include professions requiring more specialised knowledge and higher education: doctors, pharmacists, chemists, soldiers and lawyers. Almost every generation had several prominent persons.

A háttér

Székesfehérvár 1688. május 19-én szabadult fel a török megszállás alól, de a város 15 évig nem nyerte vissza királyi városi rangját, hanem az Udvari Kamarától függő kamarai adminisztráció igazgatása alá került.¹

A töröktől visszafoglalt városba az itt maradt magyar és rác lakossághoz visszatért és csatlakozott az elmenekültek egy része, majd érkeztek a szomszédos megyékből, később távolabbról is betelepülési szándékkal. Elsőként magyarok, majd német és morva csoportok kerültek így Székesfehérvárra. A németek nagyobb arányú beköltözése már 1689–90-ben megindult, s a folyamat még jelentős mértékben folytatódott a 18. században is egy ideig. A Rákóczi-szabadságharcig leginkább Ausztriából, Csehországból, Morvaországból Sziléziából (60%), valamint különböző egyéb német – Bajor, Hessen-Nassau, Lotharingia – területekről (27%), illetve Nyugat-Magyarország vármegyéiből (11%) települtek ide, 2,7%-uk pedig nem német földről érkezett a városba.² A betelepítés/

betelepülés elsősorban a 17. század végétől az 1820-as évekig volt nagyobb mértékű, de a 18. század második felében már kevésbé jelentős, mint a folyamat elején. Székesfehérváron a német polgárság asszimilációja a 18. század vége óta folyamatosan zajlott, s a 19. század közepére befejeződött.³ Fényes Elek 1830-ban még kétezer főre becsülte a fehérvári német lakosság lélekszámát. Ez a város összlakosságának kb. 10%-a volt akkor.⁴ Az asszimilációt gyorsította, hogy a betelepülő németek római katolikusok voltak.

Bár a kora újkori nemzetiségi kérdések tárgyalása – a forrásadottságok okán – inkább kisebb területekre, régiókra vonatkozóan leszűkítve lehetséges és reális,⁵ az azonban a székesfehérvári forrásokból kiderül, hogy a török uralom utáni betelepülésben, majd az azt követő évszázadok városi eseményeiben a frissen beköltözött német lakosság nagy szerepet kapott.

A folyamat azonban nem volt mindig zökkenőmentes. Több forrás is utal arra, hogy már a török időkben is ott élők, vagy gyökereiket tekintve régebbi fehérvári magyar családok „árgus szemekkel” figyelték a kiváltságokra való jogosultságot, valamint a városi tisztségek betöltésének alakulását. Az egyensúlyra törekvés szándéka jelenik meg a városi magisztrátus összetételének kialakításában is. A szenátorok száma 1692-től általában 12, hat a magyarok, hat a németek részéről.

1 Első bírója nem választott, hanem kinevezett tisztviselő volt. Az adminisztráció a következő 15 év alatt is, de különösen az első években erősen ellenőrizte a bírót, a magisztrátust és a választás ügyét. Így az 1688. június 10-én megalakult tanácsot 1690 júniusában lecserélték. 1691 júniusában újra tisztújításra került sor, 1692-ben ismét új bíró és új tanácsos került a város élére. Ezután rendszeresen kétévenként történt a magisztrátus megújítása – ugyanazt a személyt nemegyszer, néhány éven belül újra bíróvá választották – arra azonban, hogy ugyanaz a bíró 6-8 évig egyfolytában helyén maradjon, csak 1754 után tudunk példákat. *Czakó Sarolta*: Székesfehérvár szabad királyi város igazgatása 1688–1740. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár 1972. 7–48.; *Czakó Sarolta*: Székesfehérvár szabad királyi város igazgatásának története 1711–1740. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Székesfehérvár 1971. 23–42.

2 *Somkuti Éva*: Székesfehérvár betelepítése a XVII. század fordulóján (1688–1703). In: Székesfehérvár évszázadai 4. (István Király Múzeum közleményei A. sorozat 16.) Székesfehérvár 1979. 7–26.

3 Erről bővebben még: *Kovács Eleonóra*: „Ugyanaz másképpen” – Koronázóvárosból püspöki székhely. A 18. századi Székesfehérvár városképi változásai. In: URBS Magyar várostörténeti évkönyv 7. (2012) 425–464.

4 *Farkas Gábor*: Fejér megye német lakossága 1768–1848 között. 259–272. In: A Dunántúl településtörténete 1767–1848. II/1. Szerk. T. Mérey Klára. Pécs 1977. 261–264.

5 Lásd erről részletesen: *Kincses Katalin Mária – Tuza Csilla*: Az etnikai arányok megváltozása a kora újkorban (16–18. sz.) In: Az együttélés történelme: a nemzetiségi kérdés Magyarországon. Szerk. L. Balogh Béni et al. (Magyarországi kisebbségek: nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek) Bp. 2020. 41–58.

A betelepülés/betelepítés tényéhez szorosan kapcsolódott a polgárjog megszerzésének lehetősége is, amely nem kevés feltételhez kötődött, így a lakosságnak csak kis százaléka rendelkezett vele. 1688 és 1848 között összesen 4167 személyt vettek fel a polgárok közé⁶. A város 1703-ban az ún. Diploma Leopoldinummal kapta vissza korábbi szabad királyi városi kiváltságait, s ez a városi polgárjogra vonatkozóan is rendelkezett. A Diploma erősen befolyásolta Székesfehérvár nemzetiségi és felekezeti viszonyait. A város élén álló tanácsot felruházta azzal a jogkörrel, hogy a településen való letelepedést szabályozza: joga volt dönteni, hogy ki telepedhet be a városba (zsidók, cigányok beengedése, vagy letelepedésük tiltása), s ki kaphat polgárjogot.⁷ Nem csupán nemzetiségre, de felekezeti hovatartozásra is kiterjedt a szabályozás, s kinyilvánították, hogy a városban ne tűrjék meg azokat, akik nem a római katolikus vallást követik.⁸

Polgárjogért való folyamodással a város magisztrátusához kellett fordulni, amely megvizsgálta a jelölt megélhetési forrásait, s hogy erkölcsös életet él-e. A polgárjogért folyamodóknak házzal, saját iparral, vagy földdel, esetleg egyéb vagyonnal kellett rendelkezniük. Az anyagi feltételek mellett fontos volt az illető vallása is. A polgárok közé felvett személyek szinte kivétel nélkül római katolikusok voltak. A folyamodó betelepülő személyek között a magyar mellett gyakran jelentek meg németek, elsősorban a délnémet területekről, amely területek katolikus lakossággal rendelkeztek.

II. József korszakában ugyancsak erősödött a német polgárság helyzete. A levéltári források közül a Királyi biztosok irataiban fontos információk találhatóak a fehérvári polgárjoggal rendelkezők összetételére vonatkozóan. Egyes folyamodók (1783) panaszkodtak, hogy csak németeket vettek be a városi polgárok sorába. Néhány helyen számszerű utalásokat is találunk ezzel kapcsolatban.⁹

A város adóhivatalának irataiban a 18. század közepén még világosan mutatják az összeírások a lakosság nemzetiségi összetételét is. A német családok nevét gót betűkkel írták.¹⁰

A 18. század elejéről is vannak források a városba betelepülni szándékozó német földművesekről, iparosokról.¹¹

6 Eugen Bonomi: Siedlungskundliches aus den Kirchenbüchern der Stadt Stuhlweissenburg. 1688–1743. In: Südosteuropäische arbeiten des Deutschen Auslandswissenschaftlichen Instituts (Berlin), des Südostinstituts (München) und der Südostgemeinschaft Wiener Hochschulen. Brünn 1943. 347. 178–210, 260–361.

7 „Polgárok és lakosok felvétele, a zsidók, cigányok be-, vagy be nem fogadása”.

8 Természetesen ez a kiváltságlevél nem azonos az I. Lipót által 1691-ben Erdély számára kiadott, szintén Diploma Leopoldinumként ismert és említett kiváltságlevéllel. Székesfehérvár szabad királyi város nagy titkos függőpecséttel megerősített diplomája 1703. október 23-án kelt, Bécsben. HU-MNL-OL-A-57-27.(7–13.) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrárja, Libri regii.]

9 HU-SZVL-IV.A.1001. [Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, Megyei törvényhatóságok, szabad királyi és törvényhatósági jogú városok, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Királyi biztosok iratai 1783–1845.]

10 HU-SZVL-IV.A.1004. [Székesfehérvár Város Adóhivatalának iratai 1726–1849.]

11 A Helytartótanács 1802. évi 11361. sz. leirata felszólítja a várost, hogy jelentse, van-e szüksége bevándorlóra a Rajna-mentérről, illetve Dél-Németországból. A város válasza nemleges, elég lakossal rendelkezik. HU-SZVL-IV.A.1002.a. (1802. 849.) [Székesfehérvár város tanácsának iratai. Tanácsü-

A család

A tanulmányban szereplő család szintén a betelepülő német eredetű családok egyike. A családi hagyományban felmerül ugyan a francia eredet, de erre egyelőre konkrét forrást nem találtam. Sorsuk jól példázta, hogy a kezdetben betelepülő, majd polgárjogot nyerő familiák egy idő után meghatározó, vezető családjai lettek a városnak. A 18–19. század városi vezető, illetve hivatalnok nevei között elsősorban német polgárok nevét olvashatjuk, például Linzer, Haáder, Schiml, Zuber.

A Say famíliára jellemző, hogy nem csupán egy-egy tagja volt jelentős, hanem szinte minden nemzedékben volt több kiemelkedő személy. Társadalmi felemelkedésüket illetően nem lassan építkeztek, hiszen már első nemzedékük közéleti, sőt vezető szerepet is vállalt, ami nem általános a betelepülők körében. Még nagyobb teljesítmény, hogy a megszerzett pozíciót és megbecsülést tovább is tudták fokozni, illetve hosszú időn át fenn tudták tartani. Szintén jellemző rájuk, de ez már nyilván az elért tisztségekből is fakadt, hogy gyakran egy-egy nemzedéken belül is akadt több meghatározó egyéniségű, jelentős pályát befutó családtag: előfordult, hogy egyszerre adtak főbíró, gyógyszerészt és főorvost a városnak.

Szerteágazó családról lévén szó, e tanulmányban nem vállalkozom valamennyi ág és életút részletes tárgyalására, amelyre iratanyaguk ismeretében és a kutatás kibővítésével lehetőség lenne, hanem a családnak a városi társadalomban betöltött szerepét, érvényesülési stratégiáját, s a nevezetesebb családtagok karriertípusait ismertetem a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján.¹²

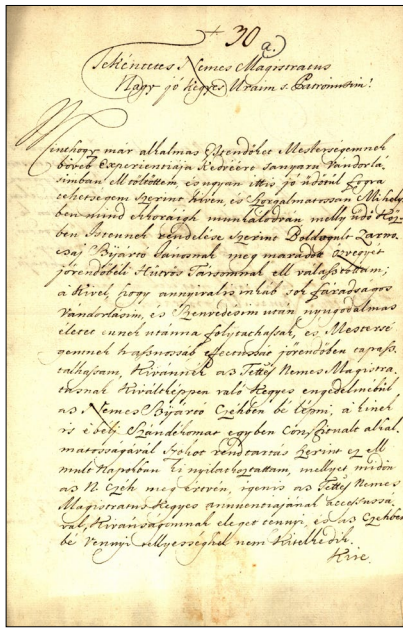
Say Mátyás (1719–1796), a városi szószóló

A Say család első már székesfehérvári lakosként élő tagja az 1740-es években bukkant fel a városban. A fiatal szíjártólegény 1747-ben kérte felvételét a céhbe, s egyúttal polgárjogért folyamodott. Feltehetően Württembergből érkezett Magyarországra, s egy ideig Sopronban lakott, innen vándorolt tovább Székesfehérvárra. A városhoz írt kérvényéből kiderül, hogy már több éve, huzamosabb ideje élt és dolgozott Fehérváron: „itt is jó üdőtül fogva tehetségem szerint híven, és szorgalmasan műhelyben mind ekkoráig munkálkodván”.¹³ (1. sz. kép) Kérése teljesült, s ugyanebben az évben május 7-én feleségül

lési jegyzőkönyvek, 1802. május 28. No. 849.] Hasonló - tartalmú bejegyzést tartalmaz az 1817. évi tanácsulési jegyzőkönyv is. HU-SZVL-IV.A.1002.a. (1817. 664.)

12 A vázlatos családtörténet elkészítéséhez felhasználtam a hagyatékban található családtörténeti kutatáshoz készített feljegyzéseket, valamint a családtagok halotti értesítőit is. E forrásokra minden esetben külön nem hivatkozom. HU-SZVL-XIII.1. [Családok iratai, A Say család iratai] 1. t. Családtörténeti adatok/kronika (megkezdett); 2. t. Családtörténeti feljegyzések (német nyelvű); 3. t. A családtörténeti kutatás során keletkezett levelek; 4. t. A családtörténet kutatás során összegyűjtött egyéb iratok; 5. t. Családtagok gyászlapjai. Szn. A családtagokra vonatkozó (pl. születési, halálozási) adatokat, ahol találtam rá információt, pontosítottam, de teljes körű ellenőrzést nem végeztem, s ez nem is volt célom.

13 HU-SZVL-IV.A.1002.b. (1747. 30.) [Tanácsi és törvényszéki ügyviteli iratok (Acta politica et iuridica) 1689–1787.]

1. kép – Say Mátvás kérelme a város magisztrátusához 1747-ből.
HU-SZVL-IV.A.1002.b. (1747. 30.)

vette egy céhtársa özvegyét, Zsarnóczay Szijártó Jánosné pápai Horváth Katalint. Az említett kérvény érdekessége, hogy magyar nyelvű, s még írásképe is szebb, mint a kezelési feljegyzést végző hivatalnoké, valószínűleg nem ő maga írta. Ezt a tényt erősíti, hogy a Say irathagyatékban található aláírása egészen más írásképet mutat, s német nyelvű a feljegyzés.¹⁴

Say Mátvás gyorsan vagyonosodott, pénzkölcsönzéssel is foglalkozott, házat és szőlőt vásárolt. Igen jó helyen, a város Fő utcájából nyíló egyik mellékutca sarkán áll az a ház (Rózsa u. 2.) amelynek 1750-ben már ő volt a birtokosa.¹⁵

1768-ban formundernek (az ún. választott polgárság vezetőjének)¹⁶ választották, 17 éven át töltötte be e tisztséget. 1785. április 11-én írt levelében 66 éves korára való hivatkozással mondott le.¹⁷

A család későbbi történetéhez bizonyára sokat hozott a sikeres indulás, hiszen már első itteni tagja nem csupán vagyont szerzett, de tekintélyre is szert tett, s ezzel összefüggésben

14 HU-SZVL-XIII.1. (6.c.) Say Mátvás iratai. Say Mátvás által írt elismervény 1791–92.

15 HU-SZVL-XV.26. [Székesfehérvár városközpont rendezési tervének feltáró lapjai.]

16 A városi kormányzatnak, mint önkormányzati szervnek szabályalkotási, igazgatási és jogszolgáltatási jogköre volt a város területén. Ezt elsősorban testületi szervei útján gyakorolta. Legfontosabb, mindhárom feladatkört ellátó testülete a belső tanács, a magisztrátus volt, élén a bíróval. A külső tanács – élén a szószólóval – szintén 12 tanácsosból állt, a belső tanács tanácsadó szerveként működött, és elsősorban a városi kormányzat szabályalkotó tevékenységében vett részt, de szerepe volt az adó kivetésében és behajtásában, a kamarási számadások felülvizsgálatában, egyes gazdasági ágak felügyeletében és a tanácsi utasítások végrehajtásában. *Kállay István*: A székesfehérvári városi önkormányzat szervei és személyei (1688–1790). In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár 1972.* 107–148.

17 HU-SZVL-XIII.1. (6.b.) A Say család iratai. Say Mátvás iratai. Say Mátvás (formunder) levele Székesfehérvár külső tanácsához és a választott községhez, 1785 (Másolat, 19–20. sz.); HU-SZVL-IV.A.1002.b. (1768).

választott városi tisztségviselő lett. Say Mátvás 1796. március 23-án halt meg, s a székesegyház kriptájába temették. Utóbbi tény ugyancsak megbecsültségére utaló bizonyíték.

A házasságból öt gyermek született (Teréz, Erzsébet, I. József 1753, Mátvás és Ignác Alajos¹⁸.) Közülük Józsefről és leszármazottairól esik szó e tanulmányban.¹⁹

A városi hivatalnok és országgyűlési követ: Say I. József (1753–1805)

Say Mátvás gyermekei közül Józsefről tudunk a legtöbbet, aki iskolázottsága révén még tovább tudott lépni a társadalmi ranglétrán. Amit apja még mestersége mellett gyakorolt – a közéleti téren való tevékenykedést –, azt ő már tulajdonképpen foglalkozásának választotta, hiszen tanulmányai befejeztével a város szolgálatába állt. Végigjárta a hivatali fokozatokat, cancellista (1777–81), majd városi kamarás (1783), helyettes főjegyző (1787), majd főjegyző (1790) lett, s ugyanekkor országgyűlési követé választották. 1792–1805 között ő volt a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat biztosa is.²⁰

Szüleitől örökölt és szerzett vagyonához, előnyös házassága révén birtokolt vagyona is hozzájárult. Később Ignác fivérével együtt ő lett a Zsarnóczayak örököse is, miután féltestvérük, Zsarnóczay János meghalt. Nemcsak belvárosi házzal, de szőlővel is rendelkezett, amelyet bérbe adott, s téglavetőt is birtokolt. Az előnyös körülményeket jól kamatoztatta, s nem csupán hivatalnok volt, de különböző üzleti tevékenységgel, pénzügyi manőverekkel (kölcsönök, előnyös ingatlan eladások) tovább építette vagyonát.

Felesége Kronacker Teréz tehetős és megbecsült családból származott. 11 gyermekük született.²¹ A házaspár később a fehérvári elit temetkezési helyévé váló Szent Háromság (Hosszú) temetőbe temetkezett. Gyermekeik közül hárman is jelentős pályát futottak be: I. István városbíró, I. Ferenc városi főorvos, II. József gyógyszerész lett. Már ekkor jelentkeztek az a két foglalkozás, amely a Say család későbbi nemzedékeiben is gyakran ismétlődik majd. Később ehhez társul a katonai és ügyvédi karrier, majd a művész-értelmiségi pálya is jellemző lesz a 19–20. században a família egyes tagjainál.

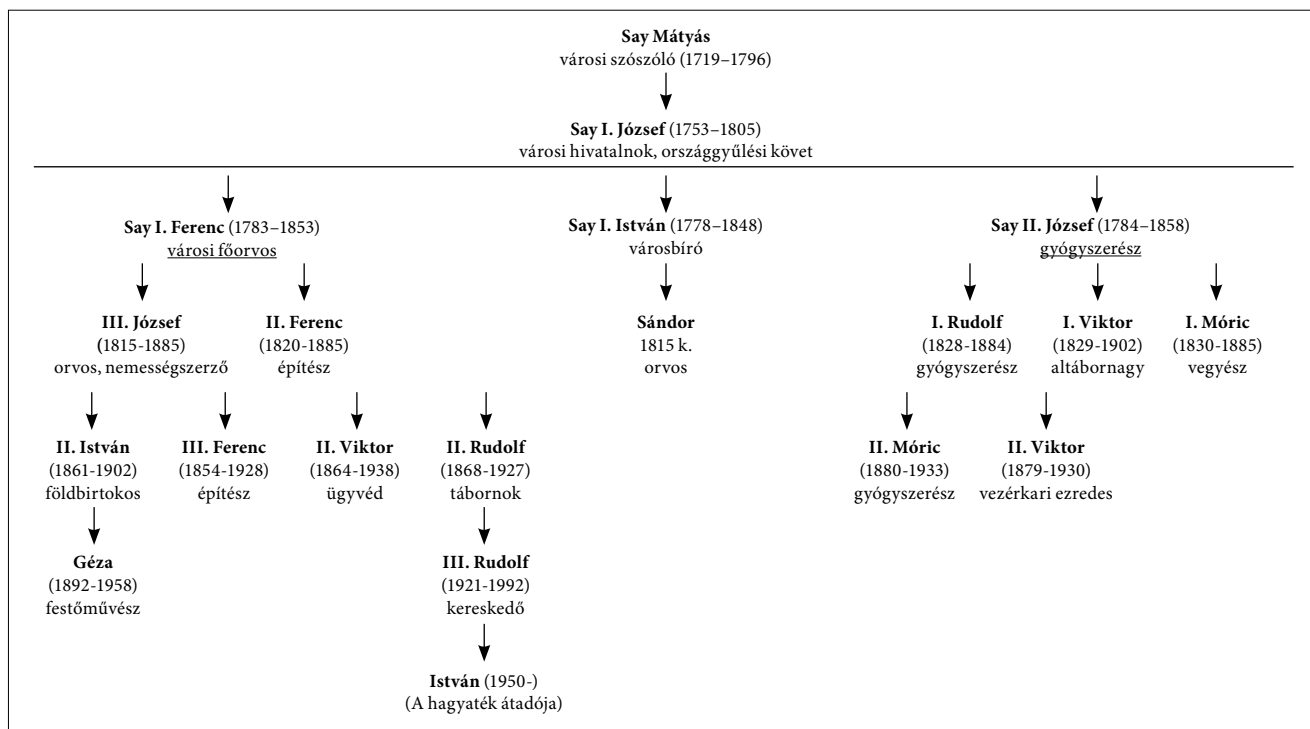
18 Say Ignác Alajos kereskedőként érvényesült. Iskolái, majd inaskodása, illetve Wiener Neustadtan eltöltött 7 év segédkedés után vaskereskedés nyitására kért engedélyt. Bár ekkor már 3 vaskereskedés is volt a városban, s a Kereskedő Társulat nem javasolta, a város – lévén fehérvári polgár fia – engedélyt adott az üzletnyitásra. Többször kérte a Kereskedelmi Társulatba való felvételét, ezt azonban nem kapta meg. 1787-ben polgárjogot kapott, ez egyúttal a kereskedők közé való belépést is jelentette. *Kállay István*: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18.) Székesfehérvár, 1988. 21. Később is lesznek vaskereskedők a Say családban. HU-SZVL-XIII.1.-(8.) Say Ignác Alajos (1759-) kereskedőre vonatkozó iratok (másolatban). Say Ignácnak a Székesfehérvári Kereskedő Társasághoz való belépési kérelmével kapcsolatos iratok, 1787.

19 HU-SZVL-XIII.1.-(1.,5.,6.) (Családtörténeti adatok; Családtagok gyászlapjai, Say Mátvás iratai. Szn.)

20 *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története I–IV. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár 1998. II. 94., 127., IV. 307.

21 HU-SZVL-XIII.1.-(7.) özv. Say I. Józsefné Kronacker Terézia halálakor (1825) gyermekei Say Ferenc, József, István, Magdolna (Flits Jánosné) és Anna között készült osztályjegyzés iratai.

A tanulmány Say I. Istvánról, Say II. Józsefről (és gyermekeiről), Say I. Ferencről és leszármazottairól tesz említést bővebben. (Ld. a mellékelt családfa-vázlatot²².)

A közügy mint hivatás: Say I. István városbíró (1778–1848)

Hivatalnok, politikusi karrier az övé. Jogi tanulmányok után hazatérve 43 évig volt a város hivatalnok, 1811-ben, 1825-ben, 1832-ben, 1843-ban Székesfehérvár országgyűlési követe.²³

Tanulmányait Fehérváron, majd a pesti egyetemen végezte.²⁴ Szülővárosához írt, állásért folyamodó levelében kiemeli: „ezen n. királyi várost mint az öregatyám, mint pedig az atyám számos esztendőig nem csak mint adózó polgárok, hanem különbféle hivatalokban is híven szolgálták.”²⁵ Érvei között csupán második a képzettségre és erkölcsiségre való hivatkozás, őseinek városi szolgálata és városi polgár mivolta szerepel az első helyen.

Végigjárta a hivatalnoki ranglétrát, kisebb tisztségek után aljegyző (1811), 1817-ben már főjegyző, 1819-ben városbíró (főbíró) lett, 23 éven át maradt e posztján.

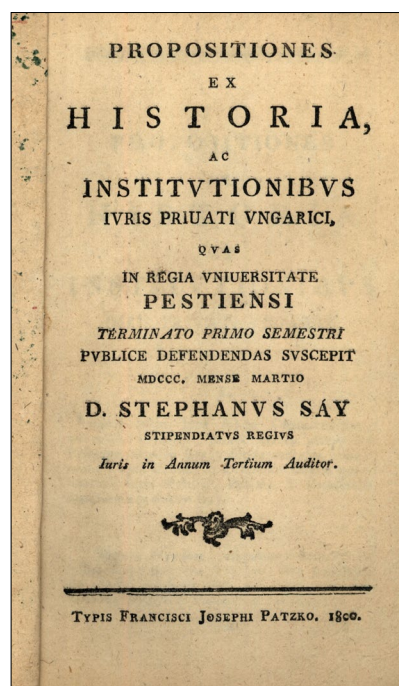
Az 1830-as országgyűlési követküldés során a mellé a nézet mellé állt, hogy a követség választását a választópolgárságra

²² A leszármazási ábra nem jelöl minden leszármazottat és minden adatot, kizárólag a tanulmányban tárgyalt személyekre tér ki és a családi kapcsolatokban való könnyebb eligazodást szolgálja.

²³ Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III.: 24, 55, 57.; Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 54–59., 62, 128, 343.

²⁴ HU-SZVL-XIII.1.- (9.) Say István iratai. Szn.

²⁵ HU-SZVL-IV.A.1002.c.- (1805.30.) [Székesfehérvár város tanácsának iratai. Tanácsi iratok (Acta politica)]

2. kép – Say I. István egyetemi disszertációjának címlapja, 1800. HU-SZVL-XIII.1.- (9.)

kell bízni, hiszen a követség nemcsak a tanácsot, hanem a város lakosságát (illetve a polgárokat) is képviselik. A javaslat sok vitát előidézve hosszú ideig napirenden volt. Az 1840-es években már országos szinten is foglalkoztak a választópolgárok a követküldésbe/követválasztásba való erőteljesebb beleszólásával. 1843-ban Székesfehérváron annyi valósult meg,

hogy az egész polgárság választotta azt a 330 képviselőt, akik aztán szavaztak a követjelöltekre.²⁶

Azt, hogy országgyűlési követként a városi jogokért hallatta a hangját, más szabad királyi városok is értékelték. Így például Eperjes városa, amely 1837-ben becsületbeli (tiszteletbeli) polgárjogot adományozott neki.²⁷ Az 1843–44. évi országgyűlésen a városok belső igazgatásának, és országgyűlési jogállásának reformját magában foglaló törvénytervezet vitája során is képviselte a szabad királyi városok érdekeit.²⁸ Esztergom 1845-ben, Nagyszében 1846-ban díszpolgári címet adományozott neki.²⁹

1843-ban követtársával, Eischl Jánossal (aki később Lórodi Eduárdként lett ismert, s 1848-ban a helyi Nemzetőr-séget szervezte) az ez év szeptemberi nagy fehérvári tűzvész után igyekeztek állami támogatást/kölcsönt kieszközölni az uralkodótól. A közbenjárásra felkért József nádor előtt Say István ismertette a város helyzetét, az írásos folyamodványt Eischl János fogalmazta meg. Míg a segítségre vártak, pozsonyi bankházaktól szereztek kisebb kölcsönt a város számára az újjáépítés legszükségesebb költségeire. Uralkodói támogatást, állami kölcsönt – habár audienciára bejutottak a követek – végül nem kaptak.³⁰

Say István a magyar nyelvű színjátszás pártolói közé tartozott. Támogatta az 1818–1837 között működő Székesfehérvári Nemzeti Játék Színi Társulatot. Kántorné, Déryné, Szentpétery Zsigmond játszottak egy időben a társulatban. Még pozsonyi vendéjátékukon is jelen volt. 1822-ben a vármegye meghívta a Színügyi Bizottságba.³¹

Jellemző rá, hogy katolikus többségű város tisztviselőként 1840-ben, amikor felmerült a pápai református főiskola áthelyezése Székesfehérvárra, ellene szavazott. A tanács többi tagja azonban helyeselte az indítványt. Ők úgy látták, hogy a város helyzetén – Pest-Buda közelsége, Fehérvár kereskedelmileg hátrányosabb volta – az iskolavárossá fejlesztés jó eséllyel javíthat, forgalma növekedhet, s ez az új szerep más területen is erősítheti a települést. Say azonban arra hivatkozott, hogy „nem helyes ha egy katolikus nép előjárója református főiskolát támogat.”³² Más oktatási intézmények létrehozását azonban pártolta. Indítványozta vasárnapi iskolák létesítését is. 1840–48 között a városi iskolák felügyeletéért felelős biztos.³³

Részt vett a Székesfehérvári Takarékpénztár megalapításában (1845), amelynek kezdettől fogva részvényese és választmányi tagja volt.

Indulása hasonlít apja pályájához, ám ő már nem foglalkozott üzleti tevékenységgel, viszont jó összeköttetésekkel, a városi közéletben való intenzív jelenléttel mindenütt jelen volt. Pályája ebben különbözik édesapja pályafutásától. Politikai, kulturális, oktatási és gazdasági téren egyaránt tevékenységet fejtett ki hivatalnoki minőségében, de ebből adódik

az is, hogy sem üzletet, sem más örökölhető mesterséget nem hagyott maga után. A családi feljegyzések nem örökítenek meg kiugróan nagy vagyont sem, viszont megemlékeznek a több helyről betöltött tisztségek után járó fizetésről. Gyermekei közül (Sándor, Béla, Johanna, Antónia) Sándor orvos lett, s Veszprémben vitte tovább a Say család ezen ágát. Másik fia, Béla tímár mesterséggel próbálkozott. Utóbbi sem e szakmájában, sem később üzleti tevékenységében nem boldogult, végül tragikus körülmények között halt meg. Say István feleségével, Fritz Katalinnal együtt Székesfehérváron van eltemetve a Szent Háromság temetőben. 1848-ban bekövetkezett halálát követően érdemeiért a város közgyűlése jegyzőkönyvben örökítette meg emlékét.³⁴

Füred kedvelője: Say I. Ferenc városi főorvos (1783–1853)

A Say családban többen is az orvosi pályát választották. Közülük elsőként Say I. Ferenc, Say I. István későbbi városbíró testvére, aki – tanulmányai végeztével – 1805-től működött a városban, humán- és állatorvosként. 1812-ben – Székesfehérváron elsőként – kapta meg a tiszteletbeli (becsületbeli) orvosi címet (honorarius physicus civitatis).³⁵ 1813-ban polgárjogot szerzett.³⁶

1827-ben az előző városi főorvos (Khor Ferenc Xavér) halála után kérte és meg is kapta e tisztséget. E minőségében felülvizsgálta a polgári és katonai kórházat, ellenőrizte a gyógyszerárakat (testvéreé az egyik!) felügyelte a seborvosokat és a bábákat, de saját praxist is folytatott. Vele a már jelentős Say család egy újabb tagja (bátyja István ekkor belső tanácsos!) jutott városi hivatalhoz.³⁷

Figyelemmel kísérte a gyógyászati újításokat is. 1833-ban például jelentést tett arról, hogy „Pesten két vidéki orvos ásványos mágnese csudás gyógyításokat visz végbe.” Javaslatára a város beszerzett egy ilyen mágnesees eszközt.³⁸

Több nagy járvány megfékezésében is komoly szerepet játszott szaktudása és sebészként is jelentősnek tartották. 1809-ben az utolsó nemesi felkelés idején Székesfehérváron kitört tifuszbajárvány, majd az 1830-as kolerajárvány idején kellett helytállnia. 1811-ben és 1830-ban királyi kitüntetést kapott munkájáért. A város iratai megőrzik, hogy két ízben is leverte lábáról a betegség, de amint lehetett, visszatért a szolgálatba, s jól szervezte, irányította a szintén helytálló többi fehérvári beosztott városi orvost.³⁹ A járvány idején írt (latin nyelvű) jelentése, a kolera terjedésének meteorológiai körülményeit vizsgálta. Itt említi az ez év júliusától szeptemberéig tartó természeti jelenségeket (nagy hőingadozás, alacsony

26 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 55–60.

27 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 56.

28 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. IV. 277.

29 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 60.

30 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 116–119.

31 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 24, 44, 47, 49, 51.

32 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 292.

33 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 295. 297–298.

34 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 62.

35 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 377.

36 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 23.; Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 20, 68.

37 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 377. HU-SZVL-XIII.1.-.(10.) Say I. Ferenc (Xavér) orvos és felesége Hell Jozefa iratai. Szn.

38 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 39.

39 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 72.

légnyomás, szélhiány, hirtelen eső, amely a fehérvári mocsarakat táplálta, nagy köd).⁴⁰

Még egy harmadik nagy járványt kellett átvészelnie. 1848-ban, amikor Kmetty György serege rövid ideig a városban tartózkodott, ismét felütötte fejét a kolerajárvány. A városi orvosokat beosztották a település kerületeibe, Say Ferenc ekkor a Belvárost és a Tóvárost látta el Marbik Mihály sebész segítségével.⁴¹

Akárcsak apja és testvére, ő is előnyösen nősült: 1814-ben vette feleségül Hell Jozefát, Hell György polgármester (1805-ös országgyűlési követ) lányát. Öt gyermekük született: József (1816), Terézia (1817), Ferenc (1820), Antónia (1822), Károly (1825).

Jelentős vagyont örökölt, s neki magának is szép jövedelme volt. Ő maga szívesen utazott, például Balatonfüredre gyógyfürdőbe.⁴² A hagyatékban is találunk erre utaló leveleket.⁴³ E helyszín nemcsak a regenerálódást jelentette, hanem a társadalmi életet is, amelynek egyik velejárójával a kártyázás lehetőségével is találkozni lehetett, ami viszonylag nagy vagyónára nem volt jó hatással.

Pályája már kevésbé mutatta a tudatos építkezés vonásait. A társadalmi ranglétrán való emelkedés nála párhuzamosan járt az előkelőbb, nagyvonalú külsőségekkel. Kevésbé vett részt a városi közéletben, bár 1843-ban városi képviselővé választották, de elsősorban orvosi praxisa folytán jutott előbbre. Nem volt szűkmarkú: több adományára vonatkozóan őriz adatot a levéltár, például a tűzkárosultak javára, hazafias célokra.

A korszakhoz és alakjához hozzátartozik az is, hogy az 1850-es években feljelentette Eishl János/Lórodi Eduárd (a későbbi Nurin bej) sógorát, Réé Jánost, hogy az üldözött 48-as Lórodival levelez. E feljelentés következtében Réé János ellen 1852-ben eljárás indult.⁴⁴

A levert forradalom és szabadságharc miatt érzett általános elkeseredés közepette, jóllehet a Habsburg-kormányzat intézkedéseit kénytelenek voltak elviselni a polgárok, nagy különbség volt a kényszerű hivatali együttműködés és az aktív támogató magatartás között. A Réé János-estet azon túl, hogy hordozhat egyszerűen személyes motívumokat is, feltehetőleg valós politikai véleményt is tükröz. A család másik ágán ugyanakkor az egy nemzedékkel fiatalabb családtagok, Say I. Ferenc unokaöccsei, I. Rudolf és I. Móric a szabadságharc alatt a honvédseregben önkéntesként harcoltak.

A hajdani városi főorvos feleségével együtt más Say-családtagokhoz hasonlóan a Szent Háromság temetőben nyugszik.

A Say-patika megalapítója: Say II. József (1784–1858) gyógyszerész

A Say család fiú gyermekeinek nagy részéhez hasonlóan a harmadik testvér, József is a fehérvári ciszterci gimnáziumban végzett, majd egyetemi éveit követően gyógyszerész-segéd lett

40 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 68.

41 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 72, 208.

42 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 381.

43 HU-SZVL-XIII.1.-(10. d–h) Say Ferenchez írt levelek. Szn.

44 Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 257.

3-a/b/c kép – A Say-gyógyszertárnak otthon adó épület átalakulásai (HU-SZVL-XV.4. és a szerző felvétele)

Bécsben. Később katonai gyógyszerészként részt vett hadjáratokban is, amiért 1806-ban patikajogot kapott, de még szolgált az 1809-i nemesi felkelés idején is. Gyógyszertárát csak ezt követően nyitotta meg.⁴⁵ Sajátos, hogy a gyógyszerészet és a katonai hivatás gyermekei közül két fiában folytatódott: Rudolf gyógyszerész, Viktor katona lett.

45 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 386. Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 12.

4. kép – Az egykori Say-ház a közelmúltban (A szerző felvétele)

1828-ban még az Oskola utca 6-ban bérelt műhelyt maga és két segéde számára,⁴⁶ 1844-ben már saját háza volt, ahol műhelye, s üzlete is működött. (3. és 4. sz. kép) Az épület átalakításokkal ugyan, de ma is megvan. A család lakása mellett több üzlet, s a gyógyszerész laboratórium is a házban volt.⁴⁷ 1858-ban kelt végrendeletéből kiderül, hogy egy szőlő, valamint két sárréti rét és két kukoricaföld birtokosa is volt. Ez nem volt különösen nagy vagyonnak tekinthető. Hagyatékából a szegények, az aggok és a betegek intézetére is hagyott egy-egy összeget.⁴⁸

Személyében új típusú magatartás jelentkezett a családban. Bár kisebb közéleti tisztségeket betöltött (1843-ban városi képviselő, a Székesfehérvári Takarékpénztár Alapító részvényese és választmányi tagja) ő elsősorban szakmájának, s annak jövedelméből élt. Fiú gyermekei mind felsőfokú tanulmányokat folytattak. Felesége, az osztrák származású (Kremsből való) Petzelt Karolina, egy hírneves szülészorvos leánya volt, aki korán árvaságra jutva fehérvári rokonainál nevelkedett. (Házasságukból öt gyermek született.) Az azonos évben (1858) elhunyt Say-házaspár a Szent Háromság temetőben nyugszik. 5. sz. kép

Gyermekeik közül először a két gyermektelenül elhunyt testvért, Viktort és Mórict, majd a patikát tovább vivő, több leszármazottal is rendelkező Rudolfot mutatom be.

Katonai karrier: Say I. Viktor altábornagy (1829–1902)

A születési sorrendben második fiú, Viktor igen gyorsan, középiskolái után elkerült szülővárosából, s majd csak utolsó szolgálati, illetve nyugdíjas éveire tért vissza. Az olasz katonai akadémiára, majd a királyi 19. gránátos ezrednél kezdett szolgálni, majd a 69. cs. kir. gyalogezred tisztje lett. Később harcolt Schleswig-holsteinnél (1856), Olaszországban (1859), itt pápai rendjelet kapott. Egy időre azonban – nem tudván azonosulni az osztrák szellemmel – kilépett a szolgálatból, s néhány

46 HU-SZVL-XV.26.

47 HU-SZVL-XV.26.

48 HU-SZVL-IV.B.1107.e.-.(193.) [Székesfehérvár város tanácsának iratai. Végrendeletek.] Say József végrendelete. 1858. márc. 1. A végrendelet nem sokkal Say József halála előtt készült: 1858. március 23-án hunyt el.

5. kép – Say II. József és Petzelt Karolina síremléke a Szent Háromság temetőben (A szerző felvétele)

évig szülővárosában hivatalnokoskodott. A m. királyi honvédség megszervezésekor 1869-ben reaktiválták, zászlóaljparancsnok lett Szigetváron, majd a budapesti I. feldandár parancsnoka. Életének ebben az időszakában kezdte használni a Viktor név magyar megfelelőjét, a Győző keresztnevet, ezzel is kifejezve magyar identitását.⁴⁹ Szolgált Szegeden, Lugoson, Nagyszebenben, később Kolozsvárott már tábornok, állomásozott Barssóban, kerületi parancsnok volt Kassán, majd altábornagyként tért vissza Székesfehérvárra, ahol a fehérvári m. kir. honvédkerület parancsnokaként vonult nyugalomba 1896-ban, s élt haláláig szülővárosában. Családot nem alapított. A Lipót- és Vaskorona rend lovagja, az Erdem-, a Hadi és pápai emlékérem és a szolgálati jelvény birtokosa volt.⁵⁰ Say Viktort 1902. május 2-án hunyt el. Testvérei mellé a Szent Háromság temetőbe temették.

Ez az életút eltér az eddig ismertett családtagokétól. Az iskolázottság, a jó családi háttér természetesen alap volt a katonai karrierhez is, de az e pályán való érvényesülés – már csak a térbeli távolság és a családban eddig ismert foglalkozásoktól való különbözőség okán is – erőteljesebben múlt az egyén saját képességein. Mivel Say Viktor házasságot nem kötött, a családi kapcsolati hálót, rokoni kötelekeket nem gazdagította, de hivatása során szerzett kapcsolatai révén erősítette a família társadalmi helyzetét.

Say I. Móríc (1830–1885), a tudós vegyész és tanár

A legfiatalabb fiú, Móríc követte valamelyest az apai pályát, vegyész lett, s ért el nagy sikereket. Fehérvári gimnáziumi éveit Egerben és Pesten tanult először bölcsészetet, majd mérnöknek készült. 1847-ben részt vett a buda–székesfehérvári vasútvonal kitérésénél. 1848-ban fivéreivel együtt beállt

49 *Móríc Pál*: A magyar királyi honvéd 1867–1918. Bp. [1928] 93–98.

50 HU-SZVL-XIII.1.-.(18.) Székesfehérvári Friss Újság, 1902. május 25.

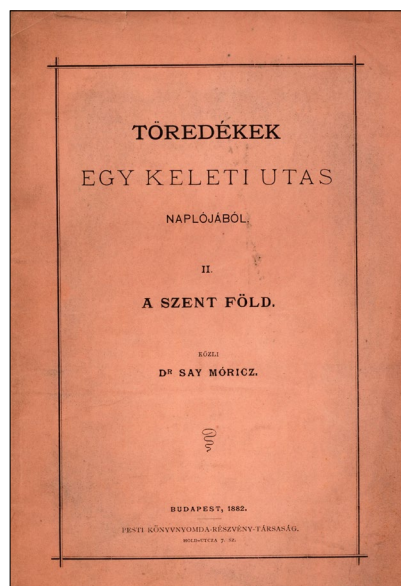

6. kép – Say I. Móríc portréja HU-SZVL-XIII.1.-(19.a)

honvédnek, a szabadságharcban mint tüzér, később Dembinszky Henrik seregében mint tüzemester szolgált. Hazatért Fehérvárra, majd Rudolf fivérével együtt 1853-54-ben Bécsben gyógyszerészi oklevelet szereztek. 1855-ben doktorált, majd a vegyészet felé fordult. Továbbképezve magát a budai főreáliskola (a későbbi budapesti II. kerületi állami reáliskola) vegytan tanszékén lett tanár, később ugyanitt aligazgató, majd igazgató. 1861 után több tanártársával együtt elérte, hogy az intézményben néhány tárgyat magyarul taníthassanak. 1870-től vezette és patronálta a budai ipartanodát is. Emellett esti iskolai előadásokat szervezett és tartott. 1870–78 között a pesti hadosztályi iskola hadapródjainak tartott kísérletekkel egybekötött előadásokat. A hadsereg kiképzése körüli tevékenységéért a Ferenc József-rend lovagkeresztjét adományozta neki az uralkodó, s királyi tanácsosi címet kapott. 1872-ben az országos középiskolai tanáregyesület elnökévé választotta, emellett a Budapest vidéki tankerület főigazgatója volt. 1873-ban az egyesített főváros képviselőtestületének tagja lett, s a tanügyi és közművelődési bizottságokban dolgozott. Sokat publikált is természettudományos téren, de úti élményeit is megjelentette. Az MTA levelező tagja volt. Igen sok szakmai egyesületnek volt tiszteletbeli, de tényleges tagja is. Érdeklődése a szakmai körön túl is terjedt, például a Budai Dalárda és a Budai Honvéd Egylet választmányi tagja volt.⁵¹

Pályafutása túlnőtt elődeién, tevékenysége és eredményei nagyobb léptékűek voltak. Tudományos és közéleti téren egyaránt előbbre jutott, mint a családtagjai közül bárki. Ebből is következik, hogy e tevékenysége teljesen le is foglalta, hivatásának élt és nem foglalkozott üzleti ügyekkel. Magas beosztása, több helyen is betöltött pozíciója azonban tisztességes jövedelmet biztosított számára. A közéletben számos olyan ismeretségre tett szert, amely már nem városi, megyei, hanem

51 HU-SZVL-XIII.1.-(19.b.) dr. Say Móríc halálára írt emlékbeszédek, 1885.

7. kép – Say I. Móríc nyomtatásban megjelent úti élményei HU-SZVL-XIII.1.-(19.a)

országos szinten is jelentősnek volt mondható. Vele megjelent a hivatásának élő, a fővárosba kerülő és ott érvényesülő értelmiségi, tudós alakja a családban. Két testvérének foglalkozása találkozott az ő pályáján: a gyógyszerészettel rokon vegyészet (és oktatás) mint hivatás, valamint a hadsereggel való kapcsolat (szintén a vegyészet oktatása révén).

A Say patika örököse: Say I. Rudolf (1828–1884)

Apja gyógyszerárát a legidősebb fiú, Rudolf vitte tovább. Fehérvári gimnáziumi évek és 1848-as katonai szolgálat, majd bécsi egyetemi képzés után haláláig szülővárosában élt, s vezette patikáját. Számos városi bizottságban dolgozott, s Székesfehérvár társadalmi és közigazgatási életében is működött, a Kereskedelmi Társulat tagja volt.⁵² Sokat tett az elemi iskolai képzés fejlesztéséért, 1872–1888 között a városi iskolaszék elnökeként működött. E minőségében újításokat vezetett be: tankötelesek nyilvántartása, kialakította a városi iskolakörzeteket, újjászervezte az ismétlőiskolai oktatást. Kezdeményezője volt a polgári leányiskola létesítésének és az inasoktatás átszervezésének. Szorgalmazta a fiúk torna- és rajzoktatását. Az ő működése alatt tartották az első tornabemutatót. A legjobb tornászok részére ezüstérmét készíttetett. Rendszeresen látogatta az iskolákat, részt vett az év végi vizsgákon. Tapasztalatairól jegyzeteket készített. 1879-ben tanügyi statisztikai dolgozatáért aranyéremmel tüntették ki.⁵³ 1874-ben, amikor az országos gyógyszerész egylet megalakította járásait, őt választották járási igazgatónak. Később városi képviselő, majd

52 Kállay I.: Fehérvár regimentuma i. m. 156.

53 HU-SZVL-XV.42.-(651.) [Kézirat] Surányi István: Székesfehérvár nevelés- és iskolatörténetének enciklopédiája 1030–1948. Kézirat, Székesfehérvár 2005. 457–458.

tiszteletbeli tanácsnok, az Arany érdemkereszt tulajdonosa, a város közegészségügyi bizottságának tagja, a megyei gyógyszerész gyakornok vizsgáló bizottság tagja.

Vagyona a gyógyszerházon kívül nem volt. A városban a Túrósáki dűlőben rendelkezett nyaralóval. Feleségével, Makfalvy Ilkával⁵⁴ élénk társasági életet éltek, sok vendéget fogadtak, és sokat áldoztak közcélokra.⁵⁵ Say Rudolf szorgalmas, munkabíró, rátermett ember volt. Nagy volt a népszerűsége, s bár hatalomra nem törekedett 1878-ban felkínálták számára a megüresedett polgármesteri tisztséget, de nem kívánt élni a lehetőséggel. 1879-ben a székesfehérvári országos kiállítás alkalmával érdemeket szerzett a vármegyeházán megrendezett tanügyi kiállítás létrehozásában. A város és múltja iránti érdeklődésére jellemző, hogy 1880. április 12-én ő javasolta a városi közgyűlésben, hogy a jeles fehérvári, országos hírvű történésznek, Horvát Istvánnak emléktáblát állítsanak. Az ötlet Horvát születésének 100. évfordulóján 1884. május 3-án meg is valósult.⁵⁶ Ugyanebben az évben (november 30.) halt meg Say Rudolf. A Szent Háromság temető családi sírboltjába temették.

Gyermekei közül II. Móric gyógyszerész (1880–1933), III. Viktor (1879–1930) katona lett.

Utóbbi vezérkari ezredes, a Lipót-rend és a 3. osztályú Vaskorona rend lovagja, a 3. osztályú katonai érdemkereszt, az ezüst és bronz katonai érdemérem, valamennyi hadi díszítménnyel és kardokkal, a bronz katonai érdemérem piros szalagon, a porosz 1. és 2. osztályú vaskereszt, a bajor hadidíszítményes és kardos katonai érdemkereszt, s még más kiüntetések birtokosa.⁵⁷

8. kép – A Say-testvérek (I. Móric, I. Viktor és Tekla) síremléke a Szent Háromság temetőbe (A szerző felvétele)

54 Makfalvy Ilka az egykori Somogy főispán, dr. Makfalvy Géza (1844–1924) testvére volt. A Say család rendelkezett más Somogy megyei rokoni kapcsolatokkal is, például a Dieballa család révén. Say II. István apósa, Dieballa György Kaposváron született.

55 HU-SZVL-XIII.1.-17.) Dieballa György: Emlékbeszéd néhai Say Rudolf járás-igazgató kartárs felett. Székesfehérvár 1886. 7.

56 Lausmann Gy.: Székesfehérvár i. m. IV. 307.

57 HU-SZVL-XIII.1.-5.) Családtagok gyászlapjai. Szn.

Say II. Móric (1880–1933) és a kiterjedt rokonság

Középiskoláit Fehérváron végezte, majd Pesten gyógyszerész oklevelet szerzett. 1904-ben avatták doktorrá. Tíz évig a Földművelésügyi Minisztériumban, majd a Magyaróvári Tejkísérleti Állomáson dolgozott, utóbb az Országos Kémiai Intézetnél működött. 1914-ben királyi fővegyész rangban vonult vissza e hivataltól, s átvette a Say-patikát. Tagja volt a város törvényhatósági bizottságának és sok helyi egyesületnek is.⁵⁸ Elődeihez képest nem mutatott fel különösebben fel-tűnő eredményeket, de belesimult a család által elvárt színvonalba. Pályaválasztása, pályafutása, házassága mind megfelelt társadalmi pozíciójának, sőt rokoni kapcsolataival még erősíteni is tudta a Say familia kapcsolati hálóját.

Feleségétől, ivachnófalvy Rády Vilmától született egyetlen lánya, Klára Karl Józseffel kötött házassága révén a család rokonságba került a tehetős likörgyáros családdal. Nehéz és kalandos sors jutott a házaspárnak, 1945-ben sok viszontagság után távoztak az országból, s végül Dél-Amerikában telepedtek le, ahogy ezt a Karl családdal szintén rokonságban lévő volt székesfehérvári polgármester, Csitáry G. Emil visszaemlékezéseiből is megtudhatjuk. (Csitáry Karl Emiliát, Karl József húgát vette feleségül, így került rokonságba a Sayokkal is.) Say Móric unokája, a Say Klára és Karl József házasságából 1941-ben született Karl Iván Móric festőművész lett Argentínában.⁵⁹ A Say Klára – Karl József házasság révén létrejött rokonság azért is jelentős, mert egyben a Karlokkal rokoni viszonyban lévő, szintén vezető, gyáros családdal, a Felmayerekkel (kékfestőgyár) való összeköttetést is jelentette. A Karl, a Felmayer, a Flits, a Havranek, s később a Fanta családok szövevényesen, többszörösen rokonságban álltak egymással. Csitáry G. Emil visszaemlékezései gazdagon feltárják a rokoni viszonyokat, s mutatják be, hogy milyen megfontoltan kötötték házasságaikat a vezető fehérvári családok, akik közül többen nemesi címet is szereztek.⁶⁰

Say Móric sorsa a Say familia családi krónikájának komorabb fejezeteihez tartozik, életútja – Csitáry feljegyzéseiben – tragikusan, öngyilkossággal ért véget. Az emlékiratíró feltételezése szerint ebben szerepe volt felesége nem teljesen egészséges pszichikumának, aki leányuk és Karl József házasságát is megnehezítette.⁶¹ Feltehetőleg ez a nehéz családi helyzet is közrejátszott abban, hogy Say Móric aktivitása nem érte el elődeiét sem szakmai, sem közéleti téren. 1933. január

58 Fejér megyei fejek. Fejérvármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. Hirn László. (Magyar városok, vármegyék társadalmi emlékalbuma IV.) Bp. 1929. 100.

59 Csitáry G. E.: Emlékiratok i. m. 127–128. Say Móric unokája, Karl Iván Móric életútját, említve székesfehérvári születését, valamint családjá emigrálását Magyarországról, egy internetes magazin is bemutatta a közelmúltban (2020. május): <https://magazine-digital.org/ivan-karl-el-pintor-del-lollo/letoltés:2021.nov.21>.

60 Csitáry G. Emil: Emlékiratok. Szerk. Csurgai Horváth József. Székesfehérvár 2013. 124–134.

61 Csitáry G. E.: Emlékiratok i. m. 125–126. Rády Vilma negatív hatásáról Csitáry több helyen is említést tesz Say Klára és Karl József története kapcsán. Say Móric öngyilkosságára azonban más forrást egyelőre nem sikerült találni, bár a rokoni összeköttetés miatt feltehető, hogy Csitáry tájékozott volt a sorsát illetően.

10-én hunyt el, mindössze 53 évesen. A Szent Háromság temetőbe temették őt is.

Visszatérve a három jelentős pályát befutott testvér (I. István városbíró, II. József gyógyszerész) egyikéhez, Say I. Ferenc városi főorvoshoz, folytatódik a pályaképek ismertetése. Gyermekai közül József az orvosi, Ferenc pedig az építész pályát választotta.

Az orvostudor és nemességszerző Say III. József (1815–1885)

Say I. Ferencnek, a város főorvosának, legidősebb fia apja nyomdokain haladt, s a fehérvári gimnáziumi és pesti bölcsészeti tanulmányok után orvosi, majd sebészeti tanulmányokat folytatott.⁶² A budapesti egyetem kórházában, majd Bécsben praktizált. 1848-49-ben orvosként működött, hadi kórházakban teljesített szolgálatot. 1852-ben, apja betegeskedésekor tért haza szülővárosába, majd annak halála után városi főorvos lett. Belgyógyászként, sebészként, de elsősorban gyermekorvosként volt keresett. A szegényeket ingyen kezelte. Keresett, sikeres szakember volt, jól jövedelmező praxissal.⁶³ Igényt tartott ugyanakkor a város sorsának alakulásába való beleszólásra is, elsősorban bizottsági tagságain keresztül, amelyek sora szinte „riasztóan” hosszú. (Tagja volt a közigazgatási bizottságnak, a pénzügyi szakosztálynak, a fogyasztási adó, a szőlőhegy- és filoxéra bizottmánynak, a gazdasági szakosztálynak, az iskolaszéknek, a városi adókiadó-, temetőrendező-, bányászati bizottmánynak, az árvaházi igazgatótanácsnak, az állandó számfelülvizsgáló bizottmánynak, a közegészségügyi-, költségvető, reáliskolai-, börtönvizsgáló-, árvauigyek föllebbezésére kiküldött bizottmánynak, a fegyelmi választmányának, az erdei kihágási II. osztályú bizottmánynak, a kertészeti bizottmánynak, elnöke az igazoló választmányának, a honvédlaktanya építésére felügyelő bizottmánynak, s pénztári napibiztos is volt.) 1847-ben részt vett a Székesfehérvári Takarékszövetkezet megalakításában, 1866-ig választmányi tagja, majd igazgatója volt. Ezüstlakodalma ünnepéskor 1000 forintos alapítványt tett, egy általa fontosnak tartott ügy előmozdítására, egy városi aggintézet megalapítására. Drucker József polgármesterrel karöltve létrehozták a belvárosi felekezeten kívüli kisedővodát, amelynek javára minden évben karácsonyi gyűjtést szerveztek. Alapító- és választmányi tagja volt a helyi önkéntes tűzoltó egyletnek is. Székesfehérvár szabad királyi város törvényhatóságának bizottsági tagjaként, a székesfehérvári takarékpénztár igazgatójaként, s a belvárosi óvoda elnökeként számos érdemet szerzett, s 1884. október 23-án nemesi címet kapott.⁶⁴

Halála után több helyi lap megemlékezett róla, méltatta és ismertette életútját.⁶⁵ Érdekes, hogy míg a Székesfehérvár és Vidéke csak az érdemeit sorolta fel, s bár megjegyezte, hogy

62 HU-SZVL-XIII.1.- (13.b-f.) Say József tanulmányaival kapcsolatos iratok.

63 HU-SZVL-XIII.1.- (13.g.) Say József városi orvosi működésével kapcsolatos iratok.

64 HU-SZVL-XIII.1.- (13.h.) Say József közéleti tevékenységével kapcsolatos iratok. Kempelen Béla: Magyar Nemes családok I-XI. Bp. 1911-1932. IX. 267.

65 Székesfehérvár és Vidéke, 1885. július 28. 1-2.; Szabadság, 1885. július 28. 1.

9/a-b kép – Say III. József háza korabeli képeslapon és fotón (HU-SZVL-XV.4.)

10. kép – A Say-ház napjainkban (A szerző felvétele)

nagy vagyont, félmillió forintot hagyott hátra, a Szabadság szókimondóbb volt. Nem sorolta fel részletesen tisztségeit és eredményeit, inkább jellemére világított rá: takarékos volt, el-lenőri szerepében pontos, néha szörszálhasogató!, de tagadhatatlan, hogy nem hivatkozott posztjával, nem tüntette fel fontosnak magát, így annyira nem volt közkedvelt, mint lehetett volna. Nyíltan szembeállt bárkivel, ez nyilván nem tette népszerűvé. Nagy vagyonát sokan irigyelték – jegyezte meg az újságíró. Valóban hatalmas háza volt a Vörösmarty

11. kép – Say III. József gyerekkori újévi köszöntője édesanyjának, Hell Jozefának HU-SZVL-XIII.1.-(13.a.)

téren, (a valamikor Püspöki major helyén épült),⁶⁶ Ybl Miklós tervezte. Az épület a Say család több nemzedékének adott otthont.

A szakmailag is elismert orvos, s szülővárosában méltányolt közéleti személyiség, aki közvetlen hatást gyakorolt a település sorsára is, a nemesség megszerzésével érte el karrierje csúcspontját, ekkor került családja egy másik társadalmi pozícióba. Az 1885. július 26-án elhunyt Say József és felesége, Flits Amália szürke gránit, romantikus, öntöttvas kerítéssel ellátott síremléke a Szent Háromság temetőben található.

Say József testvére Say II. Ferenc (1820–1885) építészként szerzett hírnevet a városban. Fia, Say III. Ferenc (1854–1928) édesapja mesterségét folytatva szintén építész lett. Számos fehérvári középület megalkotása (pl. Felsőkereskedelmi Iskola, Ipariskola, Pénzügyi Palota, az egykori Honvéd Kerületi Parancsnokság, Tiszti Pávilon stb.) fűződik a nevükhöz, főleg az ifjabb Ferencéhez. A család ezen ága külön vizsgálatot érdemel, már csupán az építész Sayok tevékenysége miatt is. Nem érdektelen például megfigyelni, hogy a családi-rokoni kapcsolatok hogy segítették elő üzleti tevékenységüket. Házaságkötéseik rokonaikhoz hasonlóan a fehérvári elit tagjaival teremtettek újabb rokoni kapcsolatokat. Say II. Ferenc gyermekei közül Viktor (1864–1938) ügyvéd, Rudolf (1868–1927) katonatiszt, Károly jogász (törvényszéki tanácselnök) lett. Mind a névadásban, mind a foglalkozások megválasztásában tetten érhető a családi hagyományok követése. Rokonaikhoz hasonlóan a család ezen ága is többségében a Szent Háromság temetőbe temetkezett, szintén követve ezzel a családi hagyományt.

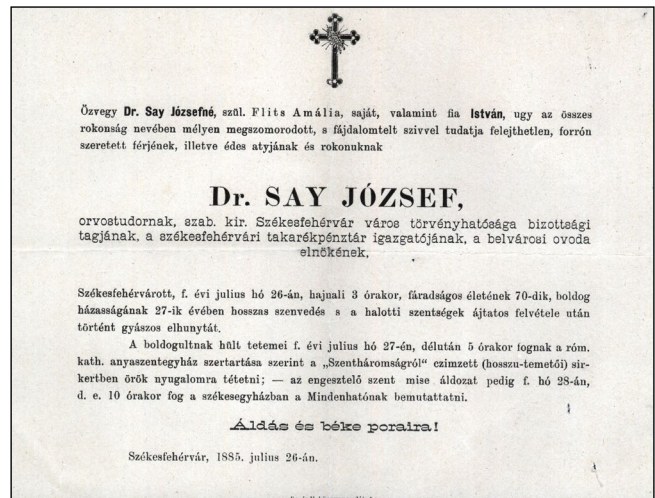
⁶⁶ Lauschmann Gy.: Székesfehérvár i. m. III. 56.

12. kép – A Katolikus Néptanítók Székesfehérvári Egyletének oklevele Say III. József részére tiszteletbeli tagságáról, 1870 HU-SZVL-XIII.1.-(13.h.)

13. kép – Emléklap Say Józsefné Flits Amáliának a Szűcs Céh zászlószenteléséről, 1863 HU-SZVL-XIII.1.-(13.p.)

14. kép – Say III. József gyászjelentése HU-SZVL-XIII.1.-(5.)

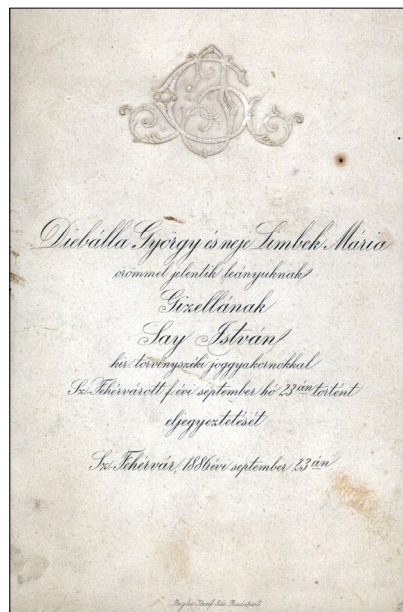
15. kép – Say III. József és Flits Amália síremléke a Szent Háromság temetőben (A szerző felvétele)

16. kép – Say III. Ferenc és felesége Helmstreit Lujza síremléke a Szent Háromság temetőben (A szerző felvétele)

Say II. István (1861–1902), földbirtokos

Say II. István, a nemességszerző orvos, Say III. József egyetlen fia volt. Jogi pályára lépett, de vagyoni helyzetéből adódóan érthető is, hogy elsősorban földbirtokosként tartották számon a megyében.⁶⁷ A város törvényhatósági bizottságának, valamint a Fejérmegyei Takarékpénztár igazgatótanácsának tagjaként működött. Az eddigiek ismeretében azt mondhatjuk, hogy ez nem volt különösebb sok, inkább csak társadalmi és anyagi helyzetének megfelelő tisztség. Valószínűleg az édesapjától örökölt nagy vagyon segítségével megszerzett földbirtok, illetve annak irányítása volt a fő feladata. Úgy tűnik, hogy amit apja megkezdett, a Say családra korábban jellemző rétegből, a „tehetős városi polgárcsalád” kategóriából való kilépést igyekezett tovább folytatni nemesi címe, hatalmas városi háza, s birtoka segítségével. Nagyon előnyös házasságot kötött Dieballa Gizellával.⁶⁸ A menyasszony apja, a gyógyszerész Dieballa György a századfordulót követően fontos közéleti személyiség volt a városban, hivatalt is viselt. Jelentős érdemeket szerzett a városrendezés területén. 1907. augusztus 8-án kapott nemesi címet. E házassággal két nemességet szerzett fehérvári polgárcsalád tagja házasodott össze.⁶⁹ A két fiatal esküvőjét a helyi lapok részletesen taglalták, még az esküvői menüt is közölték.⁷⁰ A Dieballa család révén újabb jelentős rokon kör kapcsolódott a Say család köré, s rajtuk keresztül az eörményesi Fiáth családdal is rokonságba kerültek. Say István és

17. kép – Say II. István és Dieballa Gizella eljegyzési értesítője 1886-ból HU-SZVL-XIII.1.- (21.a.)

Dieballa Gizella házasságából két gyermek született, közülük Géza volt az, aki a városon túlnövő ismertséget szerzett a családnak. Say István 1902. április 23-án hunyt el, s rokonaihoz hasonlóan őt is a Szent Háromság temetőben található családi sírboltba temették.

67 HU-SZVL-XIII.1.- (20.a-d.) Say József tanulmányaival kapcsolatos iratok

68 HU-SZVL-XIII.1.- (21.a-k.) Say Istvánné Dieballa Gizella (1863–1945) és a Dieballa család iratai.

69 Dieballaékhoz hasonlóan ugyancsak fehérvári (fejérvári) előnevet kapott egy másik Say rokon, fehérvári polgárcsalád, a Hübnerék. *Kempelen B.: Magyar nemes családok* i. m. XI. 367. 1912. febr. 2-én Hübner Károly, a Fejérmegyei Takarékpénztár igazgatója kapott nemesi címet és előnevet. Neje Flits Stefánia volt. Rokonsága a Say családdal: dr. Say Józsefné Flits Amália révén jött létre.

70 Szabadság 1887. május 5. VII. évf. 54. sz.

Művészi pályája: Say Géza (1892–1958) festőművész

Székesfehérvári gimnáziumi éveit Pesten tanulta, először jogot végzett, majd a Képzőművészeti Főiskola következett. Festéssel foglalkozott, de igen sok művészettörténeti előadást is tartott. Nem csupán művészeti, de történeti

érdeklődésű ember is volt. Több előadásának kézírata maradt meg a hagyatékban, amelyekben Fehérvár történeti múltját, s régi épületeit elemezte. A város első, műemléki szempontból értékelhető rekonstrukciós elképzelése Say Géza nevéhez fűződik. 1927-ben ő indítványozta a város közgyűlésén, hogy a belvárosi utcák és épületek műemléki feltárájáról és rekonstrukciójáról tárgyaljanak.⁷¹ E felvetésnek akkor sajnos csak részeredménye lett, de az 1930-as években megvalósult a Szent Anna kápolna feltárása és felújítása. Érdekelte az idegenforgalom is. 1934-ben (a Szent István év közeledtével) indítványozta az idegenforgalmi bizottságban, hogy vizsgálják meg a királyi bazilika még fel nem tárt részeit. Szükséges volt egy egységes városrendezési terv, egy belvárosi rekonstrukciós elképzelés. Say, s még más szakemberek, például a múzeumigazgató Marosi Arnold felvetéseit, Csitáry G. Emil polgármester is jónak tartotta. Nyilvánvaló volt, hogy a tudományos és a városfejlesztési tervnek összehangoltnak kellett lennie. Jó érzékkel alakították át a belváros térszerkezetét, számos szép szobrot is állítottak. Valószínű, hogy ezek szerencsés kiválasztásában Say Géza hozzáértése is segíthette a városi döntéshozókat. A megindult fejlődés az ún. Csitáry-éra végeztével befejeződött,⁷² de műemléki feltárások nem történtek, a rejtett értékek rejtettek maradtak. Say Géza ezekben az években a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Képzőművészeti Főosztályának osztálytanácsosaként és Hóman Bálintnak, Székesfehérvár akkori országgyűlési képviselőjének jó barátjaként feltehetőleg segíthette a fehérvári tervek megvalósulását.⁷³

Say Gézának közéleti ambíciói is voltak Székesfehérváron. A fehérvári polgármester, dr. Zavaros Aladár botrányos sikkasztási ügye után 1932-ben lezajlott polgármester választáskor a szintén induló Csitáry G. Emil Say Gézát tartotta saját szempontjából a „legkellemetlenebb” jelöltnek esélyessége miatt. Say, akit Csitáry „feltétlenül nagytehetségűnek” nevezett,⁷⁴ tartott attól, hogy komoly versenytársa lesz – jellemzően e korra – nem kapta meg a második legtöbb szavazatot, azt a szélsőjobb jelöltje gyűjtötte össze. Így Say Géza a választás második körébe már nem lehetett a későbbi polgármester ellenfele. Jellemző, hogy a köztudat a városkép javításának érdekében tett változtatásokat, kezdeményezéseket betagolta az egyébként vitathatatlanul nagy érdemekkel rendelkező Csitáry G. Emil tevékenysége körébe, bár Say Géza minisztériumi pozíciójában továbbra is tett, érdeklődött szülővárosa műemléki és idegenforgalmi ügyeiért, amelyek őt is élénken foglalkoztatták. „Az asztalán egy kertváros modellje fekszik, gyűszűnagy utcák, kilenziázott utcácskák. Olyan mint Székesfehérvár kertváros madártávlatból fotografálva – de nem időgépről – Wells időgépéről. A jövő Fehérvár. Amilyen lesz.” – írta róla Baróti Géza 1935-ben a Fejérmegyei Naplóban.⁷⁵

71 Székesfehérvár. Magyarország műemlékei. Szerk. Entz Géza Antal. Bp. 2009. 89.

72 Entz G. A.: Székesfehérvár i. m. 90, 94.

73 Entz G. A.: Székesfehérvár i. m. 116.

74 Csitáry G. E.: Emlékiratok i. m. 142–143. Say zsidó származású felesége miatt említi, hogy a bizottsági tagok közül a zsidó származásúak mindenképpen Sayra fognak szavazni.

75 Fejérmegyei Napló, 1935. augusztus 5. 4.

Csitáry saját visszaemlékezéseiben – érthetően – nem részletezte Say Géza városfejlesztési terveit, de alakja pozitívan bukkan fel az emlékirat későbbi lapjain is. 1944 késő őszen az ő budai lakásában, s vendégeként töltött el három hetet Csitáry, akit a nyilasok és a németek több alkalommal is le akartak tartóztatni Székesfehérváron.⁷⁶

Say Géza felesége, Kádár Erzsébet halála (1941) után feleségül vette barátja, Lux Elek szobrászművész özvegyét, Schmiedt Máriát. Mind Say Gézát, mind második feleségét Fehérváron temették el. Say Gézának egyik házasságából sincsenek leszármazottai.

18. kép – Say Géza Horgászok c. festményének reprodukciója
HU-SZVL-XIII.1.- (28.n.)

A levéltári anyag

A székesfehérvári Városi Levéltárban őrzött családi iratanyag sokszínű, jó adottságokkal rendelkezik ahhoz, hogy belőle egy polgárcsalád élete nyomon követhető legyen. Az iratokat Say II. Ferenc (építész) dédunokája, Say István ajándékozta a levéltárnak 1992-ben. A levéltári anyag egyik legérdekesebb részét képezi a megkezdett családi „krónika” (családtörténeti feljegyzések), amely az 1920-as évek végén keletkezhetett. A Say család egyik tagja családtörténeti kutatásba fogott. Ennek a kutatásnak egyéb feljegyzéseit is megtalálhatjuk, igaz, nagyon töredékesen. A kutató családtag kilétére is csak következtetni lehet, mert neve sehol nem szerepelt a források között. Kutatott a város levéltárában, de valószínűbb, hogy megbízást adott a levéltárosnak a kutatásra, mert fellelhetők Moenich Károly, székesfehérvári főlevéltárnok jegyzetei is az iratok között. 1928-as keltezésű német területről kelt levelek is találhatóak itt katolikus plébániákról, ahol a Say család Magyarországra vándorlásának nyomait igyekeztek felderíteni.⁷⁷ A küldemények egy bizonyos „doktor úrnak” címezve érkeztek; a család ekkor élt tagjai közül Say Géza festőművész

76 Csitáry G. E.: Emlékiratok i. m. 226–228.

77 HU-SZVL-XIII.1.- (1–4.) Családtörténet-kutatási feljegyzések.

és (apjának unokatestvére) Say II. Viktor ügyvéd (1864–1938) rendelkezett doktori címmel, s volt felnőtt korú. Életkora és lakóhelye miatt feltételezhetjük, hogy ha valamelyik Say családtagnak szóltak a levelek, akkor inkább a Fehérváron élő Say Viktor foglalkozhatott ekkor családtörténet-kutatással.

A családi iratanyag részben német nyelvű, különösen a 19. század első felében, illetve előtte keletkezett iratok, de találunk még 1871-ből is német nyelven írt forrást. Ezek több esetben arról tanúskodnak, hogy az idősebb nemzedék még e nyelven érintkezett egymással, de a fiatalabbak már magyarul, vagy magyarul is leveleztek, kommunikáltak, ám szüleiüknek, nagyszüleiüknek még németül írtak, ugyanakkor van példa házaspárok egymás közti német nyelvű levelezésére is az 1820-as 30-as évekből. Hasonló családi háttérű, társadalmi helyzetű házastársak esetén ez természetes is a részben német eredetű székesfehérvári polgárcsaládok körében. A fokozatos asszimiláció, a magyar nyelvűvé válás családon belül is természetes folyamat volt az egyébként is magyar nyelvűvé váló Székesfehérváron, de egyes családtagok tudatosan is támogatták a magyar nyelvűség ügyét, például Say I. István városbíró, aki a magyar nyelvű színjátszás támogatója volt, vagy Say I. Móric, vegyész, aki a budai főreáliskola részben magyar tannyelvűvé tételéért tevékenykedett kollégái egy részével.

Összegzés

A Say család története, családtagjainak karriertörténete megmutatja, hogy lesz egy a városba frissen betelepült család rövid időn belül jelentős familia, jól megválasztott hivatással, azok családon belüli öröklődésével, és a foglalkozásfésélyek bővítésével, több jövedelmi forrás megtalálásával (hivatal és üzlet összeegyeztetése), valamint átgondolt házassági kapcsolatokkal.

A kezdetekkor iparos és kereskedő hivatást űzők után a következő nemzedéktől speciálisabb tudást, magasabb képzést igénylő foglalkozások jelentek meg: orvos, gyógyszerész, majd ezekhez kapcsolódóan a vegyész. Az oktatás, illetve az oktatás támogatása érdekes módon több családtagnál hivatásuk gyakorlása mellett tűnt fel (Say Móric vegyész kutatói és tanári működése, Say Rudolf gyógyszerészképzési működése), éppen úgy, mint az oktatásnál hangsúlyosabban jelenlévő közéleti tevékenység. Utóbbi egyes családtagok esetében hivatalnoki működés révén főfoglalkozásként is jelen

volt. A nemzedékek előre haladásával megjelent a katonai és ügyvédi karrier is. Ez utóbbi természetesen kapcsolódott a korábbi vármegyei, városi funkciókhoz, a katonai karrier azonban egy más társadalmi presztízst, jelentős új elem a családban. A család három hivatásos katonai karrierje mellett jelen vannak az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején a forradalom eredményeiért, a magyar honvédseregben küzdő családtagok is.

Felfigyelhetünk arra is, hogy a 20. századra, a familia már nemességet nyert ágában megjelenik egy „csak” földbirtokosként számontartott voltaképpen foglalkozást nem űző, de jogi végzettségű (Say II. István), s a művészi tevékenységet és hozzá kapcsolódóan magas szintű hivatalnoki működést kifejtő családtag (Say Géza).

A családnak voltak szerényebb pozíciót, illetve foglalkozást is betöltő tagjai, de egy nemzedéken belül mindig volt minimum egy, de inkább több városi, megyei, néha annál magasabb régiókban is működő jelentős személy, aki kapcsolati hálójával természetesen a szűkebb és tágabb család, rokonság helyzetét is erősítette.

A nagy százalékban sikeres és/vagy átlagos családtagok mellett van persze a familia történetének néhány sikertelemből, vagy komorabb fejezete (szakmai kudarc, öngyilkosság), ezek azonban kirívó esetek. A tudás megszerzése, a jó iskolák elvégzése folytán sikeres, magasan kvalifikált személyek nagy számban voltak jelen a családban, ami azt is jelzi, hogy a családfejek nemcsak tudatosan, de sikeresen is tervezték gyermekeik pályáját, s bővítették ugyanakkor a foglalkozási palettát a rokonságon belül. Az azonos pályát választó, néha távolabbi rokonok között is feltételezhető kapcsolat, erre már csak a családi névadás is utal (lásd a mellékelt családfán).

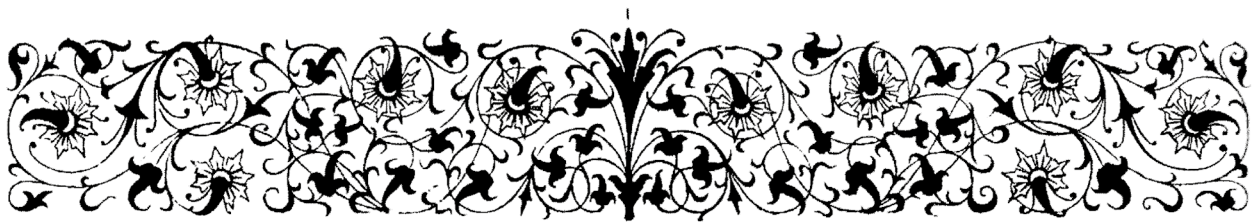
Előnyös házassági kapcsolataik, onnantól kezdve, hogy bekerültek egy jelentősebb társadalmi helyzetű rokoni körbe, a következő nemzedékre nézve már hasonlóak és biztosítottak voltak, hiszen a szövevényes, számos családtaggal rendelkező vezető fehérvári családok sok esetben többnyire azonos szintű ismerősi, esetleg távoli rokoni körből választottak házastársat.

Városban birtokolt ingatlanaik nagysága és elhelyezkedésük, valamint temetkezési szokásaik is híven tükrözték a település életében elfoglalt helyüket, fontosságukat.

További kutatással, több családtag életútja megvizsgálásával bővíthetők e megfigyelés megállapításai, amire – lévén bőséges iratanyag áll rendelkezésre és vannak még feltáratlan területek – jó esély van.

LÓRINCZ RÓBERT
Tanár, feltaláló, gazdálkodó, törvénybíró
Kleiszner Rezső életrajza

Teacher, inventor, farmer, law judge. Biography of Rezső Kleiszner

The life of Rezső Kleiszner (1857-1939), a secondary school Mathematics teacher of Sudeten-German origins from Budapest, can be characterized by versatility. Besides his teaching profession, he participated in the academic life of Pest. He also worked as an inventor. At the end of the 19th century, he gained Europe-wide reputation for his electric clock calendar. He spent the second part of his life in Dunakeszi-Alag, a neighbouring city of Budapest, cultivating grapes. Serving as a magistrate, he played a big part in developing the socially, ethnically and culturally diverse municipality of Alag, which became separated from Dunakeszi in 1910 and was one of the centres for Hungarian horse racing. Many of his family-members became esteemed citizens of Alag. Although the fate of the former teacher, the inventor viticulturist, the magistrate Rezső Kleiszner and his family is largely connected to Alag, it goes beyond locality. This study pays homage to the „Renaissance man” by presenting his course of life.

Az élettörténet és az élettér óhatatlan összekapcsolódása miatt az emberközpontú helytörténetírás szempontjait is figyelembe véve vállalkozunk Kleiszner Rezső (1857–1939) életrajzána közlésére.¹ Ezen keresztül egy település múltjába is bepillanthatunk, hiszen egyértelmű, hogy a címben is felsejlő, összetett kleiszneri életút és a változatos társadalmi, etnikai, kulturális ötvözettel rendelkező egykori Pest melletti település, a Dunakesziből kivált Alag története, fejlődése kölcsönhatásban vannak és elválaszthatatlanok egymástól. A származás, a hivatás, a produktivitás és a társadalmi szerepvállalás sarokköveit összekötve bontjuk ki az egykori középiskolai tanár, a találmányairól is ismert szőlősgazda, a szűkebb patriájáért tevékenykedő községi előljáró Kleiszner Rezső és családja történetét. Nem feledve, hogy az egyéni sorsok ugyan helyhez kötődnek, de túl is mutatnak a lokalitáson.²

Kleiszner Rezső 1857. december 29-én született a dél-bácskai Futakhoz tartozó Vízicspusztán.³ Rudolf néven anyakönyvezték,⁴ később a Rezső névalakot használta. Édesapja, a szudétanémet származású Kleiszner Máté (1828–1916) a Prága

melletti Radmierzitzből érkezett 1847-ben a futaki uradalomba.⁵ A cseh Chotek grófok alkalmazásában álló fiatal erdész az itteni erdő- és vadállomány felügyeletével bízta meg a radmierzitz-i és a futaki birtokokat is tulajdonló família.⁶ A szabadságharcban német létére a magyarok oldalán harcoló Kleiszner – egy rövid csehországi kitérő után – 1856-tól végleg Futakon telepedett le, ahol tisztartóként országos híré mintagazdasággá fejlesztette az uradalmat.⁷ Kleiszner Máté kétszer nősült. Első feleségétől, a cseh származású Zelenka Teréziától három gyermeke született: Vilma (1855–1925), Rudolf, később magyarosan Rezső (1857–1939) és Terézia (1859). Az édesanya azonban nem élte túl az utolsó szülést, a szintén elhunyt leányával együtt Futakon helyezték örök nyugalomra. Az édesapa második házasságából négy gyermek született.⁸ Kleiszner Máté Bács-Bodrog vármegye megbecsült és tisztelt alakjaként 1916-ban hunyt el, sírja a futaki régi temetőben található.⁹

1 „A hely szerepe egy életpálya alakulásában – a személyiség szerepe egy hely fejlődésében.” Vö.: Az ember helye, a hely embere. Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. Szerk. Lengvári István et al. Bp.–Pécs 2019. 9–20., 117.

2 Köszönöm Reisz T. Csabának, a Magyar Országos Levéltár címzetes főigazgatójának a cikk megírásával kapcsolatos ajánlását és ösztönzését.

3 Kleiszner rövid életrajza: A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola negyvenegyedik évi értesítője 1911–1912. Szerk. Horváth Cyrill. Bp. 1912. 8.

4 Az anyakönyvi bejegyzés szerint: Rudolphus. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-33LP-Q?cc=1743180>, letöltés 2021. nov. 17.

5 Reisz T. Csaba: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez. *Catastrum* 8. (2021) 1. sz. 52.

6 A két birtok özv. Chotek Herminné Brunsvik Henrietta révén kapcsolódott egymáshoz. *Kaiserlich-Königliche Privilegierte Prager Zeitung* (1831) 230. sz. 1. (nov. 29.)

7 Kleiszner Máté. *Köztelek* 13. (1903) 41. sz. 806. (máj. 23.)

8 Kleiszner Máté 1863-ban Drazsnyáky Etelkát (1841–1934) vette feleségül. Gyermekeik: Károly (1864–1936), Gusztáv (1868–1942), Gyula (1870–?) és Irma (1873–1901). A Kleiszner család a <https://www.familysearch.org> oldalon elérhető. Készítője Reisz T. Csaba.

9 Reisz T. Cs.: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez i.m. 56.

Rezső középiskolai tanulmányait a Pécsi Magyar Királyi Állami Főreáltanodában végezte kitűnő eredménnyel, majd a budapesti Középtanodai Tanárképzőben szerzett tanári képesítést.¹⁰ 1880-tól a VI. kerületi községi polgári fiúiskolában óradíjas, majd rendes tanárként mértant, mértani rajzot és számtant tanított, valamint a „könyvtárnoki” feladatokat is ellátta.¹¹ 1890-ben a VIII. kerületi községi főreáliskolába lépett át, ahol 1912. évi nyugdíjazásáig ábrázoló mértanra és mennyiségtanra oktatta a középiskolásokat.¹²

Kleiszner Rezső azonban nem csak tanított, kisebb-nagyobb technikai találmányai, szabadalmi révén neve többször felbukkant a magyar, sőt a nemzetközi szakajtóban is.¹³ A tekintélyes párizsi *La Lumière Électrique* című tudományos folyóirat 1889. március 2-i számában Eduard Zetsche német matematikus hatoldalas, képekkel illusztrált írásban mutatta be a „Professeur Kleiszner” által alkotott villamos óránaptárt.¹⁴ Hasonló szerkezetek készítésére régóta törekedtek a mechanikusok, azonban a villamos erő alkalmazása híján megvalósítani nem tudták. A Kleiszner-féle konstrukció 24 óránként áramot indított a tőle külön álló naptárba, amely minden igazítás nélkül mutatta a napokat, a hónapokat (akár 28, 30, akár 31 naposak), nem tévesztette el a szökőévet, sőt a szökőéveknek százevenkénti elmaradását (és négyszázevenkénti megmaradását) sem.¹⁵ Találmányát Kleiszner a Természettudományi Társulat szakülésén mutatta be a hazai tudóstársadalom tagjainak.¹⁶

Kleiszner egyébként is tevékenyen részt vett a pesti tudományos életben. Tagja volt többek között a fent említett Természettudományi Társulatnak,¹⁷ és alapítótagja a Matematikai és Fizikai Társulatnak.¹⁸ Emellett a gazdasági tevékenység sem állt távol tőle. Ott ült a (sógora, Kunkel Imre¹⁹ által vezetett) Hungária Országos Magyar Vajkiviteli Részvénytársaság felügyelőbizottságában²⁰ és az Osztrák-Magyar Első Általános Tisztviselő Egylet Pesti Takarékos és Előleg Társulatának igazgatótanácsában is.²¹

Az 1880-as évek elején Kleiszner Rezső házasságot kötött a józsefvárosi születésű Müller Annával (1863–1917).

10 Értésítvény a Pécsi Magyar Királyi Állami Főreáltanoda 1874-75-ik tanévről. Közl. Vész Albert. Pécs 1875. 56., 71.; Tudósítás a budapesti közép-tanodai tanárképződe 1878/79. tanévi működéséről. Budapesti Közlöny 13. (1879) 189. sz. 6527. (aug. 15.)

11 Iskolai értesítők, Budapest – VI. ker. községi polgári fiúiskola 1870–1943. 1881–1891 számok https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Budapest_B3562/, letöltés 2021. dec. 16.

12 A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola negyvenegyedik évi értesítője 1911–1912. i. m. 8.

13 Szabadalmairól (pl. tejesüveg zár, újszerű levélborítókozás, tartályos légycső) a Központi Értesítő és a Szabadalmi Újság korabeli számai adnak hírt.

14 *E[duard] Zetsche: L'Horloge-Calendarier Électrique Du Professeur Kleiszner. La Lumière Électrique* 11. (1889) 9. sz. 419-425.

15 Székely Nemzet 7. (1889) 45. sz. (márc. 19.); Budapesti Hírlap 9. (1889) 349. sz. 4. (dec. 19.)

16 Természettudományi Közlöny 22. (1890) 245. füz. 48.

17 A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola harmincnegyedik évi értesítője 1908-1909. iskolai évről. Szerk. Berkes Imre. Bp. 1909. 37.

18 Matematikai és Fizikai Lapok 1. (1891) 1–2. füz. 112.

19 Kunkel Imre (1846–1895) fővárosi tejcarnokigazgató, Kleiszner Rezső nővérének, Vilmának férje.

20 Mihók-féle Magyar Compass 23. (1895) II. 240.

21 Központi Értesítő 34. (1909) 30. sz. 768. (ápr. 15.)

A feleség vagyonos családból származott. Apja, Müller András (nejével, Belyán Hedviggel) 1868-ban megvette a VI. kerületi Lovag utca 18. számú ingatlant, amelyre két évvel később Hild Károly tervei alapján emeletes bérházat építtetett.²² A házasságkötés után a fiatal Kleiszner házaspár is ebbe az épületbe költözött. Első négy gyermekük ide született: Rezső Imre (1884–?), Vilma (1885–?), Margit (1887–1940), Piroska (1888–?).²³ Az évtized végén egy rövid ideig az újpesti Kölcsey utcában laktak, ott született Hedvig lányuk (1889–1961). 1891-ben már újra Budapesten – a Wesselényi utca 41-ben – éltek. Müller Anna itt újabb három lánygyermeknek – Krisztina (1891–1947), Irén (1893–1969) és Jolán (1894–1965) – adott életet. Utolsó gyermekük, Imre (1896–1947) születésekor már újra a Lovag utcai épületben laktak, amelynek fél tulajdonrésze (édesapja 1888. évi halálát követően) Kleisznerné Müller Annára szállt.²⁴ Özvegy Müllerné és leánya 1890-ben oktatási célokra bérbe adta a ház első emeletét, így ebben az épületben kezdte meg működését a VI. kerületi állami főreáliskola (később Kemény Zsigmond Gimnázium).²⁵

Kleiszner Rezső az 1890-es évek legelején került kapcsolatba a Pest északi határában fekvő Alaggal, és ez a „találkozás” nemcsak az ő, hanem – mint később láthatjuk – szűkebb és tágabb családi körének jövőjét is döntően befolyásolta. A Dunakeszihez tartozó Alagpusztára a Magyar Lovaregylet 1890-ben történő földvásárlása irányította először a közvélemény figyelmét. Az egylet, Károlyi Gyula és Batthyány Elemér grófok vezetésével, idomítóintézetet létesített az 1800 katasztrális hold nagyságú, homokos talajú birtokon. Erdősítésbe és gyepesítésbe kezdtek, angol mintára idomítótelepeket és tréningpályákat építettek, és már a következő évben megnyitották a lóversenypályát is, amelyet a frissen alakult Úrlovasok Szövetkezete rendelkezésére bocsátottak.²⁶ Az új lósporközpont nem csak az arisztokrata futtatók és angol idomárjaik között vált hamar népszerűvé. A Lovaregylet által felparcellázott területen egyre több pesti polgár vásárolt nyaralótelket, és többjük gazdálkodásba, leginkább szőlőművelésbe kezdett. Közéjük tartozott Kleiszner Rezső is.

A Kleiszner család alagi életének kezdeteiről a *Borászati Lapok* korabeli számában olvashatunk: „Dunakeszi határában Bálintfy Pál, az alagi lovaregylet bérlelője [...] az egylet megbízásából [...] a birtoktest azon részén, amely közvetlenül a nyugati vasút mentén fekszik s szántás-vetésre nem alkalmas, villák s szőlőültetések céljaira parcellázza s eladja. Az e célból kijelölt 800 holdból 1891-ben [...] Kleiszner Rezső 14 [...] holdat vett át [...] Kleiszner Rezső tanár munkásságát az ültetések fogamazása és a gyökereztető iskola feltűnő bujása gellőnek megjutalmazta s szépen beállított gyümölcsöse saját

22 HU-BFL-XV.37.c-3615-28967. [Budapest Főváros Levéltára, Telekkönyvi és ingatlanilylvántartási iratok gyűjteménye. Pesti telekkönyvi betétek]; HU-BFL-XV.17.b.312-463/1870. [Tervtár. Pest szabad királyi város tervei (1786-1873).]

23 <https://www.familysearch.org> (a bekezdésben szereplő további születési és lakhely adatok is), letöltés 2021. dec. 18.

24 HU-BFL-XV.37.c-3615-28967.

25 A budapesti VI. kerületi állami reáliskola első évi értesítője az 1890-91. tanév végén. Szerk. Hofer Károly. Bp. 1891. 3-4.

26 *Hesp József: A magyar galoppsport története.* [Bp.] 2018. 76–78.

kezelése mellett máris hatással van a többi telepesek tevékenységére. [...] A villa építésénél is kedvező helyzetet biztosított magának, mert a modern stílusban épített, a nagy veranda szobából, külön bejáratú bíró vincellér szobából, konyhából, kamarából, padlásfeljárattal s ez alatt egy terjedelmes bolt-hajtásos pincéből álló épület összesen 1800 forintba került.²⁷

A fentiek szerint tehát Kleiszner Rezső 1891-ben birtokot vásárolt Alag-pusztán, ahol szőlőtelepítésbe és -művelésbe kezdett, maga és családja számára villát is építtetett. Az épület – kisebb-nagyobb átalakításokkal – még ma is áll (Dunakeszi, Óvoda köz 8.), lakóházként funkcionál.²⁸ A reáltárgyakat oktató középiskolai tanár – akinek gazdatiszt édesapja révén bizonyára volt rálátása az agronómiára – hatalmas elánnal vetette bele magát a gazdálkodásba. A kezdeti problémákat – habitusának megfelelően – saját találmánnyal orvosolta. Megalkotott és szabadalmaztatott egy pajorszedő eszközt, amelynek fontosságát így jellemezte: „Dunakeszi községhez tartozó, a vasúti állomáshoz közel fekvő homokterületen létesített új szőlőtelepítéseknél alkalmam volt meggyőződni a homoktalajon előforduló pajorok sokaságáról, s azon kárrol, melyet ültetvényeinkben okoznak [...] szőlőmben a vesszőkből 30% elpusztult. [...] Már a munka kezdetén láttam, hogy a pajornak ásóval való szedése nem tartozik a szapora munkák közé. Ebből kifolyólag oly eszköznél létesítését tűztem ki célul, mellyel e munka könnyebben és gyorsabban végezhető.”²⁹ Kleiszner minden újítást, innovációt magáénak érzett. Az 1890-es évek közepén – nővérevel, az időközben szintén alagi szőlőbirtokosá lett Kleiszner Vilmával – részt vett az országosan meghirdetett szőlőműtrágyázási kísérletben, melynek során a futóhomokon fekvő parcelláiban terméshozásról is beszámolhatott.³⁰

Alagpuszta időközben rohamos fejlődésnek indult. A lövőversenypálya rövid idő alatt kedvelt kirándulóhelyévé vált a főváros közönségének, a versenytér közelében terjeszkedő nyaralótelep pedig olyan méreteket öltött, hogy a telektulajdonosok 1902-ben egy egyesület alapításáról döntöttek. Elsőként a telep rendezését, fásítását, útjainak „jókarba helyezését” és világítását tűzték ki célul. Kleiszner Rezső nyomban a mozgalom élére állt, az alakulóülésen az egyesület alelnökének választották.³¹ Az egyesület élén dr. Osváth Albert fővárosi orvos, közegészségügyi tanácsos állt, titkára Salkovics Károly miniszteri főmérnök, pénztárosa Schelling Péter posta és táviró főtiszt volt.³² A választmány tagjai dr. Magyar László

lovaregyleti titkár, dr. Udvarhelyi Károly orvos, Szalay József pénzügyminiszteri titkár, Molnár Gyula lovaregyleti felügyelő, Berényi László hírlapíró, Révész István plébános, dr. Plosz Béla állatorvosi főiskolai tanár, Hevesi József lapszerkesztő és Galló György színháztulajdonos voltak.³³

A társaság az infrastruktúra fejlesztésén túl az itt élők kulturális programjairól is gondoskodott, számos bált és hangversenyt rendezett. Egy 1907-ben tartott estélyről – amelynek szervezésében Kleiszner is főszerepet vállalt – szóló beszámoló jól mutatja a nyaralótelepesek és a lövőversenysport miatt itt letelepedett angol kolónia tagjainak bensőséges kapcsolatát. „Az alagi nyaralók szépművészeti egyesülete szeptember 7-én tartotta meg a lovar-egyesület kaszinójában ez évi hangversenyét. A termet a közönség egészen megtöltötte és elsősorban Éber Lászlóné elmés fölölvásásában gyönyörködött, majd Miss Baby Reeves és Miss Violet Webb adtak elő zongora- és mandolinkísérettel angol dalokat, Miss Alice Lloyd és Rosy Lloyd angol dalokat és táncot mutattak be.³⁴ Fries Rely a Trovatore-ból énekelt szép, iskolázott hangon egy áriát és magyar dalokat, Őszi Katóka pedig nagy sikerrel táncot lejtett.³⁵ Végül Andreánszky Jenő dr. Katonásan című vígjátékát adták elő Ludwig Rezsőné dr.-né, Kleiszner Margit, Osváth Pál, Supka Géza, Czako István és Zsendrovits László.³⁶ A hangversenyt reggelig tartó tánc követte. A rendezésben Kleiszner Rezső tanár és Szalay miniszteri titkár buzgólkodtak.”³⁷

A nagypolgári Alag és a paraszti társadalmú anyaközség, Dunakeszi között egyre fokozódó gazdasági és kulturális különbségek 1910-re a végsőkig kiéleződtek. A különválás az alagi településrész alapvető érdekévé is vált, mivel adóbevételeinek

33 Magyar László (1857–1933) a Magyar Lovaregylet vezértitkára; Udvarhelyi Károly (1864–1935) egészségügyi főtanácsos, 1900-tól 1903-ig Dunakeszi első községi orvosa; Szalay József (1866–1930) miniszteri tanácsos, MÁV-igazgató, Kleiszner Rezső unokahúgának, Kunkel Krisztinának (1874–1948) férje; Molnár Gyula (1863–1940) 1910-től haláláig Alag község bírja; Berényi László (1851–1931) a Budapesti Hírlap egyik alapítója és főmunkatársa; Révész István (1862–1929) táborigazgató, 1888 és 1907 között Dunakeszi plébánosa; Plosz Béla (1863–1945) állatorvos, 1921-től h. államtitkár, országos lötenyésztségi főigazgató; Hevesi József (1857–1929) hírlap- és színműíró, számos fővárosi lap munkatársa és szerkesztője; Galló György (1845–1928) a városi Műszinkör egyik alapítója.

34 Éber Lászlóné szül. Kiss Margit (1881–?) a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában alkalmazottja, Éber László (1871–1935) művészettörténész, egyetemi tanár felesége; Hubertha „Baby” Reeves (1878–1939) John Reeves (1846–1930) alagi angol idomár lánya; Violet Webb (1885–?) Fred Webb (1853–1917) alagi angol idomár lánya; Alice Lloyd (1873–1949) angol énekesnő, a londoni Principle English Theatre tagja, 1907 és 1921 között a new yorki Broadway sztárja.

35 Fries Gabriella (?–?) énekesnő, Fries János (1848–1920) alagi idomár lánya, Drumár László (1881–?) hegedűművész első felesége; Őszi Katalin (1898–1985) Őszi Kornél (1869–1939) író, lapszerkesztő lánya.

36 Ludwig Rezsőné szül. Zsendovics Erzsébet (1880–1943) dr. Ludwig Rezső (1877–1919) ügyvéd felesége; Kleiszner Margit (1887–1940) Kleiszner Rezső egyik lánya; dr. Osváth Pál (1891–1981) pénzügyminisztériumi főtanácsos, énekművész; Supka Géza (1883–1956) régész, művészettörténész, aki ebben az időben – Éber Lászlóné munkatársaként, illetve a szintén alagi „telepes”, Nagy Géza (1855–1915) régész beosztottjaként – a Nemzeti Múzeum régiségtárában dolgozott. Vö.: *Lőrincz Róbert*: Nagy Géza régész, etnográfus munkássága és alagi éve. In: Hála-kötet. Dr. Hála József 70. születésnapjára. Összeáll. Debreczeni-Droppán Béla. [kézirat, megjelenés előtt] Bp. 2019. 166–170.; Czako István (1889–1958) térképész.

37 Hangverseny Alagon. Budapesti Hírlap 27. (1907) 216. sz. 8. (szept. 11.)

27 Miklós Gyula: Néhány szó hazai szövegünk rekonstrukciójához. Borászati Lapok 25. (1893) 21. sz. melléklet 24. (máj. 21.) A korabeli forrásokból idézett szövegrészeket a mai központozás és helyesírás szerint, az egyértelmű rövidítéseket külön jelölés nélkül feloldva adom közre.

28 Korabeli alagi térkép és családi adatközlés. Itt szeretném megköszönni a Dunakeszin élő öz. Futaky Lászlóné és lánya, Futaky Linda segítségét, akik családi adatokkal, dokumentumokkal és fotókkal támogatták a cikk megírását.

29 Kleiszner Rezső: Pajorszedő. Borászati Lapok 23. (1891) 47. sz. 371. (nov. 21.)

30 Cserháti Sándor: Szőlőtrágyázási kísérletek. Borászati Lapok 28. (1896) 21. sz. 364. (máj. 17.)

31 Alag fejlődése. Budapest 26. (1902) 209. sz. 4. (aug. 1.)

32 Osváth Albert (1844–1934) rendőrségi főorvos; Salkovics Károly (1864–1915) okleveles főépítész, a Dunakeszi község háza tervezője; Schelling Péter (1863–1920) postai főtiszt.

nagy része Dunakeszire vándorolt.³⁸ Kleiszner Rezső – a dunakeszi képviselő-testület tagjaként – egy 1910. február 28-án tartott ülésen úgy fogalmazott: „tekintettel a két hely között fennálló nagy érdekellentétre, arra az egészen különböző kultúrvilágra, amely a dunakesziek és az alagiak felfogásában a közdolgokat illetően megnyilvánul, a közbéke, mindkét hely lakosságának nagyobb jóléte, fejlődése és boldogulása érdekében szükséges és kívánatos Alag pusztá különválása.” Az ülésen részt vevő képviselők végül az önállósodás engedélyezése mellett szavaztak, így a váci vasút keleti oldalán fekvő településrészt Alag néven önálló községgé válhatott.³⁹

Kleiszner Rezső tagja lett az 1910. július 11-én megalakult első alagi képviselő-testületnek, valamint bekerült az új község elöljáróságába is. Törvénybírónak, azaz a bírót, Molnár Gyula helyettesének választották meg.⁴⁰ Kleiszner ekkor már helybéli lakosnak számított, hiszen 1908-ban – utolsó budapesti lakóhelyéről, a IX. kerületi Bezerédy utca 6-ból – véglegesen alagi villájába költözött.⁴¹ Miután befejezve harminckétéves tanári pályafutását 1912 tavaszán nyugdíjba vonult,⁴² minden idejét és energiáját Alag szolgálatába állíthatta. Több évtizeden keresztül, szinte haláláig tagja maradt a helyi képviselő-testületnek, és a helyettes bírói tisztelet is hosszú évekig viselte. Választmányi tag volt az 1910-ben alakult Alagi Sport Egyesületben,⁴³ alapító és igazgatósági tag az Alagi Takarékpénztár Részvénytársaságban⁴⁴ és iskolaszéki elnök a helyi elemi népiskolában.⁴⁵ Vezetésével alakult meg 1930-ban a római katolikus egyházközségi képviselő-testület, melynek templomépítő bizottságában is jelentős szerepet vállalt.⁴⁶

Kleiszner nemcsak a fiatal község irányításában járt élen, vagyoni helyzetét tekintve még a jómódú alagiak között is az elsők között szerepelt. 1913-ban a legtöbb adót fizetők sorában a hatodik helyen találjuk a nevét. Mindössze a községet birtokló Magyar Lovaregylet, továbbá Fries János idomár, Pretzner Imre zsoké, Molnár Gyula községi bíró és id. Osváth Albert orvos előzte meg, de mögötte találjuk gróf Pejacevich Albert versenystálló-tulajdonos, Neiser Ferenc szállodás, Arany Sándor királyi járásbíró vagy Gerő Ferenc miniszteri

tanácsos nevét.⁴⁷ Megjegyzendő, hogy a fenti lista nem tartalmazza az Alagon élő angol idomárcsaládok adatait, hiszen ők külföldi állampolgárként nem közvetlenül a községnek adóztak.⁴⁸ Anyagi helyzetüket viszont jól mutatja az európai híró tréner, John Reeves „óbrit” bútorokkal, évszázados dísz tárgyakkal, vagyont érő festményekkel zsúfolt, külön billiárdteremmel és pompázatos könyvtárral rendelkező alagi rezidenciaja, amelyről a hazai sajtó is ámulattal számolt be.⁴⁹

A tehetős helyiek számos jótékonyági akciót szerveztek a községben, elsősorban a szegény gyermekek ruháztatását, taníttatását karolták fel. Ebben gróf Pejacevich Albertné Almássy Mária, az Alagi Jótékonyági Nőegyesület megalapítója és elnöke járt az élen. Kleiszner Rezső nemcsak iskolaszéki elnökként fogadta és köszöntötte többször az adakozó grófnét és egyesületét, hanem ő is minden évben nagyobb összegeket adományozott az iskolai testedzés céljaira és a rászoruló gyermekek segélyezésére.⁵⁰ Emellett az építendő alagi templom telkének megvásárlását is támogatta 500 pengővel.⁵¹

A helyi közösségért végzett munkát időközben családi gyász árnyékolta be. Kleiszner felesége, Müller Anna 1917-ben, 54 éves korában elhunyt. Az alagi temetőben helyezték örök nyugalomra. A pesti, Lovag utcai bérház Müller Annát illető felerésze a gyermekekre, Vilmára, Margitra, Hedvigre, Krisztinára, Irénre, Jolánra és Imrere szállt, akik anyai nagyanyjuk 1920. évi halálát követően az egész ingatlant megörökölték, majd ugyanabban az évben el is adták.⁵² A többségükben felsőkereskedelmi iskolát végzett Kleiszner lányok – akik fiatalkorukban az alagi bálók és hangversenyek állandó résztvevőinek, fellépőinek számítottak – időközben sorra férjhez mentek. Vilmát 1907-ben Birkás Géza (1879–1951), a későbbi irodalomtörténész, egyetemi tanár, a XX. századi irodalomtudomány egyik kiemelkedő alakja vette el, aki fiatal pályakezdőként Kleiszner Rezső tanártársa volt a VIII. kerületi főreáliskolában.⁵³ Vilmaék egyik gyermeke, Birkás Endre (1913–1975) író volt, aki 1947 után a Központi Antikvárium alapítója és vezetője, később pedig az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője lett.⁵⁴ Kleiszner Rezső Margit nevű lánya Alag főjegyzőjéhez, Hajnal Jenőhöz (1881–1932) ment feleségül. A házaspár természetesen a településen élt, nyughelyük az alagi öreg temető egyik díszsírhelyén található. A következő lány, Hedvig szintén helyben házasodott. A férj Gidófalvi Vitályos Imre (1888–1960), a MÁV központi

38 *Lőrincz Róbert*: Dunakeszi közigazgatása 1910 és 1950 között. In: Dunakeszi története II. 1910–2017. Szerk. Kerekes Dóra. Dunakeszi 2018. 105.

39 HU-MNL-PML-V. 1031. C. a. 3. 62–68. [Magyar Nemzeti Levéltár, Pest Megyei Levéltár, Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek, Dunakeszi nagyközség iratai 1892–1950 (-1953). Képviselő-testületi iratok.]

40 HU-MNL-PML-V.1003. 1–8. [Alag nagyközség iratai (1909–1950). Elöljárósági tanácsgyűlési jegyzőkönyv 1910–1929.]

41 Budapesti Czím- és Lakásjegyzék 19. (1907–1908) 1343.; A budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola harminchetedik évi értesítője az 1907–1908. iskolai évről. Szerk. Berkes Endre. Bp. 1908. 37.

42 Személyi ügyek. Budapesti Hírlap 32. (1912) 53. sz. 13. (márc. 2.)

43 *Lőrincz Róbert*: Alag első sportegyesülete, az Alagi SE. Dunakeszi Helytörténeti Szemle 3. (2010) 1. sz. 13.

44 Takarékpénztár Alagon. Váci Hírlap 25. (1911) 30. sz. 4. (ápr. 16.); A Takarékpénztár ügyésze volt Kleiszner Rezső egyik féltestvére, a neves budapesti ügyvéd, dr. Kleiszner Gusztáv (1868–1942), pénztárosa Rezső egyik lánya, Irén és vezetője két veje, Vitályos Imre és Hajnal Jenő. Magyar Pénzügyi Compass. Szerk. Kormos Gyula (1923) III. köt. 891–892

45 Néptanítók Lapja 44. (1911) 10. sz. 13. (máj. 15.)

46 Ágoston András: Egyházi élet Dunakeszin és Alagon 1910 és 1945 között. In: Dunakeszi története II. 1910–2017. i.m. 206.

47 Alag község legtöbb adót fizetői 1913. évben. Váci Hírlap, 27. (1913) 1. sz. 4. (jan.5.)

48 Trénerék és zsoké megadóztatása. Pesti Napló 60. (1909) 69. sz. 13. (márc. 23.)

49 Egy délután John Reevesnél. Vadász- és Versenylap 56. (1912) 10. sz. 97–98. (márc. 8.)

50 62 szegényt ruházott fel az alagi nőegylet. Váci Hírlap, 27. (1913) 99. sz. 4. (dec. 28.); Iskolai tornaünnepély Alagon. Nemzeti Ujság, 11. (1929) 145. sz. 20. (jún. 29.)

51 Ágoston A.: Egyházi élet Dunakeszin és Alagon 1910 és 1945 között. i.m. 207.

52 HU-BFL-XV.37.c-3615-28967

53 *F. Péchy Gabriella*: „Hittel, bizalommal és idealizmussal” – A tudomány és a tanítványok szolgálatában. A nyelv- és irodalomtudomány néhai professzora, Birkás Géza portréja. Mester és tanítvány [7.] (2010) 27. sz. 150–158.

54 Magyar Életrajzi Lexikon. 3. kiegészítő kötet A-Z. Főszerk. Kenyeres Ágnes Bp. 1981. 81.

menetjegyirodájának főtisztviselője, későbbi takarékpénztár-igazgató volt. Alag megbecsült polgára, a református presbiter Vitályos és a katolikus Kleiszner Hedvig 1910-ben kötött frigye egyházi berkekben nagy port kavart, a vegyes házasság miatt Vitályost később lemondatták presbiteri tisztségéről.⁵⁵ A házaspár – két gyermekével⁵⁶ – ugyancsak az alagi temető díszsorában nyugszik. Hedvig egyik húga, Krisztina a budapesti MÁV-tanácsos, Várady Borbély Jenő (1886-1943) feleségként a fővárosban élt. Ugyancsak Budapesten ment férjhez Kleiszner Jolán, aki egy horvát-szlavón-dalmát miniszter⁵⁷ fiának, dr. Unkelhüsser Ferenc (1894–1968) kereskedelmi és iparkamarai előadónak második felesége lett. Az egyetlen fiúgyermek, a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetemen bölcsészettudomány hallgató⁵⁸ Imre Tyll Sárát (1910–1983) vette feleségül, és családjával Alagon maradt.⁵⁹ 1947-ben bekövetkezett haláláig tevékenyen részt vett a helyi sportéletben. Tagja volt a Kleisznerék által alapított Alagi Tenisz Egyletnek,⁶⁰ 1929-ben pedig az Apponyi Antal gróf díszelnöksége alatt működő Alagi Sport Club alelnökének is megválasztották.⁶¹

Kleiszner Rezső Irén nevű leányát azért emeltük ki a sorból, és szerepeltetjük külön, mert a Kleiszner család az ő leszármazási vonalán van jelen napjainkban is Dunakeszin. (Alag az 1910. évi különválás után 1950-ben újra Dunakeszi településrészévé vált.) Kleiszner Irén unokatestvéréhez, Kleiszner (Futaky) Lászlóhoz ment feleségül. A férj Kleiszner Rezső féltestvérének, Károlynak (1864–1936) volt az egyik gyermeke. Károly a közös édesapa, Kleiszner Máté második házasságából született Futakon. A gazdaszásként dolgozó mostohaöcs az írásunk elején már említett futaki uradalomban maradt, melynek vezetését hamarosan átvette nyugdíjba vonuló apjától. 1918-ban azonban feleségével, Gangel Gizellával (1870–1957), édesanyjával, a két évvel korábban megözvegyült Drazsnyáky Etelkával (1841–1934), valamint három fiával, ifj. Károllyal (1891–1973), Lászlóval (1897–1955) és Zoltánnal (1898–1973) Alagra költözött féltestvéréhez, Rezsőhöz.⁶² 1936-ban bekövetkezett haláláig ő is a település megbecsült polgárává vált.⁶³ Az alagi öreg temetőben található sírboltja számos családtag nyughelyéül szolgál.⁶⁴ Kleiszner

Károly fiai is hamar bekapcsolódtak a helyi közéletbe, 1919-ben már mindhárman tagjai voltak a Horthy Miklós látogatását előkészítő rendezőbizottságnak.⁶⁵ A testvérek 1934-ben nevüket a szülőhelyük után Futakyra magyarosították.

Kleiszner Rezső Irén nevű leánya tehát a három fiú közül Kleiszner (Futaky) Lászlóval kötötte össze az életét. László az 1920-as években építette fel a mai dunakeszi Kossuth Lajos utcában (akkoriban Alag, Csomádi út) álló ún. Futaky-házát, amelyben jelenleg is a leszármazottak élnek.⁶⁶ Futaky László – fivéréihez hasonlóan⁶⁷ – mérnöki végzettséget szerzett. A löversenyüzem szolgálatába állva a közeli káposztásmegyeri versenytér felvirágoztatója, majd a második világháború után a budapesti löversenyterület újjáépítője volt.⁶⁸ Szakmai hagyatékát a dunakeszi Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár őrzi.⁶⁹ Feleségével a dunakeszi Kegyeleti temetőben nyugszanak.

Végezetül térjünk vissza írásunk főszereplőjéhez, a Kleisznereket Dunakeszi-Alagon „letelepítő” Rezsőhöz. A kiterjedt rokonsággá növekedett alagi familiát 1939-ben nagy gyász érte, amikor a nyugalmazott tanár, az egykori feltaláló, gazdálkodó, törvénybíró, a család doyenje elhunyt. Felesége mellé, az alagi temető díszsorába temették. Helybéli népszerűségét mutatja, hogy követői – születési neve után – „Rudibácsi” elnevezéssel asztaltársaságot is alapítottak, amely Kleiszner Rezső emlékére (a megvalósításért tett erőfeszítéseieért) harangot adományozott az időközben felépült alagi katolikus templom részére.⁷⁰ Kleiszner Rezső villája 1950 körül egy másik helyi család tulajdonába került.⁷¹ A házhoz tartozó hatalmas szőlőt az örökösök 1950-ben a dunakeszi Konzervgyárnak adták el.⁷² A villával szemközti, évtizedekkel korábban szintén Kleiszner-tulajdonná lett kúriaszzerű épületet az állam kisajátította.⁷³ Napjainkban óvoda működik a falai között.⁷⁴ Kleiszner Rezső emléket a régi alagi temetőben álló síremléke, a Dunakeszi-Alagon élő leszármazottai és – említés szintjén – néhány helytörténeti munka őrzi. Jelen tanulmány az életút bemutatásával tiszteleg a találmánya révén európai hírnevet is szerzett „reneszánsz ember” előtt.

55 Varga István József: Az Alag-Dunakeszi református egyház története. 4. rész, 1926-1930. Dunakeszi Helytörténeti Szemle 11. (2018) 1. sz. 3.

56 Vitályos Judit (1914–1941), Vitályos László (1911–1996).

57 Unkelhüsser Károly (1866–1938). Magyar Életrajzi Lexikon. 3. kiegészítő kötet A-Z. i. m. 804.

58 A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja az MCMXIV–MCMXXV. tanévre. Bp. 1915. 115.

59 Egyik lányuk, Kleiszner Sarolta 1948-ban végzett a Dunakeszi-Alagi Polgári iskolában. Kollár Albin: Emlékkép a 90 éve alapított Dunakeszi-Alagi Polgári Iskola utolsó tanévéből. Dunakeszi Helytörténeti Szemle 10. (2017) 1–2. sz. 16.

60 Pestkörnyék teniszbajnokságai. Sportheft 15. (1924) 147. sz. 8. (aug. 30.)

61 Az Alagi SC tizenöt éves jubileuma. Ujság 5. (1929) 114. sz. 12. (máj. 23.)

62 A futaki kastély alaprajza, „1918-ig laktak itt” felirattal. [Családi dokumentum.]; Drazsnyáky Etelka egy 1921. évi meghatalmazáson már alagi úrhölgyként szerepel. HU-BFL-VII.176.a-1921–1185. [A jogszolgáltatás területi szervei (1841-1973) Stamberger Ferenc közjegyző iratai. Okiratok.]

63 Kleiszner Károly az alagi Szt. Mihály utca 8-ban (ma dunakeszi Mihály utca 12.) lakott.

64 A sírban nyugszik: özv. Kleiszner Máténé (1841–1934), Kleiszner Károly (1864–1936), özv. Kleiszner Károlyné (1870–1957), Futaky Károly (1891–1973) [erdőmérnök], Futaky Károlyné Molnár Klára (1901–1988) [Molnár

Gyula alagi bíróné lánya], Futaky Iván (1924–1996) [gépezésmérnök], Futaky Ivánné Kováts Magdolna (1920–2009), Futaky László (1953–2011) [az alagi Diplomata istálló edzője]. Sírfelirat és családi adatközlés.

65 A fővezér Alagon. A VIKE jubileuma. Váci Hírlap 33. (1919) 56. sz. 2. (dec. 21.)

66 Ma Kossuth Lajos u. 5. László bátyja, a szintén Alagon letelepülő ifj. Károly a Károlyi utca Főti út felőli végén építette fel a saját házát. Családi adatközlés.

67 ifj. Futaky Károly erdőmérnök, Futaky Zoltán pedig földmérő mérnök lett. Reisz T. Cs.: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez i.m. 56–57.

68 Horváth József: Turf lexikon. [Bp.] [2008.] 46.

69 A hagyaték tartalmazza a Futaky László által 1925-ben alapított és vezetett, országos ismertséget is szerzett Alagi Tenisz Egylet anyagát is. Az egyletről: [Lőrincz Róbert]: Alagi tenisz. Dunakeszi Helytörténeti Szemle 8. (2015) 2. sz. 1.

70 Ágoston A.: Egyházi élet Dunakeszin és Alagon 1910 és 1945 között. i.m. 208.

71 Családi adatközlés.

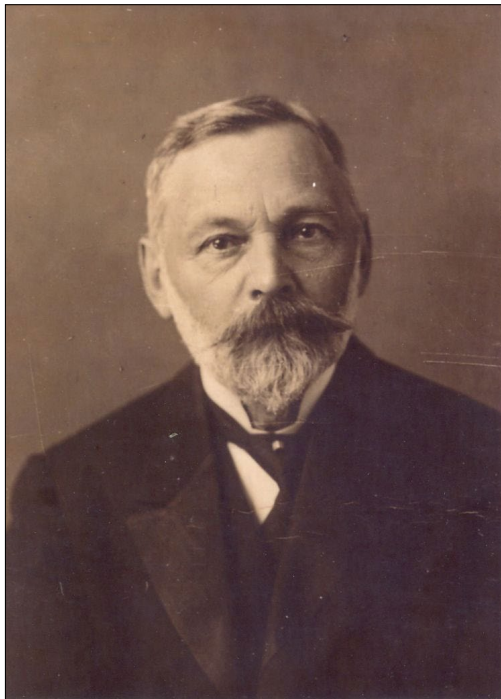
72 Az eladók: Vitályos Imréné Kleiszner Hedvig, Futaky Lászlóné Kleiszner Irén, dr. Unkelhüsser Ferencné Kleiszner Jolán, dr. Birkás Endre, mint dr. Birkás Géza képviselője, dr. Várady István. HU-BFL-VII.180-1950-1589 73 Családi adatközlés.

74 Korábban Ónody-villa. (Korabeli alagi térkép alapján.) Ma DÓHSZK Alagi Tagóvoda, Óvoda köz 1.

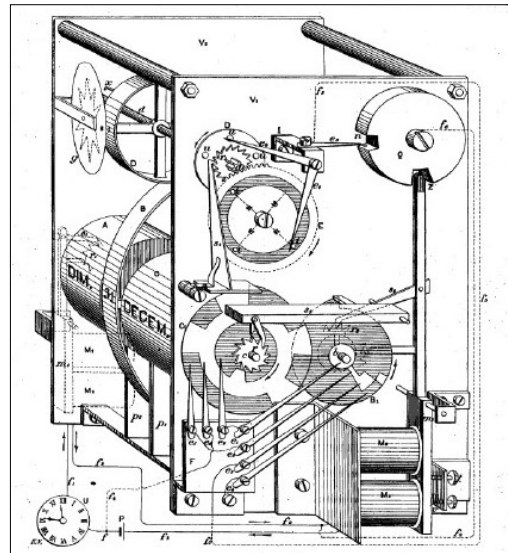

1. kép – Kleizner Máté (középen) és családja a futaki kastélyban 1903 körül. Jobb oldalon Kleizner Rezső nővérével, feleségével és gyermekeivel. (Festmény, családi tulajdon)

2. kép – Kleizner Rezső

3. kép – Kleizner villamos óránaptárának rajza a párizsi La Lumière Électrique 1889. március 2-i számában

4. kép – Kleiszner Rezső feleségével, Müller Annával alagi villájuk előtt (az ülő személy nem ismert).
(A fotó családi tulajdon.)

5-6. kép – A mostohaöcs, Kleiszner Károly feleségével, Gangel Gizellával alagi kertjükben (a fotó családi tulajdon),
és családi sírboltja az alagi öreg temetőben (a szerző felvétele).

7. kép – Kleiszner Rezső nővérével, feleségével és három lányával az alagi villa előtt (a fotó családi tulajdon).

8. kép – Kleiszner Rezső és felesége sírja az alagi öreg temetőben (a szerző felvétele).

KÖNYVISMERTETÉS

Novák Ádám: A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. DE-FIK „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport, Debrecen 2020. 290 oldal

A Perényiek a magyar középkor kései szakaszának egyik legbefolyásosabb familiája voltak, akikkel eddig csak néhány családtörténeti tanulmány foglalkozott, hivatalviseléseiket is csak az országos adattárak vették számba. Novák Ádám könyve – amelyet 2018-ban PhD disszertációként védett meg Debrecenben – nem az egész család történetét vizsgálja, hanem a három nagy ágra bomló nemzetség – a szó használatának semmi akadályát nem látom, még akkor sem, ha a Perényiek nem tartoztak azokhoz a rokonságokhoz, akik magukat a honfoglaló vagy a királyság első évszázadában beköltöző indigena ősöktől származatták – egyik ágának, az ún. terebesinek a történetét írta meg.

A választás szerencsés volt, hiszen a három ág közül ez jutott a legnagyobb politikai szerephez. Nem véletlenül hívják őket másképpen nádori ágnek, egyik tagjuk utóbb ugyanis még nádort is adott az országnak. Utolsó férfiak az újkor hajnalán az ország legfontosabb döntéshozói közé tartoztak. Magyar mércével mérve jelentős irodalmi hagyaték örököltette meg emlékezetüket. Sorsukon keresztül az Jagelló-kori, a kettős királyság korabeli és a korai Habsburg-kor Magyarországot szemlélhetjük. Ráadásul nem kicsiben, hanem felülnézetből. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a Perényiek szerepét a magyar reformáció elterjesztésében sem. A magyar reformáció első évtizedeinek eddigi történeti irodalma még nem tárta fel igazi jelentőségüket, pedig a kelet-magyarországi reformáció egyik legfontosabb alapítóit kell bennük látnunk.

A szerző azonban a család utolsó száz évének történetét már nem írta meg. A Mátyás-kori törést követő másodvirágzást már új korszaknak tekintette, ezért megelégedett az ág Hunyadi Mátyás trónra léptéig történő vizsgálatával. A téma illetően szűkítése elfogadható, hiszen a terebesi Perényiek utolsó tagjainak vizsgálata már egészen más források között kell, hogy megtörténjen. A Nemzeti Levéltárnak a reformációs projekt keretében elkezdődött virtuális iratgyűjtése, amely az 1526 és 1541 közti időszakra egy, a középkori adatbázishoz hasonló gyűjteményt hoz majd létre, néhány év múlva ugyanolyan könnyűvé teszi a magyar kora

újkor első évtizedeinek kutatását, mint amilyen egyszerűvé vált egykoron a középkor magyar levéltári anyagokhoz való hozzáférés. Addig azonban érdemes várni.

A Perényiek terebesi ágának korai történetét veheti kezébe tehát az olvasó, jó száznál esztendő és a család négy generációjának történéseit találja meg a könyvben. A szerző valójában azonban a terebesi ág egyik alágának, a csorbakőinek a történetét írta meg, a pataki alágét épp csak megemlítette. Az ágak és alágak egymáshoz való viszonyát, elnevezésük relatív jogosultságát jól szemlélteti a könyv: az ágakat és az alágakat az egyes birtokok öröklése, a neveket a családi rezidencia határozza meg. Novák kiemelt jelentőséget tulajdonított a negyedik generációnak, a nemzetség addigi legmagasabb bárói rangjára emelkedett tagjának, Perényi János tárnokmesternek. A rá vonatkozó források ugyanis messze felülmúlják a korábbi családtagokra vonatkozó információkat. Politikai szereplésének feltárása pedig a középkori Magyarország egyik legmozgalmasabb korszakának, az 1440-ben kezdődött zavaros időknek megértéséhez visz közelebb bennünket. A szerző alaposan kiaknáta azokat a forrásokat, melyek az ág történetére vonatkoznak. Saját gyűjtést végzett szlovákiai levéltárakban, és használta a magyarok által nemrégiben felfedezett angol címertekercset is.

A mű kronologikusan megírt családtörténet. Manapság a politikatörténet-írás fő műfaja a politikai életrajz vagy, ha hosszabban vizsgált időintervallumról van szó, a családtörténet. Novák Ádám könyve ez utóbbi műfajhoz tartozik. A szerző a család történetét mindig összekapcsolta a magyar politika eseményeivel, a család életét a magyar társadalom történetével. A zavaros idők eseménytörténetét gazdagította Perényi János tárnokmester politikai pályájának és két fogásának leírásával. A mű nagyon alaposan veszi számba az egyes ágak által közösen is birtokolt jószágokat. Más családok történetével foglalkozó kutatók számára igencsak megszívlelendő, amit a nagy birtokfelsoroló oklevelek forrásértékéről írt: ezeket igen kritikusan kell kezelnünk, mivel válogatás nélkül közlik a valóban birtokolt jószágokat és azokat, amelyekre csak igényt tartott a család. Hasonlóan kritikusan kezelte a méltóságsorok adatait. Novák kiemelt jelentőséget tulajdonított a terebesi ág, de egyáltalán a Perényiek, címer- és pecséthasználatának. A Perényiek címerei nem csak pecséteken maradtak fenn, megörökítették azokat faragványokon,

de még egy címeres könyvben is. A pecsétek és más címeres emlékek jó minőségű fotókon láthatók a műben.

A könyvben több helyen felmerül a portaszám, mint a birtoknagyság és főleg a bevétel megragadásának egyetlen biztos viszonyítási pontja. (66, 69, 80.) Az északkelet-magyarországi adólajstromok erre jó lehetőséget kínálnak. Fügedi Erik, Kubinyi András, Engel Pál mind nagyon örültek e számoknak, szívesen használták őket, akkor is, amikor a nemesség különböző rétegeit akarták meghatározni. E szerzők tekintélye elég volt ahhoz, hogy mások is kövessék példájukat, Novák Ádám is így járt el. Itt az ideje azonban, hogy árnyaltabban közelítsük meg a kérdést. A magyar királyi adó – itt a kamara hasznáról van szó, de igaz ez a hadiadóra is – beszedése rendkívül egyszerűen történt. Ennek így is kellett lennie, mert az adórendszer logikája és az adószedés oka ezt kívánta. A késő-középkori királyi adó modern szóval élve egykulcsos, egyenes, paraszti vagyoadó volt: aki elérte az adófizetésre alkalmas vagyont, annak azt meg kellett fizetnie függetlenül vagyona és jövedelme nagyságától. E rendszerben nem számított sem a parasztporta nagysága, sem a paraszti háztartás bevétele. Egy észak-zempléni ruszin irtásfalu negyedtelkese ugyanannyit fizetett, mint egy dél-zempléni mezőváros szőlőbirtokos, kereskedő parasztpolgára. 1521-ig e formális rendszeren szinte semmit sem változtattak, a 15. század második felében is csak egy kicsit árnyaltak rajta. A Zsigmond-kori rendszer, a porta meghatározására jól ismert, hiszen később még a törvénytárba is bekerült. Ennek alapján azonban nem lehet egy vidék gazdagságát meghatározni. Ami az adólajstromban egy portaként van feltüntetve, az, paraszti viszonyok között értve, lehetett dúsgazdag és ínségesen szegény is. Abban pedig nem reménykedhetünk, hogy a számok kiegyenlítik egymást; az átlag csupán aritmetikai konstrukció, nem társadalmi realitás.

Érdeemes tovább gondolni a könyvben tárgyalt néhány történetet. Ilyen a pataki uradalom sorsa és a Perényiek pataki ágának kihaltja után következő, a Perényiek és a Pálóciák közt lezajló huzavona. (143.) E vita jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a zavaros idők alatt különböző táborba kerüljenek a Pálóciák és a Perényiek. Szögezzük le, a Perényieknek Miklós halála után a magyar jog szerint semmi joguk nem volt Patakra és uradalmára, ők azonban mégis megpróbálták azt a maguk kezén megtartani. A mohácsi csata után megismétlődött az eset. Akkor revansot vettek a terebesi ágból való Perényiek, és azonnal elfoglalták a pataki uradalmat. Hiába törvényesítették utólag eljárásukat, ez nem feledtetheti velünk, hogy Patak megszerzése 1526-ban törvénytelen volt. Nagyon tanulságos Csorbakó visszakerülése a Perényiek kezére 1445-ben. (145.) Kevés olyan forrásunk van, amely bepillantást enged egy birtokosváltás gyakorlati lebonyolításába, itt azonban lehetőségünk nyílt erre. A birtoknak ugyan részei voltak az ingóságok, a Pálóciák azonban üres istállókat, sőt ha hihetünk a panasznak, üres cselédházakat hagytak hátra, azt ugyanis kétszemélyesen, hogy parasztjaik eltávoztak volna földjeikről. E példából kiindulva érdemes lenne akár a honor birtokok, akár a magánbirtokok bírói ítélettel kikényszerített birtokosváltásainak egyszer utánajárni.

A bratrik 1448 körüli felbukkanása kapcsán itt az ideje, hogy végleg eldöntsük, hogy honnan van a nevük, és miért

csak egy idő után bukkannak fel okleveleinkben. (150.) Erzsébet királyné 1440-ben felfogadta Jiskrát, aki zsoldosaival azonnal megszállta a királynéi birtokokat, majd onnan terjeszkedni kezdett. A csapatok zömét a cseh katonák – a svájci zsoldosok közép-európai megfelelői – adták, azonban még évekig nem találkozunk bratrikkal a forrásokban. A bratri névnek semmi köze nincsen sem valamiféle misztikus huszita közösséghez, sem a huszita eretnekekhez, a cseh-morva testvérekhez – ne féljünk a szóhasználatától, ők az államvalással emelkedett huszitizmus eretnekei voltak –, akik ekkor még Csehországban sem jelentek meg. A korabeli zsoldoskompaniák *fraternitasokba*, *Bruderschaftokba* szerveződtek, tagjaik esküjük szerint *farternek*, *Brudernek*, azaz fivéreknek, csehül *bratrinak* nevezték magukat, mivel esküjük arra kötelezte őket, hogy fivéreknek tekintsék egymást. E nevük a civil környezetben azonban csak azután jelent meg, midőn önállóan, egy-egy kapitány vezetése alatt kezdtek tevékenykedni. Hasonló történt Görzben 1462-ben János gróf halála után, ahol a szintén alapvetően cseh eredetű – valójában nagyon vegyes nemzetiségű – zsoldosok kezdtek önállóan tevékenykedni. Ott hol erdei legényeknek (*Holzknacht*), hol meg egyszerűen *Brudereknek* nevezték őket, akiknek egy része, a lienzi *Bruderschaft*, önálló politikálásba is kezdett. A Balti-tengeren a 14. század végén tevékenykedő kalózok *Vitalienbrüder* neve hasonló eredetű.

Tringli István

Véghely Dezső visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Hudi József. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2020. 432 oldal.

Amikor tudomást szereztem a kötet megjelenéséről, azzal a nyilvánvaló szándékkal és reménnyel vettem kézbe, hogy biztosan fontos információkat fogok belőle megtudni Véghely Dezső, a 19. század egyik legfontosabb iratgyűjtőjének, magánirat-gyűjtemény alapítójának a gyűjtési tevékenységéről, iratszerzési módszereiről. Véghely Dezső (1841-1897) a 19. század nemesi származású, jogi végzettségű történészeinek egyike, az első valóban tudományos értékű és igényű forráskiadások (így pl. a Hazai Okmánytár) szerkesztője volt, aki a megyei közigazgatásban veszprémi alispánként dolgozott. Halálakor jelentős dokumentumgyűjteményt hagyott hátra, amelynek mintegy 2000 darab középkori (1526 előtti) oklevél is részét képezte. Örökösei, a növedéki napló tanúsága szerint a 9783 db-ból álló gyűjteményt 1899-1904 között négy tételben adták el a Magyar Nemzeti Múzeumnak, ahol az intézmény „levéltári osztályán” helyezték el őket. A gyűjtemény 1934-ben jogilag is az Országos Levéltárba került, a középkori anyag pedig jelenleg a Diplomatai Levéltár egyik legértékesebb részét alkotja. Érdekes adalék Véghely gyűjteménygyarapítási módszereihez, hogy egyik iratfeltáró útja során barátai egy nagyon ügyesen hamisított iratot rejtettek el egy pergamenlapon az általa megvizsgálni kívánt iratcsomagban. Ennek szövegében figyelmeztetik a káptalanokat, kolostorokat és nemesi családokat, hogy „Dezső, az egész országot bejáró vándor, a levéltárakban elhelyezett iratokat, azok átírása címén, tolvaj

módjára, erre a célra készített magyar csizmában rejti el” (Géresi Kálmán nekrológja, Századok 33. [1899] 206.). Azt feltételeztem, hogy Véghely Dezsőnek az apja névére keresztelt hetedik gyermeke, az 1882 és 1955 között élt Véghely II. Dezső postaműszaki főigazgató a második világháború végén írt memoárjában szóba kerül majd édesapja iratgyűjtési szenvedélye, és érdekes emlékeket őriz apja Veszprém megyei nemesi birtokosoknál tett levéltárlátogatásairól is. Annál is inkább remélhettem ezt, mert – miként a Bevezetőben olvasható – az emlékirat „középpontjában kiemelkedő helyet foglal el édesapja, akit 15 éves korában veszített el. A kamaszkori traumát alighanem sosem tudta feldolgozni. Visszaemlékezésének ki nem mondott célja, hogy emlékművet állítson apjának, akit rajongásig szeretett. Ebből következik, hogy édesapját idealizálta, a megye életében betöltött szerepét érdemein túl felnagyította. Ettől lett elbeszélése egyéni és igazán emberi.” (9.) Sajnos várokozásomban csalatkoztam, ugyanis a visszaemlékezésben alig történik utalás az iratgyűjteményre, inkább éppen arról olvashatunk, hogy a gyűjtőnek hogyan kallódott el az értékes levelezése. „A vidéki nemesi családok régi leveleit, levéltárait hihetetlen szorgalommal átnézte, az értékeseket lemásolta, és egyben közölte azzal az idős tudós barátjával, akiről gondolta, hogy az addigi tudományos működése révén érdeklí. Ezek azután hálával köszönték meg néki. A Szabadi utcai lakásunkon rengeteg ilyen levelet olvastam gyerekkoromban, sőt, volt egy vastag, könyvszerű füzet a apámnak, ebből a kezdeti korból, melyekben azoknak a leveleknek a fogalmazványa volt bent, melyeket ő írt a tudósoknak... Hogy hová lettek ezek a levelek és [a] fogalmazványi könyv-füzet, nem tudom. Valószínűleg a faskamrába kerültek sok más értékes holmival együtt, melyek azután az enyészet martalékává lettek.” (114.) A memoáríró azonban tud olyanokról, akik olvasgathattak a faskamrában lévő levelesládák tartalmából, amiket később az ott lakók „lassankint, mint gyűjtős papirost az évek folyamán feltűztek. Nagy kár értük, de bizonyára nem volt hová elhelyezzék. Mi minden lehetett így a tűz martaléka! Mert szegény apám mindent gyűjtött a világon. De hát bizony ezekhez rettenetes sok hely kellett volna, ami a megyeházán volt, de az ő halála után már privát lakásban ilyenek nem jutott hely.” (115.) A megyeházán lakó alispán tehát nem beszélt fiának a gyűjteményéről, így (reményeim ellenére) annak későbbi sorsáról az emlékirat írója nem adott semmilyen információt. Ahhoz azonban, hogy ezt megtudjam, végigolvastam a teljes kötetet, szinte egyszuszra, és az említett információhiány miatti

csalódásomat fokozatosan felváltotta egy nagyon izgalmas és szórakoztató könyvélmény. Megértettem, hogy a kitűnően képzett és nagyon jó forráskritikai készségekkel rendelkező fiatal tudós Véghely Dezső miért nem tudott történetíróként maradandót alkotni. A megyei politikai élet, a parlamentbe való bekerülés vágya, az alispáni hivatal és a gyűjtőszendélye egész egyszerűen elvette az időt az alkotástól. A kötet lapjain azonban kirajzolódik egy 19. századi, a megyei közéletben komoly szerepet vállaló előkelő, református köznemesi család – és a rokon családok – „alulnézeti” története, amelyben nagy szerepet kaptak a személyekhez fűződő történeteknek és az anekdoták. A visszaemlékezést olvasva számos életképet ismerhetünk meg egy nemesi család belső életéről, a gyerekek, ifjak neveléséről alkotott nézeteikről, tanítatásukról, a családtagok kapcsolatrendszeréről, valamint viszonyukról a veszprémi főispánságot viselő Esterházy Móric gróf családjával vagy (többet között) a Nádasdyakkal. Éléményszerű beszámoló olvashatunk az ünnepegekről, megyebálokról vagy éppen Kossuth temetéséről, amelyen a memoáríró gyerekként részt vett, a veszprémi közletről, a balatonalmádi fürdőkultúráról és megannyi más, a 19. századi vidéki és a fővárosi élet apró jeleneteiről. Az eredetileg a család számára készült visszaemlékezést Schildmayer Ferenc balatonalmádi építész adta át a kötet szerkesztőjének, hogy az Almádi „aranykoráról” is szóló személyes jellegű forrást minden érdeklődő számára elérhetővé tegye. Hudi József a sajtó alá rendezést rendkívüli szakértelemmel végezte el, a jegyzetekben minden fontos filológiai és magyarázó anyag megtalálható. A szövegben előforduló, az olvasó számára többnyire csak kevéssé vagy egyáltalán nem ismert személyek rövid életrajzát pedig nemcsak az elérhető kézikönyvek adataiból állította össze, hanem számos esetben külön kutatásokat végzett más, primér forrásokban egy-egy megbízható információ megszerzéséért. A lényegre törő információk fontosak a szöveg megértéséhez, ugyanakkor semmi nincs „túlmagyarázva”, de esetenként a szerkesztő személyes véleménye is felcsillan bennük. A kötethez egy kihajtható leszármazási tábla is készült, ami segít eligazodni a meglehetősen népes Véghely család tagjainak egymáshoz való viszonyában. Az olvasókat, különösen a helytörténet iránt mélyebben érdeklődőket egy igen gondosan összeállított helynévmutató segíti, amit a kötet végén helyeztek el. Elbeszélő forráskiadásunk és a 19. századi családtörténetünk e munkával egy igen értékes kiadvánnyal gyarapodott.

Rácz György

E számunk szerzői

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

LŐRINCZ RÓBERT szakmai igazgató (Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi).

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

RÁCZ GYÖRGY PhD, főlevéltáros, tudományos igazgató-helyettes (Magyar Nemzeti Levéltár Országos
Levéltára, Bp.)

SZASZKÓ ELEK PhD, középiskolai tanár (Karinthy Frigyes Gimnázium, Bp.)

TRINGLI ISTVÁN MTA doktora, tudományos főmunkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2021-ben és 2122-ben is változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához.
A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS)-hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.
Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.